

KLEBELSBERG-KASTÉLY
Pesthidegkút
1028 Budapest, Templom utca 12-14

**A Klebelsberg
Emlékház
kalendárium**
2017–2019.

Programok a Klebelsberg Emlékházban

A kastélylátogatásoktól a történelmi előadásokon át
a nemzetközi konferenciákig

2017- 2019.

Szervező:

Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány

Kiadó a Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány

H-1013 Budapest, Attila út 15. levelezési címe: H-1029 Budapest, Tátra utca 7.

e-mail: v4@v4fund.archi honlap: <http://v4fund.archi/>

A kiadásért felel: Kálmán Ernő DLA az Alapítvány kuratóriumának elnöke

A kalendáriumot szerkesztette, az anyagot gyűjtötte: Albrecht Beáta

A kiadvány készítésében közreműködtek: Kálmán Ernő DLA, Rubóczki Erzsébet

A fotókat készítette: Albrecht Beáta, Franciscs László, Major András, Eisemann József

Grafika: Flórián Gábor Typoézis Kft.

Együttműködő szakmai partner a VERITAS Történéskutató Intézet és Levéltár.

A Klebelsberg-kastély tulajdonosa a Magyar Állam, a tulajdonosi jogokat a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. (MNV Zrt.) gyakorolja. A Klebelsberg Vendégházat az MNV Zrt. pályázatát elnyert Mundi Hotel Kft. működteti bérlőként, a szakmai programokat a Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány gondozza

MNV | MAGYAR NEMZETI
VAGYONKEZELŐ ZRT.

ISBN 978-615-00-6885-5

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

©Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány 2019.

TARTALOMJEGYZÉK

BEKÖSZÖNTŐ

Varga Mihály 5

A V4 ÉPÍTÉSZETI ALAPÍTVÁNYRÓL

Kálmán Ernő DLA 6

A KLEBELSBERG-KASTÉLY MÚLTJA ÉS JELENE

Albrecht Beáta – Kálmán Ernő DLA 7

PROGRAMOK A KLEBELSBERG EMLÉKHÁZBAN

2017. június – 2019. december
2019. novemberi–decemberi
tervezett programok 9

PROGRAMOK, ELŐADÁSOK RÉSZLETESEN

32

1. A VERITAS-ESTEK ELŐADÁSAI

1.1. Szempontok a Habsburg-dinasztia magyar történelmi szerepének a reális értékeléséhez (1526–1918)

*Előadó: Dr. Kovács Kálmán Árpád PhD, történész, tudományos munkatárs.
Elhangzott: 2019. január 30.*

1.2. A Habsburgok történelmi bűnei?

Dr. Kovács Kálmán Árpád PhD, történész, tudományos munkatárs tanulmánya a 2019. január 30-án elhangzott előadásához.

1.3. Kossuth Lajos, a magyarok Mózesé – Próféta vagy „pusztán” egy elveihez hűen ragaszkodó politikus?

*Előadó: Dr. Hermann Róbert DSc, történész, kutatócsoport-vezető.
Elhangzott: 2019. március 20.*

1.4. Az uralkodó birodalma vagy a birodalom uralkodója? – Ferenc József osztrák császár és magyar király személye

*Előadó: Schwarzwölder Ádám történész, tudományos segédmunkatárs.
Elhangzott: 2019. április 3.*

1.5. Egy nyolcszáz éves házasság – Magyarország és Horvátország államközössége a kezdetektől 1918-ig

*Előadó: Schwarzwölder Ádám történész, tudományos segédmunkatárs.
Elhangzott: 2019. október 2.*

1.6. A Kárpátoktól az Adriáig – A magyar nemzeti szupremácia és védelme a dualizmus korában

*Előadó: Dr. Anka László PhD, történész, tudományos munkatárs.
Elhangzott: 2019. május 29.*

1.7. Wekerle Sándor, a háromszoros miniszterelnök

*Előadó: Dr. Kárbin Ákos PhD, történész, levéltáros.
Elhangzott: 2019. január 16.*

1.8. A nagy háború magyar hősei.

A magyar hősök emlékünnepe: május 26.
*Előadó: Dr. Ligeti Dávid PhD, történész, tudományos főmunkatárs.
Elhangzott: 2019. május 8.*

1.9. Egy történelmi hónap eseményei. 1918. október 16-tól november 16-ig

*Előadó: Dr. Ligeti Dávid PhD, történész, tudományos főmunkatárs.
Elhangzott: 2019. február 20.*

1.10. A Tanácsköztársaság egyházpolitikája

*Előadó: Dr. Kovács Kálmán Árpád PhD, történész, tudományos munkatárs.
Elhangzott: 2019. március 6.*

1.11. **A világ legjobb rejtjelfejtői voltak. Az önálló magyar hírszerzés és kémelhárítás története**

Előadó: Prof. dr. habil. Szakály Sándor DSc, történész. Elhangzott: 2018. október 3.

1.12. **A Horthy-korszak megítélése**

Előadó: Dr. habil. Ujváry Gábor CSc, történész, intézményvezető. Elhangzott: 2019. február 6.

1.13. **Arisztokrata túlélési stratégiák a szocialista időszakban**

Előadó: Dr. Tóth Eszter Zsófia PhD, történész, tudományos főmunkatárs. Elhangzott: 2019. szeptember 25.

1.14. **A „sikeres” kádári politika a forradalom elnyomását követően**

Előadó: Dr. Kiss Dávid PhD, történész, tudományos munkatárs. Elhangzott: 2019. június 12.

2. POLGÁRI ESTÉK

2.1. **A Liget Budapest Projekt – Az emberek szeretni fogják az új Városligetet...**

Előadó: Dr. Baán László, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, a Liget Budapest Projekt miniszteri biztosa. Elhangzott: 2019. február 7.

2.2. **A Magyar Zene Háza a Városligetben**

Előadó: Dr. Batta András zenetörténész, egyetemi tanár. Elhangzott: 2019. június 16.

3. KONFERENCIÁK, KIÁLLÍTÁSOK, MŰVÉSZETI ELŐADÁSOK, MŰVÉSZET, TÁBOROK

3.1. **Nemzetközi építészeti konferencia és szimpózium a Klebelsberg Emlékházban. Műemléki épületek újrashasznosítása Ázsiában és a V4-országokban**

2017. június 30. – július 1.

3.2. **Tervezd meg te, hogy mi épüljön! Építészhallgatói workshop a Klebelsberg-kastély kertjében.**

2019. március 21–22.

3.3. **A magyar költészet napja.**

Szöcs Géza Kossuth- és József Attila-díjas erdélyi költő előadóestje Beszélgetőtárs: Tuba Mariann újságíró, szerkesztő. 2019. április 10.

3.4. **Klebelsberg, a sportminiszter.**

Sporttörténeti konferencia a Klebelsberg Emlékházban. 2019. május 31.

3.5. **Az oroszországi Aquarell Művészeti Stúdió kiállítása**

2019. augusztus 30–31.

3.6. **Református építész templomai.**

„A hit reménységével, a szeretet erejével...” – Idősebb Kálmán Ernő építész református templomai. 2019. szeptember 13–20.

3.7. **Református korrajz a kádári időszakban**

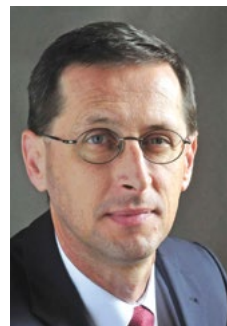
– Dr. Kovács Kálmán Árpád történész előadása Kálmán Ernő építész kiállításának megnyitójára alkalmából Ars Sacra Fesztivál, 2019. szeptember 13.

3.8. **Trianon után – háború előtt – Utak a magyar képzőművészetben. Művészettörténeti előadás-sorozat a Klebelsberg Emlékházban,**

1. rész – Vissza a történelemből! Előadó: Dr. Bellák Gábor művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa. 2019. szeptember 18.

3.9. **Nemzetközi művészeti rajztábor Orosz művésznövendékek a klebelsberg-kastély parkjában**
2019. augusztus 29.

BEKÖSZÖNTŐ

Egy jó ügyet könnyű támogatni. Legalábbis sokkal könnyebb, ha azzal magánemberként, politikusként – országgyűlési képviselőként és természetesen az ország pénzügyeiért felelős miniszterként – is egyetért az ember. Nehézségek akkor is lehetnek, és az eredményhez vezető út akkor is lehet rögzös, de a küzdelem mintha nemesebb lenne.

A Klebelsberg-kastély megújításért folyó küzdelem éppen ilyen volt. Sokan és sok éven át dolgoztunk azért, hogy Klebelsberg Kunó egykori otthona ne váljon az idők martalékává, és ne tűnjön el nyomtalanul. Hidegkút polgárai összefogtak, és hallatták a hangjukat; ahogy mondani szokás, elmentek a legfelsőbb szintekig, hogy a környék, a kerület, Budapest, az ország számára és érdekében megmentessenek egy darabot a történelmi jelentőségű múltból.

Alapvetően nem a kastély felújítására elkülönített állami támogatás mentette meg Klebelsberg Kunó lakhelyét – természetesen tudjuk, anélkül azért nem ment volna –, hanem az a töretlen kitartás, ahogyan a „civiliek” akarták ezt az épületet. Mert amíg Klebelsberg nevét 1945 után szinte kitörölték a magyar történelemből, vagy ami talán még rosszabb, meghamisították mindazt, amit tett és képviselt, addig Hidegkút töretlenül őrizte az emlékéit. A Klebelsberg-kastélyban kialakított Klebelsberg Emlékház

pedig, mintegy szellemi örökösként, továbbra is ébren tartja Klebelsberg Kunónak, a nemzetért tenni akaró és tudó politikusnak az emlékét.

Két év telt el a kastély átadása óta. Ez a kiadvány, amely röviden összefoglalja, hogy mi történt, milyen programok zajlottak ebben az épületben 2017 és 2019 között, azt igazolja, hogy nem küzdötünk hiába: Klebelsberg-ről és koráról ma többet tudunk – köszönhetően a Klebelsberg Emlékháznak –, mint korábban, személye elevenebben él a tudatunkban, mint bármikor 1945-öt követően.

Varga Mihály,
a II. és a III. kerület
országgyűlési képviselője,
pénzügyminiszter

A V4 ÉPÍTÉSZETI ALAPÍTVÁNYRÓL

A Klebelsberg Emlékház szakmai programjait a V4 Építészeti Alapítvány* szervezi, kiemelt feladatának tekintve Klebelsberg Kunó személyes emlékezetének gondozását, könyvtárának „újraépítését”, illetve hogy olyan programokkal töltsse meg a házat, amelyek méltóan emlékeztessenek Klebelsberg és kora emlékéhez. Ezeknek az elveknek a mentén formálódik 2017 óta a Klebelsberg Emlékház tevékenysége.

Az Alapítvány tagjai a Polgárok Pesthidegkútért Egyesület keretében (is) 1998 óta kísérték figyelemmel a kastély sorsát, és sokat tettek megmentéséért. A kastély rehabilitációjának programja és tervei Kálmán Ernő DLA építész, kuratóriumi elnök vezetésével valósultak meg. E több évtizedes munkát folytatja az alapítvány az EMMI felkérésére, törekedve az Emlékház autentikus berendezésének, kiemelten a könyvtárának a visszaállítására, és szervezve szakmai programjait.

Az Alapítvány Klebelsberg és kora munkásságának, elhallgatott nagyságának a megismertetését tekinti fő feladatának. Kiemelt programja a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárral közösen rendezett – a két év alatt mintegy kéttucatnyi – történelmi előadás, amelyek új megvilágításba helyezik és gyakran tabukat döntögetően újraértékelik a történelmi eseményeket, a két háború közötti időszakot, szem előtt tartva a történelmi igazságtételt.

Az Emlékház megfelelő színvonalú működése érdekében az Alapítvány kezdeményezésére megalakult a Klebelsberg Emlékház Tanácsadó Testülete, amely művészeti és tudományos kérdésekben, a megtartandó programok és az Emlékház berendezése, értékeinek megőrzése terén gyakorolja az ellenőrzést. A testület 2018. június 19-én a Klebelsberg-kastélyban tartotta alakuló ülését Kálmán Ernő DLA, Ybl- és Pro Archi-

tectura díjas építész, László Zoltán építész, festő–grafikus, László Gyula régészprofesszor, festőművész hagyatékának a gondozója, Szemereki Teréz Ferenczy Noémi-díjas keramikumművész alapítókkal; titkára Albrecht Beáta építész-mérnök. A tanácsadó testület felkérésére vállalta a tagságot dr. habil. Ujváry Gábor CSc, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár intézményvezetője, történész, Cseke Péter DLA, Jászai Mari-díjas színész, rendező, egyetemi tanár, a Magyar Művészeti Akadémia levelező tagja, a Kecskeméti Katona József Színház igazgatója. További tagok felkérése folyamatban van: történészek, művészek, tudósok és az elmúlt húsz évben a kastély megmaradásáért sokat tett helyiek köréből, a kuratórium alapító tagjainak javaslata alapján.

Kálmán Ernő DLA,
kuratóriumi elnök,
V4 Építészeti Alapítvány

**A V4 Építészeti Alapítvány (V4 Architectural Foundation) 2015-ben négy közép-európai ország (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) építészainek részvételével jött létre, hogy szorgalmazza a civil szakmai szervezetek és az épített környezetért tenni akaró szakemberek összefogását, javaslataival hozzájáruljon az együttműködő nemzetek építészeti minőségi alakításához, folyamatos formálásához és céljainak megvalósításához. Az alapítványt vezető kuratórium tagjai: Cseke Péter DLA, egyetemi tanár, Istenes József építész, a Szlovák Építész Kamara területi elnöke, Kálmán Ernő DLA építész. Az Alapítvány feladata az épített és természeti környezet minőségének javítása, az építészeti kultúrák egymás közti társadalmi elismertségének szélesítése és a vizuális kultúra színvonalának az emelése. E feladatköröket kiegészíti a környezettudatos gondolkodás kialakítása, valamint a tagországok európai uniós csatlakozása során megnőtt építési-beruházási feladatok magas színvonalú megvalósulásának elősegítése, különös tekintettel azok közös geopolitikai adottságaira.*

A KLEBELSBERG-KASTÉLY MÚLTJA ÉS JELENE

Az épület gróf Klebelsberg Kunónak (1875–1932), a két világháború közötti politikai élet kimagasló személyiségének, egykori vallás- és közoktatásügyi miniszternek volt az otthona: az 1920-as évek közepétől minden évben áprilistól késő őszig itt töltötte idejét a feleségével. A kastély nemcsak Klebelsbergék otthonaként, hanem egyben az akkori politikai élet egyik kiemelkedő helyszínévé is szolgált. Az 1920-as évek hazai döntéshozói és a nemzetközi diplomácia kiemelkedő szereplői egyaránt feltűntek

Pesthidegkúton, előkészíteni, megtárgyalni, olykor aláírni az ország számára meghatározó törvényeket, rendeleteket és dokumentumokat.

A Klebelsberg házaspár az 1920-as években vásárolta meg a Templom utca 12–14. szám alatti közel 1 hektáros birtokot, amelyen több épület állt, melyeket idővel átalakítottak, kibővítettek. Az épületegyüttest körülölelő, hatalmas fákkal, kis patakkal és

pihenőkkel tarkított park kialakításában Klebelsberg is tevékenyen részt vett. A kastélyt 1949-ben államosították, a volt miniszter feleségét kitelepítették, és ekkor szállították ismeretlen helyre Klebelsberg több ezer kötetes könyvtárát is. Az épületet ezt követően számtalan célra „hasznosították”, illetve az új funkcióknak megfelelően jó néhány alkalommal átalakították. Működött benne szakszervezeti iskola, SZOT-üdülő, tudószanatórium, majd belgyógyászat és pszichiátria. Az 1999-től lakatlanná váló együttest a magyar állam csak hosszas huzavonát követően, a kusza tulajdonviszonyok rendezése után tudta megvásárolni. Az üresen álló, egyre rosszabb állapotba került épület és az elhanyagolt park megmentéséért lakálpatrióták és művészek, építészek és civilek, tudósok és politikusok egyaránt felemelték a szavukat.

A Klebelsberg-kastélyért küzdők ugyanis érezték-tudták, hogy ez esetben nem pusztán egy nyolcvanéves épület megmaradásáért szólnak fel, hanem egy kivételes nemzeti érték érdekében is.

A kastély megmentésén fáradozók reménye a 2010-es kormányváltást követően éledt fel, különösen, hogy a magyar állam 2013-ban – nem kis részben a terület országgyűlési képviselőjének, Varga Mihály nemzetgazdasági miniszternek köszönhetően – költségkeretet különített el a rekonstrukciós munkálatokra, amelyek 2015-ben el is kezdődtek. A rekonstrukciós tervezés során funkcionálisan két részre tagolódtak az épületegyüttes.

Klebelsberg Vendégház

A három mellékszárnyból álló Klebelsberg Vendégház korszerűen berendezett harmincegy vendégszobája sajátos utalásokkal – fotók, montázsok, korabeli idézetek, történelmi magyarázatok révén – eleveníti

fel Klebelsberg tevékenységének három kiemelkedő területét: a sportot, az oktatást és a magas szintű tudományos képzést.

A Sport Szárny szobáiban a két világháború közötti sportberuházások és híres olimpiakörök jelennek meg archív fotókon. A Tanári Szárnyban a népiskola-építési programot bemutató dokumentumok láthatók, míg az Akadémikus Szárny archív anyaga Klebelsbergnek az egyetemi, közgyűjteményi és akadémiai tudományt támogató elképzeléseit, illetve az általa létrehozott Collegium Hungaricum-hálózatot mutatja be.

Klebelsberg Emlékház

A főépületben – a kastélyszárnyban – kapott helyet a Klebelsberg Emlékház, amelynek alapvető célkitűzése Klebelsberg Kuno munkásságának és általában az 1920–1945 közötti időszaknak a bemutatása, illetve az Emlékházba tervezett programok révén összekapcsolása korunk eseményeivel. Az Emlékház építészeti tervezése során fontos szempontként merült fel a „történelmi karakterrel” bíró helyiségek, mindegyiknél a szalon és könyvtárszoba eredeti, illetve az eredetihez közelítő állapotba való helyreállítása, amit korabeli fotók és leírások segítettek. A szalon eredeti berendezését már nem lehetett fellelni, így ide korhű bútorok és berendezési tárgyak kerültek, míg a könyvtárszobát sikerült az eredeti állapotnak megfelelően rekonstruálni, faburkolatát és könyvespolcait újragyártatni. A tervek szerint a könyvtár – amelynek egyre gyarapodik a korszakhoz köthető állományja – és a hozzá kapcsolódó kutatóhelyiség idővel Klebelsberg Könyvtár és Kutatóközpontként fog működni, a korszakra specializálódott tudósok, érdeklődők rendelkezésére állva. Az Emlékház autentikus atmoszférájának megteremtéséhez pedig alighanem nagyban hozzájárul majd,

hogyan Klebelsbergnek jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött íróasztala is visszakerülhet eredeti helyére, a könyvtárszobába. Az Emlékház szerves része a legkorszerűbb technikai háttérrel felszerelt 21. századi tanterem, benne az interaktív technológiával kialakított Klebelsberg Tudástárral. Itt rendhagyó tanórák és foglalkozások tarthatók, kisiskolásoknak éppen úgy, mint felnőtteknek. Az Emlékház egyik terméből – eredetileg itt állt a télikert – egy multifunkcionális tér jött létre, amelyben kiállítások, konferenciák, előadások, kulturális műsorok és filmvetítések kapnak helyet. A Klebelsberg-kastélyt ünnepélyes keretek között Magyarország miniszterelnöke, Orbán Viktor adta át 2017 júniusában. E miniszterelnöki átadó mindenképpen jelzésértékkel bír: lakmuszpapírként mutatja Klebelsberg Kuno munkásságának az elismerését, az utókor nagyrabecsülését.

Albrecht Beáta és Kálmán Ernő DLA, az emlékház szakmai programjaiért felelős a Klebelsberg-kastély felújítását és rekonstrukcióját tervező építészek

Programok a Klebelsberg Emlékházban

2017 – 2019.

Szervező: Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány (V4 Építészeti Alapítvány) Albrecht Beáta

A programokról készült írások, videók megtalálhatók a <http://v4fund.archi> és a www.klebelsberg.hu honlapokon

2017. június 21.

Átadóünnepség

A magyar kormány beruházásában megújult Klebelsberg-kastélyegyüttest Orbán Viktor miniszterelnök úr ünnepélyes keretek között adta át. A kastély történetéről részletes információ a Klebelsberg Emlékház honlapján, a www.klebelsberg-kastely.hu oldalon található.

2017. június 30.–július 1.

Nemzetközi építészeti konferencia és szimpózium

A konferencia és szimpózium témája Európa és Ázsia műemléki épületeinek újrahasznosítása, illetve az újrahasznosításuk

során felmerülő kérdések megvitatása volt. A konferencián a V4 Építészeti Alapítvány meghívására magyar, cseh, lengyel és szlovák, míg az ARCASIA (Ázsiai Építész Szövetségek Regionális Szervezete) képviselőiben pakisztáni, szingapúri, indiai, malajziai és thaiföldi építészek vettek részt. A program összeállítását Kálmán Ernő DLA építész, a Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány kuratóriumának az elnöke, illetve Jahangir Kahn építész, az ARCASIA elnöke koordinálták.

ARCASIA -V4AF Roundtable on Heritage Conservation-Renovation

Adaptive Reuse of Heritage Structures

July 1-2, 2017. - Budapest, Hungary

Műemléki épületek újrahasznosítása

Ázsiában és a V4 országokban
Budapest, 2017. Július 1-2.

Klebelsberg Emlékház, H-1028 Budapest, Templom utca 12-14.

Részletesen lásd a 3-as jegyzetben

Kastélybemutatók megnyitás után

2017. június 4.

A Pesthidegkúti Polgári Körök Szövetségének látogatása

2017. június 16.

A Pesthidegkúti Református Gyülekezet látogatása

2017. július 11.

A Budaligetűi Polgár Kör látogatása

2017. szeptember 19.

A Budapesti Műszaki Egyetem diplomázó építészeinek látogatása

2017. október 5.

A Pesthidegkúti Helytörténeli Kör látogatása

2017. október 27.

A Nyék Kurucles Egyesület tagjainak látogatása

2017. november. 13.

A Budai Hölgyek látogatása

2017. november. 15.

A Közép-budai Tankerületi Központ képviselőinek látogatása

2018. május 13.

A kunmadarasi és tiszai református egyházközség tagjainak látogatása

A vendégek megismerték a kastély történetét, hányatott sorsát, felújítását és egykori tulajdonosának, Klebelsberg Kuno vallás- és kultuszminiszternek a Pesthidegkúton töltött éveit, itteni munkásságát. Az előadásokat az épületegyüttes rekonstrukcióját tervező építészek, Albrecht Beáta és Kálmán Ernő tartották.

2017. augusztus 17. – szeptember 3.

Kiállítás

Szemereki Teréz Ferenczy Noémi-díjjal kitüntetett, pesthidegkúti keramikumművész Föld-víz-levegő-tűz című kiállítása.

2017. szeptember 3.

Kastélybemutató

Kálmán Ernő meghívására a kastélyba látogatott a sanghaji Hudec Kulturális Központ vezetője, Liu Suhua asszony és munkatársai. Együttműködési megállapodás aláírása a V4 Építészeti Alapítvánnyal és a Klebelsberg Emlékházzal.

2017. október 25.

Ismeretterjesztő előadás JÓZSEF NÁDOR ÉLETMŰVE

Előadó: Dr. Szegal Borisz professzor

Az ürömi Szent Alexandra-gyülekezet világi képviselőjének előadása a magyar történelemben kiemelkedő szerepet játszó József nádorról (1776–1847), valamint első feleségéről, Alexandra orosz nagyhercegnőről.

MEGHÍVÓ

Polgári esték a Klebelsberg kastélyban
1028 Budapest, Templom utca 12-14.
időpont: 2017. október 25. 18 óra
Vendég: Dr. Szegál Borisz CSc
téma: József nádor életműve
Szeretettel várjuk minden érdeklődőt!

2017. november 9.

Polgári esték

KELETI SZOMSZÉDUNK, UKRAJNA

Vendég: Dr. Szegal Borisz professzor

A Moszkvában született és évtizedek óta Magyarországon élő professzor előadása napjaink ukrajnai bel- és külpolitikai helyzetéről, valamint az oktatási törvény kapcsán kialakult ellentétéről szól.

2017. november 17.

Kastélybemutató

A Klebelsberg Napok, 2017 keretében megrendezett konferencia alkalmából a résztvevők számára tartott bemutató az épület-együttes történetéről és felújításáról.

2017. december 11.

Polgári esték

KÍNA, A TÁVOL-KELET ÉS A VILÁG MEGHATÁROZÓ ORSZÁGA

Vendég: Dr. Kusai Sándor pekingi nagykövet, Kína-kutató, aki a Távol-Keletnek ezt a gazdaságilag és kulturálisan is nagyon sokszínű országát mutatta be.

2018. február 26.

Polgári esték

AZ 2018. ÉVI ÁPRILISI ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁS ELÉ

Vendég: Kovács Zoltán kormányzóvivő

A Varga Mihály miniszter, a II. és a III. kerület országgyűlési képviselője meghívására érkezett vendég a közelgő országgyűlési választásokkal kapcsolatban tartott előadást.

2018. március 19.

Nemzetközi gyerekrajzpályázat

A Játékos építész címmel meghirdetett nemzetközi építészeti gyerekrajzpályázaton – a hazai szervező, a V4 Építészeti Alapítvány felkérésére – a Máriaremete-Hidegkúti Ökumenikus Általános Iskola 4. osztályának a tanulói (osztályfőnökük Lakos Attila tanár úr), illetve a Budai Rajziskola növendékei vettek részt. A hidegkúti gyerekeknek Kálmán Ernő építész és Makray Katalin olimpikon tartott előadást.

2018. április 24.

Nemzetközi építészeti konferencia és szimpózium

Királyi paloták és várak értékmegóvása, újrahasonosítása a Visegrádi Négyek országai-ban és Ázsiában címmel a világ egyik legnagyobb építészeti szervezete, az ARCASIA (Ázsiai Építész Szövetségek Regionális Szervezete) elnöksége és regionális tanácsa Budapesten tartotta a második tanácskozását, „főhadiszállásának” a pesthidegkúti Klebelsberg-kastélyt választva.

2018. április 25.

Történelmi előadás KLEBELSBERG KUNO ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS

Előadó: Dr. habil. Ujváry Gábor CSC, történész, intézményvezető (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

A történész a két világháború közötti évek kimagasló politikusának, a magyar felsőoktatás szervezésében és alakításában mélyreható változásokat generáló vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Klebelsberg Kunónak a munkásságát mutatta be.

2018. május 9.

Történelmi előadás A ROHAMOS FEJLŐDÉS KORSZAKA? A MAGYARORSZÁGI MODERNIZÁCIÓ A DUALIZMUS ÉVTIZEDEI ALATT

Előadó: Schwarczwölder Ádám történész, tudományos segédmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Vajon az 1867. évi kiegyezéssel valóban bekapcsolódott-e Magyarország a nyugat-európai modernizációs folyamatokba, ahogy azt a kiegyezést támogató politikusok remélték? Milyen gazdasági, kulturális és egyéb eredményeket ért el az ország a dualizmus négy évtizede alatt, illetve az elért eredmények mit jelentettek az akkori európai átlaggal összevetve? Mások mellett ezekre a kérdésekre válaszolt az est előadója.

Karikatúra az 1902-es gazdasági kiegyezési tárgyalásokról. Bolond István, 1902. júl. 6.

2018. május 23.

Polgári esték AZ 2018. ÉVI ÁPRILISI ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁS ÉRTÉKELÉSE

Vendég: Bencsik András újságíró, a Demokrata című újság főszerkesztője.

2018. május 30.

Történelmi előadás EZERÉVES EGYÜTTÉLÉS – NÉMETEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A közismert Teleki Pál-féle Vörös térkép előtt álló sváb menyecskék csodálkoznak rá a történelmi Magyarország nemzetiségi sokszínűségére.

Előadó: Dr. Orosz László PhD, történész, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Az előadó a németeknek a magyarsággal való együttélését és annak sajátosságait mutatta be. Részletesen ismertette a két nép közös történelmét – számos, a történelmi köztudatban kevésbé ismert tényt is felsorolva –, kiemelve a legfontosabb érintkezési pontokat, illetve az időről időre megfigyelhető érdekazonosságokat és érdekellentéteket.

2018. június 6.

Történelmi előadás KLEBELSBERG ÉS A RÁDIÓ

Előadó: Sávolgy Tamás levéltáros (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

A trianoni traumát enyhíteni próbáló új médium, a rádió és Klebelsberg kapcsolatát mutatta be az előadás. A politikusok között Klebelsberg Kunó gróf elsőként ismerte fel, használta és ragadta meg a telefonhírmondó

és a rádió nyújtotta lehetőségeket. A rádió a Trianonban elszakított területek magyar lakosságát közvetlenül szólította meg a magyar írók, tudósok, zeneművészek előadásain keresztül. Az előadásra irányította a figyelmet azokra az „elfeledett” és „elfeledtetett” gondolatokra, amelyeket Klebelsberg és a rádió vezetői együtt fogalmaztak és valósítottak meg az 1925 és 1945 közötti időszakban.

2018. június 12.

Kastélybemutató A KLEBELSBERG-KASTÉLY VENDÉGEI RENDHAGYÓ TÖRTÉNELEMÓRA

Az óbudai Árpád Gimnázium 11. évfolyamos, történelemfakultációra járó tanulóinak a látogatása a Klebelsberg-kastélyban.

2018. június 19.

Nemzetközi gyerekrajzpályázat

A Játékos építész címmel meghirdetett nemzetközi építészeti gyermekrajzpályázaton elindult hidegkúti tanulók munkáinak zsűrizése.

2018. június 19.

Alakuló ülés

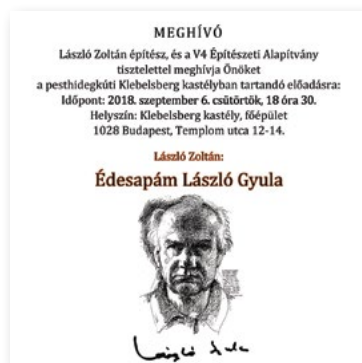
Megtartotta alakuló ülését a Klebelsberg Emlékház Tanácsadó Testülete, majd az ülésen történt megállapodásokról közleményt adtak ki.

2018. szeptember 6.

Megemlékezés, évforduló ÉDESAPÁM, LÁSZLÓ GYULA

Előadó: László Zoltán építész.

A tudós professzorról, László Gyula régészről, történészről, festőművészről és néprajzkutatóról fia, László Zoltán építész mérnök tartott előadást, halálának huszadik évfordulójára emlékezve.

2018. szeptember 16.

Kastélybemutató

A Miniszterelnökség által szervezett Kulturális Örökség Napjai – nyílt napok – keretében szakmai vezetések.

2018. szeptember 24.

Polgári esték

AZ AMERIKAI ELNÖKVÁLASZTÁS ELÉ
Vendég: Dr. Félegyházy-Megyesy Jenő miniszterelnöki megbízott, aki a közelgő amerikai választásokba, az amerikai választási rendszer sajátosságaiba nyújtott betekintést.

2018. október 3.

Történelmi előadás AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR KATONAI HÍRSZERZÉS ÉS KÉMELHÁRÍTÁS MEGALAKULÁSA ÉS TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

Előadó: Prof. dr. habil. Szakály Sándor Dsc, történész (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár). Az előadáson az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás (a köznyelvben VKF 2.-nek nevezett) szervezetének a megalakulásáról, a Monarchia időszakig visszanyúló kezdeteiről, az első világháború, a Horthy-korszak, illetve a második világháború alatti működéséről hallhattak az érdeklődők.

Kiderült többek között, hogy milyen különleges ismeretekkel és képességekkel kellett rendelkeznie egy kiváló hírszerzőnek, illetve az is, hogy a magyar hírszerzés és elhárítás rejtjelrejtő részlege a második világháború idején a legjobb volt a világon.

Részletesen lásd a 1-es fejezetben

2018. október 10.

Filmvetítés POLGÁR JUDIT 40 – A SAKK KIRÁLYNŐJE (2018)

Portréfilm a világhírű magyar sakkozóról. Rendező: Szabó Imre

2018. október 11.

Irodalmi est SZERETET-VERSEK

Dr. Murányi László önálló irodalmi estje magyar írók és költők műveiből.

2018. október 18.

Történelmi előadás MAGYAR KÜLPOLITIKAI DILEMMÁK ÉS LEHETŐSÉGEK A HORTHY-KORBAN (DÖNTÉS, SZEMLELET, MEGÍTÉLÉS)

Előadó: Dr. Joó András PhD, történész, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Évszázadok után 1920-ban nyílt újra lehetőség önálló, szuverén külpolitika folytatására, ugyanis az 1920-as trianoni diktátum következtében a korábbi birodalmi keretek megszűntek. Az előadás felvázolta a Horthy-kor külpolitikájának főbb eseményeit, fordulatait, bemutatta annak jellemző vonásait, és felidézte a korszak diplomáciájának jelentősebb alakjait.

2018. október 29.

Polgári esték A MEGÚJULÓ BUDAPEST

Vendég: Dr. Fürjes Balázs, a Miniszterelnökség Budapest és a fővárosi agglomerációs fejlesztésért felelős államtitkára, aki a megújuló fővárosról, a nagyívű fejlesztési elképzelésekről és a hamarosan induló Budapesti Közfejlesztési Tanácsról nyújtott tájékoztatást.

2018. november 4.

Megemlékezés, évforduló 1956 A MŰEGYETEMEN

Dr. Hajtó Ödön, 1956-os műegyetemista, a Műegyetem 1956 Alapítvány kuratóriumának elnöke, a Magyar Mérnöki Kamara alapító elnöke emlékezett vissza a forradalom napjaira.

2018. november 15.

Történelmi előadás KLEBELSBERG KUNÓ ÉS BETHLEN ISTVÁN

Előadó: Dr. habil. Ujváry Gábor CSc, történész, intézményvezető (VERITAS Történet-kutató Intézet és Levéltár).

Magyarország 1920-as évekbeli politikai és gazdasági konszolidációja jórészt Bethlen István miniszterelnöknek, kulturális intézményrendszerének újjászervezése pedig Klebelsberg Kunónak volt köszönhető. A két, konzervatív reformprogramot megvalósító politikus Magyarország újjáépítésében kulcsszerepet szánt a kultúrpolitikának. Ritka eseménynek számít a 20. századi magyar történelemben, hogy két igazi államférfi ilyen harmonikusan együttműködött.

2018. november 21.

Történelmi előadás HUNFALVY PÁL, A MAGYAR NYELVROKONSÁG, A SZÉKELY ÉS ROMÁN EREDETKÉRDÉS

Előadó: Dr. Lajtai László PhD, történész, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Az előadás a nyelvész, történész, etnológus és politikus Hunfalvy Pál (1810–1891) változatos, de nagyon is következetes pályaképét

mutatta be, amelynek középpontjában a szepesi szász születésű, nemzetközi hírnevet, ám egyszersem több nemzet közvéleményének a haragját is kivívó tudós, illetve korának nemzetfelfogása állt.

2018. november 28.

Filmvetítés KÉT SZÉKELY (2014)

Portréfilm Barabási Albert László világhírű fizikusról, hálózatkutatóról és Kolombán Gábor fizikus–közgazdásról.

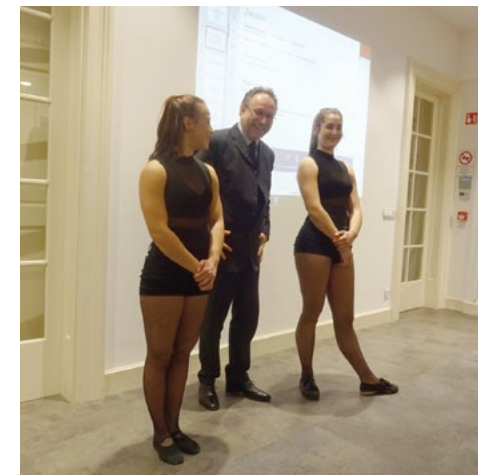
Rendező: Marossy Géza és Lukács Csaba.

2018. november 30.

Polgári esték

Vendég: Fekete Péter, az Emberi Erőforrások Minisztériumának kultúráért felelős államtitkára

2018. december 4.

Megemlékezés, évforduló ÉPÍTÉSZKORZÓ – EMLÉKEZÉS CSONTOS JÁNOS (1962–2017) ÉPÍTÉSZ PUBLICIS- TÁRA, FILMRENDEZŐRE, HALÁLÁNAK ELSŐ ÉVFORDULÓJÁN

A kötetlen beszélgetés során a családtagok, a munkatársak és építész barátai idézték fel Csontos Jánosnak az építészeti filmeket rendező életútját, olyan korszakos filmek részleteivel, mint a Tizenkét kőműves, az Építészeti XX/Architecture XX, az Építészkorzó vagy a MÉSZ története.

2018. december 5.

Történelmi előadás GÖRGEI ÉS FERENC JÓZSEF

Előadó: Prof. dr. Hermann Róbert DSc, történész, kutatócsoport-vezető (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

2019. január 16.

Történelmi előadás WEKERLE SÁNDOR, A HÁROMSZOROS MINISZTERELNÖK

Előadó: Dr. Kárbin Ákos PhD, történész, levéltáros (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár)

Ki volt Wekerle Sándor? Hogyan vezetett az útja a pénzügyminisztériumi segédfogalmazói státuszról a pénzügyi államtitkári pozícióra át egészen a miniszteri bársonyszékig? Mi volt a sikerének a titka, amely őt a hiteles szakpolitikusok közé emelte? Kik voltak azok a személyek, akik hosszú és tartalmas élete során támogatták, illetve ellenlábasai voltak? Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. január 30.

**Történelmi előadás
MIT KERESNEK A HABSBERGOK
A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN?
SZEMPONTOK A HABSBERG-DINASTIA
TÖRTÉNELMI SZEREPÉNEK REÁLIS
ÉRTÉKELÉSÉHEZ (1526–1918)**

Előadó: Dr. Kovács Kálmán Árpád PhD, történész, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

„Idegen hódítók, gyarmatosítók, minden nemzeti jellegzetességünk sárba tiprói, minden retrográd, feudális magyar jellegzetesség konzerválói”. Sokáig ezt tanították az iskolákban, és sokakban ma is ez a kép él a Habsburg-uralkodókról. Az előadás arról a korrekciós folyamatról számolt be, amely kiveszi a Habsburg-dinasztia magyar történelmi szerepének megítélését az ideologikus fekete-fehér kérdések közül, és realisabb megközelítési módokra törekszik.

Részletesen lásd a 1. fejezetben

„2019. február 6.

**Történelmi előadás
A HORTHY-KORSZAK MEGÍTÉLÉSÉRŐL**
Előadó: Dr. habil. Ujváry Gábor CSc, történész, intézményvezető (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

A magyar történelem egyik legvitatottabb időszaka a Horthy Miklós nevével fémjelzett huszonöt esztendő. Személyének és a korszaknak a megítéléséről elsősorban politikai beállítódástól függő viták folynak: diktatúra vagy követendő demokrácia a két világháború közötti időszak Magyarországa?

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. február 7.

**Polgári esték
A LIGET BUDAPEST PROJEKT, ILLETVE
A MEGÚJULT SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM**

Vendég: Dr. Baán László, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, a Liget Budapest Projekt miniszteri biztosa.

Többek között a „Hol tart jelenleg a Liget Budapest Projekt?” vagy a „Milyen Városliget fogadja majd néhány éven belül a látogatókat?” kérdésekre válaszolt a vendég a jövő Városligetét bemutató előadásában.

Részletesen lásd a 2. fejezetben

2019. február 20.

**Történelmi előadás
KIRÁLYSÁGBÓL KÖZTÁRSASÁG –
A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG
BUKÁSA 1918 VÉGÉN**

Előadó: Dr. Ligeti Dávid PhD, történész, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

1918. október 16. és november 16. között, vagyis éppen egyetlen hónap alatt foszlottak semmivé előbb az Osztrák–Magyar Monarchia, majd a Magyar Királyság kezei. Az előadás e drámai hónap főbb eseményeinek a vizsgálatával igyekezett bemutatni a történelmi Magyarország bukásának körülményeit, hátterét, valamint a mai napig ható következményeit.

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. február 24.

**Irodalmi est
SZÁZ ÉVE HALT MEG ADY ENDRE**
Dr. Murányi László előadástje.

Az egyik legnagyobb magyar költő halálának centenáriumáról országszerte megemlékeztek. Újra előtérbe kerültek a versei, publicisztikai írásai és irodalmi munkássága, bár hozzátehetjük, hogy ezek soha nem is voltak elfeledve. Az egykori kortársakra éppen úgy nagy hatást gyakorolt Ady költészete, mint ránk, kései utódokra. Az „örök génuszi” idézte meg az est folyamán az előadó.

2019. március 6.

**Történelmi előadás
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG EGYHÁZ-
POLITIKÁJA**

Előadó: Dr. Kovács Kálmán Árpád PhD, történész, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

A Tanácsköztársaság egyházpolitikájának jellemzésére alighanem elegendő felidézni azt a templomkapura szegezett feliratot, amely szerint „Istenhiány miatt az üzlet zárva”, vagy emlékezni a pap és apáca mártírokra, de akár magára a vörösterrorra. Mit várhattak az egyházak egy olyan rendszertől, amelynek a tanácsokról szóló rendelete a papi személyeket a deviánsokkal, a prosztituáltakkal és az elmebajosokkal együtt rekesztette ki a választójogból?

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. március 20.

Történelmi előadás KOSSUTH LAJOS, AZ ALKOTMÁNYVÉDŐ REBELLIS.

1848. OKTÓBER – 1849. AUGUSZTUS

Előadó: Prof. dr. Hermann Róbert DSc,
történész, kutatócsoport-vezető

(VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Kossuth a magyar közvéleményben máig úgy él, mint az 1848. évi alkotmány megvédéséért folytatott szabadságharc vezére. Ugyanakkor kritikus hangok is megfogalmazódnak vele szemben: többek között, hogy felelőtlenül kockáztatta az ország és a nemzet sorsát egy reménytelen küzdelemben, illetve kiprovokálta az orosz intervenciót. Az osztrák történelmi irodalom nagyobb részét lázadóként tekint rá, akinek kezdettől fogva feltett célja volt a Habsburg Monarchiától való elszakadás. Az előadás e szélsőséges állásfoglalásokat meghaladóan, jóval árnyaltabban kívánta bemutatni Kossuth Lajos 1848–1849-es történelmi szerepét.

KLEBELSBERG KASTÉLY
1028 Budapest, Templom utca 12-14.

MEGHÍVÓ
A V4 Építészeti Alapítvány tisztelettel meghívja Önt a VERITAS Történetkutató Intézettel közösen rendezett előadásra.

2019. március 20. szerda, 18_30

Kossuth Lajos - az alkotmányvédő rebellis (1848. október - 1849. augusztus)

Előadó: Prof. Dr. Hermann Róbert, DSc
kutatócsoport-vezető, Dualizmus-kori Kutatócsoport,
VERITAS Történetkutató Intézet

Kossuth a magyar közvéleményben máig úgy él, mint az 1848. évi alkotmány megvédéséért folytatott szabadságharc vezére. Ugyanakkor kritikus hangok is megfogalmazódnak vele szemben: felelőtlenül kockáztatta az ország és a nemzet sorsát egy reménytelen küzdelemben, kiprovokálta az orosz intervenciót. Az osztrák történelmi irodalom nagyobb részét lázadóként tekint rá, akinek kezdettől fogva feltett célja volt a Habsburg-monarchiától való elszakadás. Az előadás célja, hogy a két szélsőség között bemutassa Kossuth valós történelmi szerepét 1848-49-ben.

Szeretettel várjuk az érdeklődőket! A rendezvény ingyenes, regisztrációhoz kötött.
Rendező V4 Építészeti Alapítvány e-mail: v4@v4fund.archi - weblite: www.v4fund.archi
Regisztrálni a v4@v4fund.archi címen, vagy telefonon, a +36 70 3998700 -os számon Albrecht Beátné felé!

A rendezvény támogatója a Nemzeti Kulturális Alap

25 n/a

2019. március 21–22.

Építészeti program ÉPÍTÉSZHALLGATÓI WORKSHOP – A KLEBELSBERG-KASTÉLY PARKJA

A különböző építészeti egyetemek építészhallgatói számára meghirdetett kétnapos workshop célja a Klebelsberg-kastély parkjába szánt projektek tervezése volt, figyelembe véve a kastély és az azt övező park viszonyát, illetve a park már kivágott fenyőfáinak újrahasznosítását célzó anyaghasználatot. A Kálmán Ernő építész (V4 Építészeti Alapítvány), Kerékgyártó András formatervező (MOME) és László Zoltán építész által megfogalmazott kiírás alapján a közel húsz építészhallgató számos szellemes tervet és elképzelést vetett papírra.

Részletesen lásd a 3. fejezetben

2019. április 3.

Történelmi előadás AZ URALKODÓ BIRODALMA VAGY A BIRODALOM URALKODÓJA? – FERENC JÓZSEF ÉS A MONARCHIA

Előadó: Schwarczwölder Ádám történész,
tudományos segédmunkatárs (VERITAS
Történetkutató Intézet és Levéltár).

Ferenc József neve egybeforrt az Osztrák-Magyar Monarchiával és a „boldog békeidőkkel”. De milyen személyiség volt valójában az uralkodó? Milyen kép élt róla a kortársakban, és mit gondolunk róla ma? Az előadás során kiderült, hogy az 1867-es kiegyezéssel új formába öntött birodalomban minden fontos, de számos jelenték-

telen ügy is az uralkodó jóváhagyásától függött. Melyek voltak ezek, és hogyan irányította a birodalmát, illetve hogyan értékeltük megingathatatlan ragaszkodását az 1867-es kiegyezéshez? Számos hasonló kérdésre keresett és kínált választ az est előadója.

KLEBELSBERG KASTÉLY
1028 Budapest, Templom utca 12-14.

MEGHÍVÓ
A V4 Építészeti Alapítvány tisztelettel meghívja Önt a VERITAS Történetkutató Intézettel közösen rendezett előadásra.

2019. április 3. szerda, 18_30

Az uralkodó birodalma, vagy a birodalom uralkodója?

Ferenc József neve egybeforrt az Osztrák-Magyar Monarchiával és a „boldog békeidőkkel”. A Monarchia, de benne Magyarország is működött magán a császár-király személyiségénél, amit nem tekintünk véletlennek, hiszen az 1867-es kiegyezéssel új formába öntött birodalomban minden fontos, de számos jelentéktelen ügy függött az uralkodó jóváhagyásától.

Előadó: Schwarczwölder Ádám
tudományos segédmunkatárs,
Dualizmus-kori Kutatócsoport,
VERITAS Történetkutató Intézet

Szeretettel várjuk az érdeklődőket!
A rendezvény ingyenes, regisztrációhoz kötött.
Regisztrálni a v4@v4fund.archi címen, vagy telefonon, a +36 70 3998700 -os számon Albrecht Beátné felé!

Rendező V4 Építészeti Alapítvány
e-mail: v4@v4fund.archi
weblite: www.v4fund.archi

25 n/a

A rendezvény támogatója a Nemzeti Kulturális Alap

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. április 10.

Irodalmi est A MAGYAR KÖLTÉSZET NAPJA

Szöcs Géza Kossuth- és József Attila-díjas
erdélyi költő estje.

Április 11. József Attilának, de egyben Márai Sándornak is a születésnapja – bár ez utóbbról sajnálatos módon még ma is megfeledkezünk –, és 1964 óta ez a magyar költészet napja is. A Klebelsberg Emlékházban Szöcs Géza Kossuth- és József Attila díjas költő emlékezett meg e jeles irodalmi ünnepünkről, megidézve a magyar költészet óriásait, és egyben elgondolkodva a költészet szerepén, illetve az anyanyelv jelentőségén.

Részletesen lásd a 3. fejezetben

2019. április 15.

Polgári esték A 2019-ES EURÓPAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK ELŐESTÉJÉN

Vendég: Dr. Varga Judit, a Miniszterelnökség
európai uniós kapcsolatokért felelős
államtitkára.

Dr. Varga Judit az Európai Parlamentben, a parlamenti képviselők politikai tanácsadójaként töltött kilenc év után, 2018-ban tért haza. A Miniszterelnökség európai uniós kapcsolatokért felelős államtitkára előadásában érzékeltesen vázolta fel azokat a tapasztalatokat, amelyeket közel egy évtized alatt magyarként megtapasztalt Brüsszelben. Államtitkári pozíciójában többek között az is a feladatai közé fog tartozni – jelezte az előadó –, hogy az uniós döntéshozatal minden szintjére eljuttassa a magyar kormány véleményét, és világosan kifejtse az ország álláspontját.

2019. április 17.

Ismeretterjesztő előadás MILYEN LESZ A DÉL-BUDAI CENTRUMKÓRHÁZ?

Előadó: Noll Tamás Ybl-díjas építész,
az M-Teampannon Építésmérnöki Kft.
vezető tervezője.

Az Egészséges Budapest Program keretében a magyar egészségügy történetének eddigi legnagyobb beruházása a Dél-budai Centrumkórház (DBC) megépítése. A pályázaton nyertes iroda vezető tervezője bemutatta a győztes tervet, és ismertette azokat az építészeti-tervezési szempontokat, megoldásokat, amelyek a világviszonylatban is kiemelkedő színvonalú gyógyítást segítenek majd a várhatóan 2024-re elkészülő szuperkórházban.

MEGHÍVÓ
A V4 Építészeti Alapítvány tisztelettel meghívja Önt a Klebelsberg-kastélybeli előadásra.
Időpont: 2019. április 17. szerda 10:30

Milyen lesz a Dél-budai Centrumkórház?
A kórház építészeti terveit ismerteti Noll Tamás Ybl-díjas építész az M-Teampannon Építésmérnöki Kft. vezetője

Az Egészséges Budapest Program keretében számos kormányzati intézkedés született a közelmúltban. Ezek közül mind méretében, mind jelentőségében kiemelkedik a magyar egészségügy történetének eddigi legnagyobb beruházása, a Dél-budai Centrumkórház (DBC) megépítése, amelyre a legjobb építészeti megoldást – építészeti tervpályázatot írtak ki, és amelynek nyertes az M-Teampannon Építésmérnöki Kft lett. Ezen az estén az iroda vezető tervezője, Noll Tamás Ybl-díjas építész mutatja be a győztes tervet, és ismerteti azokat az építészeti-tervezési szempontokat és megoldásokat, amelyek a világviszonylatban is kiemelkedő színvonalú gyógyítást segítenek majd a várhatóan 2024-re elkészülő szuperkórházban.

Szeretettel várjuk az érdeklődőket! A rendezvény ingyenes, regisztrációhoz köthet.
Rendelő V4 Építészeti Alapítvány e-mail: ve4@v4fund.archi - weboldala: www.v4fund.archi
Regisztrálni a ve4@v4fund.archi címen, vagy telefonon, a +36 70 3898720 -as számon Albrecht Beátnánál lehet

A rendezvény támogatója a Nemzeti Kulturális Alap

2019. április 24.

Irodalmi est ASSZONYFEJŰ FELLEG NAGY LÁSZLÓ VERSEI

Dóczy Péter színművész előadóestje.

2019. május 8.

Történelmi előadás A NAGY HÁBORÚ HŐSEI, A MAGYAR HŐSÖK EMLÉKÜNNEPE

Előadó: Dr. Ligeti Dávid PhD, történész, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

A magyar hősök emlékűnepe IV. Károly király 1917-es kezdeményezésére vezethető vissza, amely valamennyi községet arra kötelezte, hogy méltó emléket állítson a honvéd katonahősöknek, és megemlékezzen róluk minden év májusának utolsó vasárnapján.

A MAGYAR HŐSÖK EMLÉKÜNNEPE A Hősök Napja és az I. világháború magyar hősei.

Dr. phil. Ligeti Dávid PhD, történész előadása
VERITAS Történetkutató Intézet

Időpont: 2019. május 8. szerda, 18,30
Helyszín: KLEBELSBERG-KASTÉLY
1028 Budapest, Templom utca 12-14.

A V4 Építészeti Alapítvány tisztelettel meghívja Önt a VERITAS Történetkutató Intézetnél közösen rendezett előadásra.

A rendezvény ingyenes, regisztrációhoz köthet.

Rendelő V4 Építészeti Alapítvány e-mail: ve4@v4fund.archi -

website: www.v4fund.archi

Regisztrálni a ve4@v4fund.archi címen, vagy telefonon, a +36 70 3898720 -as számon Albrecht Beátnánál lehet

A rendezvény támogatója a Nemzeti Kulturális Alap

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. május 29.

Történelmi előadás „A KÁRPÁTOKTÓL AZ ADRIÁIG” A MAGYAR NEMZETI SZUPREMÁCIA ÉS VÉDELME A DUALIZMUS KORÁBAN

Előadó: Dr. Anka László PhD, történész,
tudományos munkatárs (VERITAS
Történetkutató Intézet és Levéltár).

A kiegyezés után a magyar politikai elitnek egy többnemzetiségű országban kellett irányítania a Magyar Királyságot úgy, hogy kisebbségi helyzete ellenére megőrizze a magyar társadalom vezető szerepét. Milyen törvényi eszközökkel védték a magyar nemzeti szupremáciát, illetve hogyan politizált harminc éven át a kormányzó Szabadelvű Párt? Miért is állítható, hogy ezek az évek, az úgynevezett boldog békeidők voltak a magyar történelem legprospektívabb évtizedei kulturális és gazdasági téren egyaránt?

A V4 Építészeti Alapítvány tisztelettel meghívja Önt a VERITAS Történetkutató Intézetnél közösen rendezett előadásra.

„A Kárpátoktól az Adriáig.”
A magyar nemzeti szupremácia és védelme a dualizmus korában

Előadó: Dr. Anka László PhD tudományos munkatárs, VERITAS

Időpont: 2019. május 29. szerda, 10,30
Helyszín: KLEBELSBERG KASTÉLY
1028 Budapest, Templom utca 12-14.

A kiegyezés után a magyar politikai elitnek egy több nemzetiségű országban kellett irányítania a Magyar Királyságot úgy, hogy megőrizze a magyar társadalom vezető szerepét kisebbségi helyzete ellenére. Milyen törvényi eszközökkel védték a magyar nemzeti szupremáciát, és a kormányzó Szabadelvű Párt milyen politikát folytatott, hogy utólag elmondható lett, a boldog békeidők voltak a magyar történelem legprospektívabb évtizedei kulturális, gazdasági téren egyaránt.

A rendezvény ingyenes, regisztrációhoz köthet.
Rendelő V4 Építészeti Alapítvány - website: www.v4fund.archi,
<https://klebelsbergkastely.hu/esemenyek/>
Regisztrálni a ve4@v4fund.archi címen, vagy telefonon, a +36 70 3898720 -as számon Albrecht Beátnánál lehet. A programváltás jogát fenntartjuk.

A rendezvény támogatója a Nemzeti Kulturális Alap

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. május 31.

Sporttörténeti konferencia és kiállítás KLEBELSBERG, A SPORTMINISZTER

Klebelsberg Kunonak – aki az 1922-től 1931-ig irányította a sportot is felügyelő valóság- és közoktatásügyi miniszteri tárcát – a sporttal kapcsolatos elképzelései és nagyívű intézkedései nemcsak saját korának sportéletét befolyásolták döntően, hanem a későbbi magyar sportsikereket is meg-

alapozták. Az előadók által felvetett témák többek között olyan kérdésekre keresték a válaszokat, hogy vajon ez a múlt befolyá-

solja-e napjaink sportéletét, mutatható-e példát a 21. században, illetve vonható-e párhuzam a csaknem száz éve történetek és a jelen sporttal kapcsolatos eseményei között. A konferenciát a Magyar Olimpiai és Sportmúzeumnak a Klebelsberg Kuno munkásságát bemutató vándorkiállítása egészítette ki.

MEGHÍVÓ
A V4 Építészeti Alapítvány és a VERITAS Történetkutató Intézet Sporttörténeti konferenciát rendez a Klebelsberg Eméltárházban (1028 Budapest, Templom utca 12-14.) 2019. május 31-én, pénteken, 10 órától

„Klebelsberg a sportminiszter”
címmel

A konferencia fővédnöke:
SCHMITT PÁL
a Nemzet Sportoltsága címmel kitüntetett kétszeres olimpiai bajnok párbajtőröző, sportdiplomata, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja, közgazdász, politikus, Magyarország volt közvárosi elnöke

Tervezett program:
Kiállítás: Klebelsberg a „sportminiszter”

Schmitt Pál
A nagy nemzetközi sportsikerek hátsza Magyarországon megféléseben, a sport, mint stratégiai ágazat Magyarországon

Dr. Ujváry Gábor
professzor, tanácskezelő, a VERITAS Történetkutató Intézet, intézkésztervező:
„A sportot bele kell venni a magyar nemzet ömögébe széles rétegeibe.” Klebelsberg Kuno sportpolitikája

Dr. Szabó Lajos
c. egyetemi docens, Magyar Olimpiai és Sportmúzeum igazgatója:
A magyar olimpiai szereplések sikereiről, és ezek Klebelsberg politikájára visszavezethető gyökereit

A TÁRK Művészeti Értékelési Bizottságának elnöke és az egyik legjelentősebb művészeti szakértője, 1936-tól 1945-ig a Magyar Nemzeti Művészeti Akadémia elnöke. Előzetes művészeti tanácsadója a Nemzeti Művészeti Akadémia elnökének, költészet- és műveltségügyi miniszternek. A Károlyi Mihály Kulturális Központ alapító elnöke.

Részletesen lásd a 3. fejezetben

2019. június 12.

Nemzetközi gyerekrajzpályázat DÍSZOKLEVELEK ÁTADÁSA A KLEBELSBERG EMLÉKHÁZBAN

A Játékos építész címmel meghirdetett nemzetközi építészeti gyerekrajzpályázaton 2018-ban részt vett gyerekeknek, a Máriaremete-Hidegkúti Ökumenikus Általános Iskola tanulóinak az elismerése, illetve a 2019. évi pályázaton az iskolából részt vevő gyerekek látogatása a kastélyban.

2019. június 12.

Történelmi előadás A „SIKERES” KÁDÁRI POLITIKA A FORRADALOM ELNYOMÁSÁT KÖVETŐEN

Előadó: Dr. Kiss Dávid PhD, történész, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Az 1956-os a forradalom leverésével Kádár

Jánost és szűk körét segítették hatalomra a szovjet csapatok. A társadalom támogatottságát jó ideig még nem tudták biztosítani, mégis, bő fél éven belül az emberek jelentős része beletörődött az új helyzetbe,

nem fejtett ki nagyobb ellenállást. Mi több, Kádár később az egyik legnépszerűbb történelmi személyé „nőtte ki” magát Magyarországon. Minek volt köszönhető ez a „siker”, illetve milyen árat fizetett érte a magyar társadalom? Mások mellett ezekre a kérdésekre is igyekezett válaszokat adni az előadó.

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. június 16.

Polgári esték A MAGYAR ZENE HÁZA A VÁROSLIGETBEN

Vendég: Dr. Batta András zenetörténész, egyetemi tanár.

Dr. Batta András professzor a Zeneakadémia korábbi rektora, a Városligetben megépülő Magyar Zene Háza-projekt szakmai munkacsoportjának vezetője. Ez utóbbi minőségében mutatta be az épület jövőbeni működtetésére vonatkozó elképzeléseit.

Részletesen lásd a 2. fejezetben

2019. augusztus 29.

Nemzetközi művészeti rajztábor OROSZ MŰVÉSZNÖVENDEKÉK A KLEBELSBERG-KASTÉLY PARKJÁBAN

Az Oroszországból érkezett művészcsoporthoz a Klebelsberg-kastély parkjáról és a kastélyról készített vázlatokat, rajzokat. A tizenhárom-tizenöt éves fiatalok a vázlatok felhasználásával kidolgozott műveket készítenek otthonukban, az Urál vidéki Novouralszk városban.

2019. augusztus 30–31.

Kiállítás AZ AQUARELL MŰVÉSZETI STÚDIÓ KIÁLLÍTÁSA – EGY OROSZ MŰVÉSZCSOPORT BEMUTATKOZÁSA

A stúdió Novouralszkból a szovjet, atomipar központjából érkezett. A 2012-ben alapított Aquarell Művészeti Stúdió a város egyik legjelentősebb művészeti-oktatási centruma. Az akvarellek tmájának magyarországi vonatkozásai is voltak: a 18. század végi, a 19. század eleji magyar történelemhez kapcsolódtak.

Ekkor lett József nádor felesége az orosz cári családból származó, mindössze 16 esztendő Alexandra Pavlovna Romanova nagyhercegnő, I. Pál orosz cár lánya. A korabeli feljegyzések szerint boldog házasság alig másfél évig tartott, mivel Alexandra 17 esztendőskorában elhunyt. Ez a történet inspirálta az Akvarell Művészeti Stúdió ifjú tagjait, akik munkáikban megörökítették a nádorné életét, a vele kapcsolatos eseményeket, amelyeknek helyszíne Szentpétervár, Bécs, Buda és Üröm volt.

Részletesen lásd a 3. fejezetben

2019. szeptember 12.

Filmvetítés A RÉGI FÉNY RAGYOGJON SZIGETVÁR, 1566 (2017)

Rendező: Gerebics Sándor.

A szigetvári ostrommal Zrínyi Miklósnak és katonáinak sikerült, még ha csak egy hónapra is, megállítani a török sereget. A csatában, Szigetvár falainál körülbelül 25 ezer török katona esett el, de végül a várból való kitérés során itt halt hősi halált Zrínyi is,

akinek a kultuszát Szigetváron csaknem kétszáz éve ápolják. A hiánypótló dokumentumfilm rendezője, Gerebics Sándor az 1566-os harc utolsó epizódját, a kitérés választotta filmje témájaként. A szigetvári hagyományörzők által eljátszott a filmben szereplő csatajeleneteket és animációs részleteket történészek elbeszélései színesítik.

2019. szeptember 13–20.

Kiállítás EGY REFORMÁTUS ÉPÍTÉSZ TEMPLOMAI ID. KÁLMÁN ERNŐ ÉPÍTÉSZETE

A 2019-es Ars Sacra Fesztivál keretében megrendezett kiállítás a magyar építész-társadalom egyik doyenje, idősebb Kálmán Ernő előtt tiszteleg. Világi épületei mellett az építész számos templomot tervezett.

Az ezekről készült fotók és rajzok mindenki számára érzékletesen mutatták, hogy mit jelent számára a vallás, hogyan befolyásolta a hit az életét, a munkásságát és az építészetről való gondolkodását.

Részletesen lásd a 3. fejezetben

2019. szeptember 18.

Képzőművészeti előadás TRIANON UTÁN – HÁBORÚ ELŐTT UTAKA MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETBEN MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ELŐADÁS-SOROZAT, 1. RÉSZ – VISSZA A TÖRTÉNELEMBE!

Előadó: Dr. Bellák Gábor művészettörténész
(Magyar Nemzeti Galéria).

Az első világháborút követően a magyar művészetben a történelemnek egy új felfogásával találkozunk. A klasszikus történelmi

festészet megszűnik, a nagy nemzeti témák helyére a történelemnek egy általánosabb, nosztalgikusabb megjelenítése lép. Fényes Adolf ekkoriban kezdődő mesekorszakában, a később az expresszionizmus felé mozduló Kádár Béla festészetében, a nagybányai hagyományokat őrző Iványi-Grünwald Béla művészetében egyaránt megjelenik a történelmi vonulat.

Részletesen lásd a 3. fejezetben

2019. szeptember 25.

Történelmi előadás ARISZTOKRATA TŰLÉLÉSI STRATÉGIÁK A SZOCIALISTA IDŐSZAKBAN

Előadó: Tóth Eszter Zsófia történész (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Mint ismeretes, a kommunista diktatúra ki-rekesztette, kitelepítette és megbélyegezte a nemesi családok sarjait. Előadásában sikeres túlélési stratégiákat mutatott be a történész, amelyekhez példákat a saját kutatásai szolgáltatnak.

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. október 2.

Történelmi előadás EGY NYOLCSZÁZ ÉVES HÁZASSÁG. MAGYARORSZÁG ÉS HORVÁTORSZÁG ÁLLAMKÖZÖSSÉGE A KEZDETEKTŐL 1918-IG

Előadó: Schwarczwoelder Ádám történész (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár). Horvátország a 11–12. század fordulójára a Magyar Királyság társországának számított, a bán vezetésével belső autonómiával,

saját rendiséggel (natio croatica) és tartománygyűléssel (sabor) rendelkezett. A két nemzet évszázadokon keresztül békében élt egymás mellett, vállvetve küzdött a török hódítók ellen. A 19. századi nemzeti ébredési mozgalmak következtében azonban konfliktus alakult ki közöttük a horvát autonómia körül. A horvátok 1848-ban minden közjogi kapcsolatot megszakítottak Magyarországgal, ezért az 1867-es kiegyezés után új alapokra kellett helyezni a magyar–horvát viszonyt.

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. október 16.

Történelmi előadás AZ ISMERETLEN REFORMER IV. KÁROLY URALKODÁSA, 1916–1918

Előadó: Dr. Ligeti Dávid PhD, történész, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár). IV. Károly rövid, két évig tartó uralkodása során mélyreható reformok egész sorát kezdeményezte. 1917 májusára az összes fontos állami és katonai vezetőt lecserélte, és hamar kiderült, hogy irányítási stílusa gyökeresen eltér Ferenc József gyakorlatától. A katonai közigazgatásban szorgalmazta a magyar nyelv használatának intenzívebbé tételét, 1917 májusában felvetette a haderő teljes reformját. 1918 januárjában indítványozta az önálló magyar nemzeti haderő felállítását is. A belpolitikában az általános választójog bevezetése mellett állt ki, és a

demokratizálódás irányába ható lépéseket sürgetett. 1918. október 16-án császári manifesztumot adott ki, amelynek értelmében a Monarchiát egyenrangú államok szövetségévé (föderáció) akarta átalakítani.

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. október 28.

Képzőművészeti előadás TRIANON UTÁN – HÁBORÚ ELŐTT UTAK A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETBEN MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ELŐADÁS-SOROZAT, 2. RÉSZ – VISSZA AZ ARANYKORBA! NEOKLASSZICIZMUS AZ 1920–1930-AS ÉVEK MŰVÉSZETÉBEN

Előadó: Dr. Bellák Gábor művészettörténész
(Magyar Nemzeti Galéria).

Az 1910-es évek második felétől kezdve Európa-szerte megfigyelhető egy bizonyos visszafordulás a klasszikus kompozíciók és a mitológiai ihletettségű témák felé. Mindez összefüggésben van a háború okozta válsággal, az avantgárd és az expressziónizmus

nizmus formabontó törekvéseinek kifulladásával. A neoklasszicizmus fő művészi problémája a tér háromdimenziós, érzéki voltának visszanyerése és az ember új helyének megtalálása ebben a világban. Szilárd tömegek, a formák statikus egyensúlya, a tér alapvetően természeti térként – folyóparti tisztások, erdők, mezők, ligetek – való felfogása, illetve az ember politikától és történelemtől függetlenül létező örök vonásainak a megmutatása, elsősorban az aktkompozíciók és a mitológiai témák révén. Ezek az 1920-as évek neoklasszicizmusának a jellemzői.

Részletesen lásd a 3. fejezetben

2019. október 30.

Történelmi előadás

A FOLYÓSZABÁLYOZÁSOK A MAGYAR GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET SZEMSZÖGÉBŐL, 1723 ÉS 1923 KÖZÖTT

Előadó: Dr. Kovács Kálmán Árpád történész, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

1717-ben sajátos császári berendezkedési kísérlet vette kezdetét a Magyar Királyságnak a török uralom alól utójára felszabadult teme-

si területein. A tartós béke által segített természetes népszaporulat, az államilag szervezett telepítés és a spontán külső bevándorlás a Bánságban már az 1760-as évekre konkrét földínséget és a piacra vihető/viendő tömegtermény-felesleget eredményezett. A szűkebb királysági területeken ugyanez

eladhatatlan bőség és a kezelhetetlen inség kettőssége vált valós tapasztalattá – alapvetően a szállítási viszonyok megoldatlansága miatt. Pozitív válaszokat kellett (volna) találni egyrészt az európai és a birodalmi munkamegosztásba való betagozódásra, másrészt a különböző gazdálkodási gyakorlatok és tapasztalatok összeolvasztására, harmadrészt pedig az eltérő állami, földesúri és jobbágyi érdekek harmonizációjára. A következő nemzedékek teljesítményét visszatekintő szemlélettel értékelhetjük, ugyanakkor tudatában kell lennünk annak, hogy a vízügyben minden megoldás gyakran évtizedes perspektívában jelentkező új, kezelendő és addig ismeretlen problémákat generál.

Részletesen lásd a 1. fejezetben

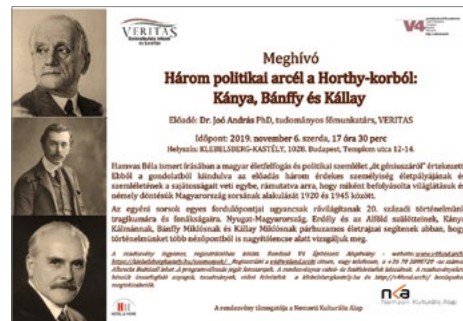
2019. november 6.

Történelmi előadás

HÁROM POLITIKAI ARCÉL A HORTHY-KORBÓL – KÁNYA, BÁNFFY ÉS KÁLLAY

Előadó: Dr. Joó András PhD, történész, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Az előadás három érdekes személyiség élet-

pályájának és szemléletének a sajátosságait vetette egybe, rámutatva, hogy miként befolyásolta világlátásuk és némely döntésük Magyarország sorsának alakulását 1920 és 1945 között. Az egyéni sorsok egyes fordulópontjai ugyancsak rávilágítanak 20. századi történelmünk tragikumára és főnokságaira. Nyugat-Magyarország, Erdély

és az Alföld szülötteinek, Kánya Kálmánnak, Bánffy Miklósnak és Kállay Miklósnak a párhuzamos életrajzai segítenek abban, hogy történelmünket több nézőpontból vizsgáljuk meg.

Részletesen lásd a 1. fejezetben

2019. november 12.

Sporttörténeli előadás A TESTNEVELÉSI EGYETEM MINT INNOVATÍV SPORTEGYETEM

Előadó: Prof. dr. Mocsai Lajos egyetemi tanár, a Testnevelési Egyetem rektora.

A Magyar Testnevelési Egyetem alapítója Klebelsberg Kuno kultuszminiszter volt, az első tanév ünnepélyes megnyitására 1925 novemberében került sor. Napjainkban a

Testnevelési Egyetem területén valósul meg a főváros legnagyobb campusfejlesztése. Az intézmény nagyszabású infrastruktúrafejlesztésbe kezdett, amelynek keretein belül maximálisan törekszik a modern kornak és követelményeknek megfelelően minden igényt kielégítő oktatási-kutatási szinterek kialakítására.

2019. november 13.

Történelmi előadás

KLEBELSBERG KUNO SZÜLETÉSNAPIJA A HORTHY-KOR KÉT ÁLLAMFÉRFIJA, BETHLEN ISTVÁN ÉS KLEBELSBERG KUNO KAPCSOLATA

Előadó: Dr. habil. Ujváry Gábor CSC, történész, intézetvezető (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

Az 1920-as éveket sokan már a Bethlen-kormány 1931-es lemondása utáni esztendőknben is Bethlen–Klebelsberg-korszaknak nevezték,

mivel a kabinet politikáját meghatározó miniszterelnök kulcsfontosságúnak tekintette a kulturális területet, s irányítását Klebelsberg Kunóra bízta. Klebelsberg rövid ideig a belügyek, majd a kultuszárca vezetőjeként, valamint miniszter közül a leghosszabban, harmonikusan együttműködött Bethlennel. Együttes tevékenységük – amelyet államférfiúi kvalitások jellemeztek – eredménye nagyban hozzájárult Magyarország politikai, gazdasági és kulturális konszolidációjához.

2019. november 18.

Képzőművészeti előadás

„BÁRMIHEZ NYÚLOK, NOVELLA KEREKEDIK BELŐLE...” – ABA-NOVÁK VILMOS MŰVÉSZETE

Előadó: Kovács Kristóf, a művész unokája és hagyatékának gondozója.

Százhuszonöt évvel ezelőtt született Aba-Novák Vilmos, a két világháború közötti magyar képzőművészet kiemelkedő tehetségű festőművésze és grafikus. A saját korában elismert, de 1945 után agyonhallgatott művész „felfedezése” 2006-ban, Monos Péter művészettörténész monográfiájával és az arra épülő, a MODEM-ben rendezett nagy kiállítással úgy tűnt, mintha megkezdődött volna. Ugyanakkor az a tény, hogy az idei jubileumát szinte elfelejtette a szakma, talán mégis azt jelzi, hogy van még tennivaló

Aba-Novák művészetének a megismertetésével kapcsolatban.

2019. november 20.

**Történelmi előadás
1968 – EGY ÉV MAGYAR ÉS VILÁGPOLITIKAI DIMENZIÓI WASHINGTONTÓL MOSZKVÁIG**

Előadó: Dr. Rácz János PhD, történész, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár)

1968 a legkülönösebb esztendőek egyike. Diáklázadások Nyugat Németországban,

Franciaországban, az Amerikai Egyesült Államokban. Mindez együtt jelentkezett a vietnámi háború elleni tiltakozásokkal, a

társadalom átformálásának szándékával, a hippimozgalommal és a tovább folytatódó fekete polgárjogi mozgalommal. Washington eközben politikai válsággal is küzdött. A másik oldalon, Kelet-Közép-Európában újabb lyuk keletkezett a Szovjetunió vezetete blokkban. Prágában a szocializmus megreformálásának szándéka beavatkozáshoz vezetett. Washington-Moszkva-Budapest. Vannak-e általános összefüggések, amelyek meghatározták az 1968-as esztendőt? Miért történt ennyi minden ebben az évben? Erre keresi a válaszokat az előadás.

**2019. NOVEMBERI-DECEMBERI
TERVEZETT PROGRAMOK**

2019. november 27.

**Képzőművészeti előadás
TRIANON UTÁN – HÁBORÚ ELŐTT
UTAK A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETBEN
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ELŐADÁS-SOROZAT,
3. RÉSZ – VISSZA A TERMÉSZETBE!
A GRESHAM-KÖR MŰVÉSZEI**

Előadó: Dr. Bellák Gábor művészettörténész (Magyar Nemzeti Galéria).

A 20. század avantgárd irányzatai nem hittek a „látványon” alapuló művészetben. Az

avantgárdnak nem volt teóriája a szépségről, mert nem a szépséget kereste, hanem az absztrakt igazságot. Az avantgárd az 1910-es évek végére lényegében felszámolta önmagát. A világháború társadalmi, politikai, emberi tragédiája egybeesett a klasszikus művészet önmagát fölszámoló irányzataival. Nem véletlen, hogy a háború utáni szellemi és művészi újjászületés egyik alapeszméje a természethez való visszatérés gondolata volt. Bernáth Aurél, Egry József, Szőnyi István, Berény Róbert – és sokan mások is – radikálisan szakítottak a korábbi stílusukkal, és elindultak „vissza a természetbe”.

2019. december 4.

**Történelmi előadás
TRIANON 19. SZÁZADI ELŐZMÉNYE:
A NEMZETISÉGI KÉRDÉS 1848–1849-BEN**

Előadó: Prof. dr. Hermann Róbert történész, kutatócsoport-vezető (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár).

A magyar forradalom győzelmét követően a magyarországi társnemzetek és nemzetiségek körében előbb öröm, majd csalódottság mutatkozott. Százhetven éve folyik a vita arról, hogy vajon a magyar politikai elit lehetett volna-e nagyvonalúbb, és ha így tett volna, el lehetett volna-e kerülni a katonai vereséget. Batthyány, Kossuth és társaik a nemzetiségi kérdést „félrekezelték”, vagy megoldhatatlan probléma elé kerültek?

Egyenes út vezetett-e 1848-tól 1918-ig? Az előadás ezekre a kérdésekre keresi a választ.

2019. december 9.

**Képzőművészeti előadás
TRIANON UTÁN – HÁBORÚ ELŐTT
UTAK A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETBEN
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ELŐADÁS-SOROZAT,
4. RÉSZ – VISSZA A VALÓSÁGBA!
ÚJ TÁRGYILAGOSSÁG ÉS ÚJ REALIZMUS**

Előadó: Dr. Bellák Gábor művészettörténész (Magyar Nemzeti Galéria)

Az első világháborút követő években új értelmet nyert a művészeti valóság fogalma. A hideg objektivitással szemlélt és szinte fotószerű pontossággal ábrázolt világ képében a valóság visszaszerzésének kísérletét látjuk. Az objektív új tárgyilagosság mellett megjelenik a klasszikus realizmus hagyományából táplálkozó, a társadalmi igazságtalanságokra és a művész közösség iránti felelősségére fókuszáló új realizmus is. Új látásmód, új szimbólumokkal: amikor egy darab kenyér képében is mély értelmű jelentések tárnak föl.

PROGRAMOK, ELŐADÁSOK RÉSZLETESEN

1. A VERITAS-ESTEK ELŐADÁSAI

Az elmúlt két évben, a V4 Építészeti Alapítvány szervezésében számtalan történelmi tárgyú előadás hangzott el a Klebelsberg Emlékházban a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár munkatársaitól. A 19. századtól indulva, majd kiemelten tárgyalva a két világháború közötti időszakot, az 1945 utáni évekig, az 1956-os eseményekig, sőt az azokat követő évtizedekig is eljutva. A következő oldalakon ezekből a VERITAS-estek programsorozat keretében elhangzott előadásokból válogattunk. Az összefoglalók azok számára is érdekesek

lehetnek, akik ott voltak ezeken az alkalmon, de azoknak is izgalmas és hiánypótló olvasmányokat kínálnak, akik személyesen nem lehettek jelen. Az összefoglalók nem az előadások kronológiai sorrendjében, hanem a történelmi események időrendjében követik egymást. Reményeink szerint ezzel a folyamatok időbeli kontinuitását is jobban érzékeltetik, de az egymásból következő események világosabb magyarázatot is kínálhatnak a történelem megértéséhez, a „Miért történt így?“, vagy a „Miért éppen így történt? kérdésekre.

1.1 SZEMPONTOK A HABSURG-DINASZTIA MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEREPÉNEK REÁLIS ÉRTÉKELÉSÉHEZ (1526–1918)

Próféta vagy „pusztán” egy elveihez hűen ragaszkodó politikus?

Dr. Kovács Kálmán Árpád PhD, történész, tudományos munkatárs • Elhangzott: 2019. január 30.

A történelmi kutatások, a napvilágra kerülő új források, az elhallgatott, esetleg szándékosan félreértelmezett tények időről időre felülírhatják, olykor teljesen más megvilágításba helyezhetik az iskolákban tanultakat, az addig tudottakat. Ezt az egyébként sem egyszerű helyzetet tovább bonyolíthatja, ha erős érzelmek – legyenek azok pozitívak vagy negatívak – befolyásolják a történelem különböző eseményeiről, szereplőiről alkotott ítéletünket. A Magyarország történelmében több évszázadon át meghatározó szerepet játszó

Habsburg-dinasztiát például általában, egy-egy uralkodóját pedig különösen nem kedveljük. De tényleg helyesen ítélkezünk-e? A fenti kérdésre egy izgalmas előadás keretében igyekezett választ adni dr. Kovács Kálmán Árpád történész, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos munkatársa, aki szerint érdemes olykor új szemzőgből is megvizsgálni a tudottakat, új irányokból közelíteni az általánosan elfogadott, olykor köbe vésett, és gyakran erős érzelmektől is de-terminált állításokhoz.

A VERITAS Estek házigazdója, Kálmán Ernő építész mutatja be az est előadóját, dr. Kovács Kálmán Árpád történészt.

Előadását azzal a kérdéssel indította, el tudnánk-e képzelni, hogy szobrot állítunk a Habsburg-házból származó I. Lipótnak, Mária Teréziának vagy Ferenc Józsefnek. Aligha. Legalábbis első, spontán reakciónk valószínűleg ez lenne, hiszen az említett uralkodók nem éppen magyarbarátságukról híresek. De mennyire reális, mennyire megalapozott és tényekkel alátámasztott ez a véleményünk? Mennyire vagyunk igazságosak vagy akár elfogultak velük szemben? Mert, ahogy az élet sok területe, úgy a történelem és annak eseményei sem végletesek, sohasem feketék vagy fehérek: fontos az árnyalatokra is odafigyelni, és a részleteket, a részizágásokat is feltárni. Hogyan alakulhatott ki például az a helyzet – vetette fel a kérdést dr. Kovács Kálmán Árpád –, hogy a török Magyarországról való kiűzésében fontos szerepet játszó XI. Ince pápának és a hadtestet irányító Savoyai Jenőnek ma is szobra áll a budai vár területén (az előbbinek 1936-tól, az utóbbinak 1900-tól), ugyanakkor a kor uralkodója, I. Habsburg Lipót (1658–1705), aki a török kiűzésében vállalt óriási szerepe okán szintén megérdemelné, soha nem kapott emlékművet? „Azért – tudtuk meg –, mert az európai és a magyar történelemben egyaránt döntő

jelentőségű tettet felülírták, legalábbis a hazai berkekben, a magyarokat érintő alkotmányosértései, a protestáns prédikátorok gályarabságra juttatása, valamint az uralkodása idején kitört Rákóczi-szabadságharc eseményei.” Ezek a több évszázados sérelmek ma is erős érzelmeket váltanak ki belőlünk, és szinte természetes, legalábbis annak véljük, hogy amikor I. Lipótról beszélünk, leginkább ezekre emlékezünk, ezek alapján ítélkezünk felette. Hajlamosak vagyunk értelmi megközelítés helyett érzelmileg viszonyulni a személyiségéhez és a tetteihez, a neki járó jogos elismerésről megfeledkezve, vagy akár azt meg is tagadva tőle. Hasonló a helyzet Mária Teréziával, aki azért annyival „szerencsésebb”, hogy napjainkra egy szobrát helyreállították. A szobor 1907-től a Hősök terén álló Millenniumi emlékművet díszítette, ma pedig a gödöllői kastély parkjában látható. Miközben negyvenéves uralkodása alatt (1740–1780) számtalan, hazánk számára hasznos és üdvözlendő intézkedést hozott, megítélésében mégis néhány „magyarellenes” döntése bizonyult meghatározónak. Így a protestánsok elleni fellépései, amelyek összességében – apjának, III. Károlynak a protestánsüldözésével összevetve – jóval enyhébbek és megengedőbbek voltak, és az elődjénél sokkal nagyobb vallási türelemről tanúskodtak. De ma már az is biztosan állítható, hogy az 1764. évi madéfalvi mérsárlás is sokkal inkább egy szerencsétlen politikai konstelláció nyomán, semmint az ő tudtával és bátorításával történt. Ugyanis elég különös lett volna, ha a köztudottan nagyon vallásos katolikus uralkodó a katolikus alattvalóinak a lemészárlására utasított volna, mégis az ő nevéhez tapad ez a bűn. Nimbuszát a Rákóczi-korszakban tovább rombolták: az 1950-es években kéjjel terjesztették a szexuális

éhségéről szóló egykori pletykákat, amelyekről azóta egyértelműen kiderült, hogy vajmi kevés közük volt a valósághoz: a korabeli ellenséges porosz háborús propaganda torzszüleményei voltak.

De az eddigieknél realisabb, kevésbé érzelmemorientált megközelítés Ferenc József személyét és értékelését is újabb árnyalatokkal gazdagíthatja. Uralkodását az 1848–1849. évi szabadságharc leverésével kezdte, és az ötvenes évek zarnokaként folytatta, ami a mai napig nem bocsájtható meg neki. Ám érdekes módon már a kortársai idején is sokat szelődött ez a kép, személye elfogadottabbá vált, és ahogy az előadó felhívta rá a figyelmet, a 19. század utolsó harmadában a parasztság körében békésen megférte egymással a Kossuth-kultusz és Ferenc József kultusza. Kétségtelen, hogy Ferenc József egy erősen középszerű uralkodó volt, ám olyan kitartó, fegyelmezett és kötelességtudó munkavégzés jellemezte, amellyel az ország számára kiszámítható és prosperáló működést és koeget tudott

teremteni. Ezt mindenképpen az erényei között kell említeni, és a személyiségét érdemes ilyen szempontból is megvizsgálni. Nem kellene-e szobrot állítani ennek a Ferenc Józsefnek? – vetette fel a közelmúltban Gerő András történész. Kérdése inkább költőinek tekinthető, és képletesen értendő, de bizonyos elmozdulást jelez az uralkodó személyének a megítélését illetően.

Ám az értelmi–érzelmi megközelítés közötti „párharc” nemcsak a Habsburg-uralkodókkal, hanem akár Kossuth vagy Görgei személyével kapcsolatban is megfigyelhető – jelezte az előadó. Éppen ezért lenne fontos, hogy a történelmet alakító személyiségek megítélésében az érzelmi közéletünk ne történjen az értelmi rovására. Tudomásul kell vennünk, hogy a szereplők pozitív és negatív vonásokkal egyaránt rendelkeznek, s érdemes valamennyit mérlegre tenni ahhoz, hogy reális képet alkossunk a történelemben betöltött szerepükről.

Rubóczki Erzsébet

„A történettudománynak mindig az okok felől, nem pedig a következményekből kiindulva és visszafelé tekintve kell vizsgálnia a történelmi eseményeket, ahogy azt érzelmeiktől befolyásolt történelmi tudatunk teszi” – hangsúlyozta az előadó és ezt szemléletet tükrözte az előadása is.

1.2

A HABSBERGOK TÖRTÉNELMI BŰNEI?

Dr. Kovács Kálmán Árpád PhD, történész, tudományos munkatárs tanulmánya

A tanulmány az 2019. január 30-án, „Szempontok a Habsburg-dinasztia magyar történelmi szerepének reális értékeléséhez (1526–1918)” címmel elhangzott előadáshoz kapcsolódik.

Az alábbiakban a Habsburgok három „történelmi bűnét” veszem kicsit nagyító alá, úgymint a „gyarmatosító gazdaságpolitikának” (I.), az ország „közigazgatási szétszabdolásának” (II.) és a „nemzetiségek ellenünk uszításának” (III.) a vádját. Az ezekben a kérdésekben felvetettek „valóban... igen de...” típusú válaszokkal szeretnék reagálni.

I. A gyarmatosító Habsburg gazdaságpolitika tézisé

Berzeviczy Gergely (1763–1822) fogalmazta meg először, de az 1849-es Függetlenségi nyilatkozatnak is az egyik központi gondolatát alkotja. Legteljesebben azonban Eckhart Ferenc (1885–1957) dolgozta ki az 1920-as években, gazdag forrásbázisra, de annak igencsak kiszakító, tendenciózus értelmezésére alapozva. Az Eckhart-tézis három pilléren nyugodott: 1) Magyarország és az örökös tartományok a 18. században közel azonos fejlődési bázisról indultak. 2) A diszkriminatív Habsburg-gazdaságpolitika Magyarországot az élelmiszer- és nyersanyag-ellátó, valamint az iparcikk felvevőpiacának a szerepére „kárhóztatta”. 3) Mindez egy ígéretes fejlődést fojtott el, félgyarmati szerepre ítélve az országot. Az alábbiakban pontról pontra haladva vizsgálom meg, hogy mi a valóság-alapjuk a fenti állításoknak.

1. A török idők pusztításaiból regenerálódó Magyarország a törököket és a harmincéves háború kártételeit is javarészt elkerülő Ausztriával és Csehországgal akkor sem volt paritásban, ha ezen részekben még csak kibontakozóban volt az a városiasodás és iparosodás, amelyre éppen a század közepétől, Szilézia elvesztése után alapozni lehetett.

2. Az úgynevezett európai munkamegosztás már a 15–17. században kialakult, csak éppen Sziléziával szemben, amely 1741-ig a Habsburg Monarchia legiparosodottabb tartománya volt.

3. A mezőgazdasági jelleg sem Svájc, sem Dánia, sem az amerikai Észak brit gyarmatai, de még Nagy-Britannia bizonyos területei esetében sem gátolta a forgalom sűrűsödését és a vagyon tőkésedését, ha ennek mentalitásbeli háttere és a mezőgazdasági tevékenységnek a háziiparral való kiegyensúlyozása megtörtént. Márpedig Mária Teréziának éppen a háziipar fellendítése érdekében hozott rendeletei tekinthetők kifejezetten sikertelennek. Az örökös tartományok számára fenntartott gyapoton túl ugyanis az uralkodónő igencsak pártolta volna a házi len- és a kenderfeldolgozást, amely törekvéseknek a Tessedik Sámuel által is oly gyakran kárhóztatott magyarországi tradicionalizmus erősen ellenszegült. Mária Teréziának az 1754-es vámrendelete valójában a felvilágosult abszolutizmus egyik leggyakoribb reformterületének, a merkantilista gazdaságpolitikának az intézkedéseit kezdte megvalósítani a Habsburg Monarchia birodalmi keretei között. A számos és jól táplált, boldog és tevékeny alattvaló biztosítása alapelvevé vált, a tartományok érdekei nem érvényesülhettek egymás rovására. Mindenhol a történetileg kialakult sajátosságoknak megfelelő fejlesztési modellt kívántak nyújtani. Kettős vámhatár jött létre, amely egy birodalmi és egy magyar vámhatárból állt. A vámtételek megállapításával a magyar élelmiszereket

és nyersanyagokat az örökös tartományok számára lehetett biztosítani, a Birodalom piacairól pedig ki lehetett szorítani a külföldi iparcikkeket. A vámrendelet az osztrák és cseh piacot a magyarországi iparcikkokkal szemben is védelmezte. Az egyenlőtlen elbírálást (ezt nevezzük diszkriminációs jellegnek) az udvar az örökös tartományi nemesség adókötelezettségével és a magyarországi nemesség adómentességével indokolta. Sajátos módon az a logika rejlett ennek a háttérben, hogy a magyar belső piac nagyon szűk, a belső fogyasztás nagyon alacsony volt. A jobbágygazdaságok a pénzügyi adóterhek kitermelése mellett (amelyeken belül az államiak képezték a döntő hányadot) alapvetően önellátásra termeltek. Ilyen körülmények között a luxusfogyasztását főként külföldről beszerző nemességet a vámmal, mintegy fogyasztási illetékekkel, indirekt módon megadóztatták. Bár a vámrendelet a birodalmi merkantilizmus szellemében született, a belső (magyar) vámhatár fenntartása végső soron a későbbiekben Magyarországnak mint önálló gazdasági egységnek a megerősödéséhez is vezetett a birodalmon belül.

Az azonban valóban igaz, hogy a Habsburgok Magyarország gazdag ásványkincs-készlete fölött (amely jóval meghaladta egyéb országaik és tartományaik hasonló gazdagságát) több mint háromszáz esztendőig szabadon igyekeztek diszponálni, de ez esetben tudomásul kell vennünk, hogy:

a) Egy ország gazdagsága soha nem a kizárólagosan objektív adottságaitól, hanem az ezt felhasználó lakosságának a találékony-ságától is függ.

b) Ennek a gyakorlatnak a jogalapját az 1439. évi dekrétum egyik cikkelye alapozta meg, amely kimondta, hogy az ország végvárait a király kizárólag saját jövedelmei terhére köteles fenntartani, és ennek fejében nyilvánították a regálék részét képező bányajövedelmeket (az urburákat) királyi felségjoggá.

c) Mivel ezek növelésében a Habsburgok közvetlenül is érdekelték voltak, meg is tetek mindent a fejlesztésük érdekében (lásd például a selmecbányai bányászati akadémia megalapítását).

d) Ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy finanszírozták-e a Habsburgok az országot védő végvárrendszert, akkor azt kell mondanunk, hogy igen. Pálffy Géza kutatásaiból tudjuk, hogy a török időkben az oly gazdag Magyarország saját erejéből csak a töredékét lett volna képes fenntartani azoknak a végváraknak, és a töredékét lett volna képes fegyverben tartani azoknak a végváriaknak, amelyeket és akiket végül fenntartott. Más kérdés, hogy a 17. századi hadügyi-igazgatási forradalom előtt ez mire volt elegendő, illetve hogy kiknek a hozzájárulásából a Habsburgok ezeket a külső forrásokat továbbbították, azoknak maguknak is elemi érdekük volt a törököket minél távolabb tartani a saját határaiktól. A császári haderő pedig, amelynek 1715-től magyarországi illetőségű ezredei is voltak, és amelyet 1745-től nem véletlenül hívtak császári-királyinak (ebből a magyar önállóság és az alkotmányos jelleg hangsúlyozása miatt lett 1867-ben császári és királyi), rövidebb intermezzóktól eltekintve kétszáz évig sikerrel tartotta távol a külső ellenséget az országtól, biztosítva ezáltal a békés fejlődés feltételeit.

II. „Az ország közigazgatási szétszabdaltása” állítást eleve pontosítani kell. A Habsburgok nem szétszabdalták, hanem 1711 után nem állították helyre a középkori Magyarország területi egységét. Ez a helyzet csak az 1867-es kiegyezést követően, néhány éves átmenettel rendeződött. 1869-ben megvalósult Erdély közigazgatási uniója, 1871-ben feloszlatták a katonai határörvidékeket. Ez a széttagoltság valóban fájó sebet jelentett, különösen az 1790 után kialakuló modern magyar nemzeteszmé szá-

mára. De nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy különböző okoknál fogva (amelyekre itt nincs lehetőség részletesebben kitérni) az elkülönülés fenntartása Erdély esetében az 1780-as évekig egy transzszilván tudatú rendiség egyértelmű támogatásával történt, mint ahogy arról sem, hogy az 1741-es koronázási hitlevél előírta bizonyos területek reinkorporálását, és ezt a programot Mária Terézia nagyon okosan végig is vitte. Uralkodása idején Erdély nagyfejedelemi rangra emelése mellett hat hullámban visszacsatolásokat is végrehajtott úgy, hogy ezekből mindig politikai tőkét is tudott kovácsolni saját népszerűsége és felvilágosult abszolutisztikusnak is nevezhető reformjai társadalmi elfogadtatása érdekében. A legnagyobb ellenérdeket kiváltó Temes(vár)i Bánság (Bánát) reinkorporálásával teljesítette a koronázásakor tett esküjét, ezáltal egyszerre bizonyult politikailag a rendi értelemben vett magyar nemzet hűségese fejének, és teljesítette Istentől rárótt vallásos kötelességét. Vagyis 1778-ban, már a közeledő halállal szembenézve, nyugodt lelkiismerettel írhatta le: „Jó magyar nő vagyok.” Ennek az igazságával – mindennek tükrében – nehéz lenne vitatkoznunk.

III. „A nemzetiségek ellenünk uszítása” vád a legkényesebb. Valóban, a nemzetiségeket a Savoyai Jenő-féle politikai koncepció óta a magyar rendiség oldalának szegezett „tüskéként” kezelték. A félelem a Rákóczi-szabadságharc tapasztalataiból táplálkozott, és a Habsburgok számára azt jelentette, hogy nemzetiségek ügyei nem magyar belügynek, hanem „patrimonium austriacának”, vagyis a dinasztikus hűséghez kapcsolt birodalmi ügynek számítottak. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy 1714-től mindenki számára nyilvánvalóak lettek az ország soknemzetiségűvé válásának kulturális és politikai vonatkozásai. Márpedig ezt a helyzetet

a Habsburgok nem okozták, hanem a török pusztítások következtében megörökölték. Való igaz, hogy a Habsburgok bizonyos válságszituációkban az etnikai polgárháború szításától sem riadtak vissza, ugyanakkor az ezzel ellenkező, kölcsönös bölcsesség példáira is bőven találunk példákat uralkodásuk alatt. 1744-ben úgy nyilvánították Erdélyben a görögkatolikus vallást bevetté, hogy közben a románság negyedik rendi nemzetté válása elé akadályt gördítettek. Az 1770–1779 közötti úgynevezett illír rendeletekkel Mária Terézia úgy biztosította a görögkeleti szerb egyház (amelynek akkor még román egyházrészei is bőven voltak) szabad vallásgyakorlatát, autonómiáját, alapítványainak, oktatásügyének önálló fejlődési lehetőségét, hogy közben az egyház politikai ügyekben kifejtett közhatalmát megvonta. A görögkeleti egyház magyarországi törvényes bevetelét az 1790–1791. évi országgyűlés hajtotta ilyen alapon végre. 1848–1849 sokkja után nem véletlenül lett a magyar politikai élet is megértőbb a nemzetiségi követelések irányában, ami az 1868. évi XLIV. tc. (a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában) politikai bölcsességében összegződött. Az ezzel a törvénnyel megteremtett helyzetet lehet a betartás vagy be nem tartás szempontjából egyaránt kritizálni, de azt vegyük észre, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát – az utódominanciát és a kommunista történelemszemlélet propagandájával ellentétben – nem a „nemzetiségi kérdés állandósult válsága” darabolta szét, hanem az a tény, hogy a magyarországi nemzetiségi kérdés az 1890-es évektől a világ újrafelosztásának és a szövetségi rendszerek kialakulásának, a világhatalmi konstellációnak a részévé vált. 1867 után nem sokkal egy francia diplomata még dicsérte a kiegyezés rendszerét. Így kell – úgymond – a költségek feléért a jogok felét és a befolyás egészét megszerezni. A Monarchiát a francia diplomácia akkor

még egy Németország és Oroszország között egyensúlyozó tényezőnek vélte. Az 1879-es kettős szövetség és az 1893-as orosz–francia kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötésével mindez alapvetően megváltozott. Az orosz külpolitika pánszláv és pánortodox jellege erősödött, a francia publicisztika jelentősen infiltrálódott orosz ügynökök által (olyan újságírókkal, akik orosz pénzért orosz érdekek szerint írtak). Ez az új irányú „nyilvánosság” felfedezte a közvéleménnyel az elnyomott keleti rokonságot.

Magyarországon 1904-ben – majdnem három évtizedes regnálást követően – megbukott a szabadelvű kormány. 1905-ben olyan választási eredmény született, amelyet Ferenc József nem volt hajlandó elfogadni, mégpedig azért, mert a függetlenségi kerületek többségbe, akiknek a programját az uralkodó elutasította. Ezek a politikai erők hosszas huzavonát követően, 1906-ban jutottak hatalomra egy megismételt választást követően, de akkor sem magukban, hanem egy koalíciós kormány keretében, amelybe mérsékelt '67-eseket kellett kulcspozíciókba tenniük. A trónörökös, Ferenc Ferdinánd környezetében Aurel Popovici ekkor már a Monarchia föderatív átszervezésének a tervét vetette papírra, Magyarország etnikai elvű megcsonkításával a középpontban. Lehetetlen megmondani, mennyi volt ebből az ábrándozás, és mennyi Ferenc Ferdinánd saját nézete. Csak annyi bizonyos, hogy a trónörökös kijelentette, ha ő lesz az uralkodó, akkor Tisza István huszonnégy óra múlva nem lesz miniszterelnök, különben Tisza negyvennyolc órán belül forradalmat robbant ki ellene. Az angol és a francia közvélemény ekkor már erőteljesen németellenes volt, és az antant szövetség is formálódott. A függetlenségi Magyarország egy pillanatra olyan tényezőnek tűnt az antant számára, amely letérítheti magát az országot – és

gravitációs hatása nyomán az egész Monarchiát is – a német szövetségről. A függetlenségi nemzeti okokból kifejezett német elkötelezettsége olyan hatást is kiváltott, hogy a nemzetközi közvélemény is felfigyelt a történeti Magyarország nemzeti ségeire. Többek között a britek is: egy Robert William Seton-Watson nevű tudós és publicista, buzgó skót presbiteriánus, látszatra inkább egy naiv idealista, mint egy megvett ember (bár nem csak pénzrel lehet valakit megvenni), például amikor másodsorra is bejárta Magyarországot, úgy adták az ország peremvidékei a nemzeti ségi vezetők kéziről kézre, hogy magyar vezetővel nem is találkozott, és a Magyarországról alkotott véleményekről ezen a „szűrőn” keresztül értesült. Ami ezután tőle vagy az ő nyomán az angol sajtóban megjelent, már úgy tekinthető, mint a háborúra való felkészülés. A gátlástalan propaganda eszmei hátterét brit részről a Herbert Spencer-i „etika” adta, amely szerint az evolúciósan rátermettebbnek etikai kötelessége minden eszközt bevetni az evolúciós szempontból alacsonyabb rendű ellen, és velük szemben minden kedvezés etikai vétség. A britek felsőbbrendűségük tudatában manipuláltak Közép-Európa népeivel.

1.3

KOSSUTH LAJOS, A MAGYAROK MÓZESE Próféta vagy „pusztán” egy elveihez hűen ragaszkodó politikus?

Előadó: Dr. Hermann Róbert DSc, történész, kutatócsoport-vezető • Elhangzott: 2019. március 20.

1849. január 6-án a debreceni városházán strázsáló őrség parancsnoka a következőt írta be az érkezőket számontartó lajstrom „ki” és „honnán” rovatába: Kossuth Lajos, a magyarok Mózes. A bejegyzés jól érzékelteti Kossuth személyének a rendkívüli meg-

ítélését a kortársai, különösen az egyszerűbb emberek körében. Ez a kultusz később, a szabadságharc vereségét követően, Kossuth távollétében sem halványult el, és a halála után is hosszan élt. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy Kossuth a kor politikusaival és szintén kiemelkedő jelentőségű személyiségeivel igen ambivalens, olykor kimondottan rossz viszonyt ápolt. Széchenyivel már az 1840-es évektől vitában állt, ami később tovább mélyült közöttük. Ellentétük mindenekellett az elmaradott feudális viszonyok és az államforma kérdésében, valamint a változtatások menetét illetően mutatkozott meg. De ő volt az, aki árulóként beszélt Görgei Artúrról a világsi fegyverletételt követően, és idővel Deák Ferencsel is megromlott a baráti kapcsolata. Vajon milyennek látjuk ma, ha a kultusza mögé pillantunk, milyen kép bontakozik ki róla az újabb kutatások tükrében? Dr. Hermann Róbert egy emberi hibáktól korántsem mentes, ám roppant nagy ívűen gondolkodó, nyughatatlan szellemiségű, innovatív Kossuthot mutatott be, s tisztázott néhány tévesen rögzült, általánosan elterjedt véleményt is a személyével kapcsolatban. De mindenekellett felhívta a hallgatóság figyelmét arra, hogy éppen az előadás napjára esett Kossuth Lajos halálának a százhuszon-

ötödik évfordulója, amelyről mintha kissé megfeledkezett volna a magyar társadalom. Így vált a Klebelsberg Emlékház Kossuth élet-útját felidéző előadása egyben egyfajta tisztelgessé is a nagy politikus előtt.

A zempléni időszak – a tapasztalatszerzés ideje az 1820-as években

Kossuth Lajos (1802–1894) szülői háttérének, majd iskolai tanulmányainak a rövid ismertetését követően az előadó részletesebben szólt a jogi végzettséget szerzett fiatalember pályakezdéséről, a Zemplén megyéhez kapcsolódó ügyvédi és ügyészi tevékenységéről. Kiemelte, hogy a zempléni évek alatt, az 1820-as évek második felében Kossuth olyan tapasztalatokra tett szert, amelyek nagyban segítették a társadalom alsóbb rétegeinek a jobb megértésében. Nevezetesen, sokat tanult az 1825–1827. évi országgyűlés által elrendelt adóösszeírásból, amely a jobbágyporták számbavételére vonatkozott. Ezen összeírás komoly szociológiai látletét nyújtotta a magyar társadalom nagy szegénységben és minden tekintetben elmaradottságban tengődő jobbágyosságának.

A másik erőteljes hatás az északkeleti országrészt, így Zemplén megyét is érintő 1831. évi kolerafelkeléshez kapcsolódott, amikor a kolerajárvány miatt amúgy is elkeseredett parasztok között elterjedt az a hír, hogy a nemesek megmérgezik a kutakat. A feldühödött emberek megtámadták a nemesi birtokokat, több nemest is megölttek, és Sátoraljaújhelyt is csak azért nem sikerül feldúlítani, mert Kossuth megszervezte a város védelmét. Szintén tanulságos volt számára, hogy az 1825–1827. évi országgyűlésen elővették azokat a rendszeres bizottsági jelentéseket, amelyek még

az 1790–1791. évi első nagy, úgynevezett pre-reformországgyűlés határozata alapján készültek el, de amelyekkel mégsem foglalkoztak több mint harminc évig. E bizottságok akkor azzal a céllal hozták létre, hogy az ország gazdasági, társadalmi és politikai állapotát felmérjék, majd ezek alapján különböző reformjavaslatokat tegyenek minden témában, a vámtól a kereskedelmen és a közlekedésen át az oktatásig.

A javaslatok ugyan többnyire a rendi, feudális társadalom keretein belül maradtak, ám így is kínáltak egyfajta sorvezetőt az 1830-as évek elején, még akkor is, ha nagy részük elavult az idők folyamán. Most átnézték a bizottsági javaslatokat, megvizsgálták, hogy történt-e valami változás a különböző területeken, illetve abból a szempontból, hogy miképpen tudják felhasználni azokat az aktuális törvénykezésben. Kimondható, hogy az ezekbe való belemélyedés sokban segítette a későbbi reformprogram megfogalmazását is. Kossuth a közjogi albizottság munkájában vett részt, amely az ország politikai helyzetét tárta fel, és időnként elfogadták a javaslatait is. Ekkoriban azonban még csak egy szolid megyei karrier nézett ki a megyei reformellenzékhez, a liberális gondolkodású köznemesi réteghez tartozó Kossuth számára. Ennek képviselői Széchenyit olvasták, Wesselényit hallgatták, Kölcseyre figyeltek, és azon gondolkodtak, hogyan lehetne a jobbágyrendszerből kibontakozni, nemes és nem nemes között valamiféle konszenzust találni, illetve Magyarország alkotmányos önállóságát biztosítani a központi bécsi hatalommal szemben.

Az Országgyűlési Tudósítások

Azonban Kossuth sikkasztási ügybe keveredett az 1831–1832 körüli években – amelyből ugyan utólag tisztázta magát –, ezért le kellett mondania a megyei karrieréről. Ám ez a szerencsétlen ügy mégsem jelentette a politikai életből való visszavonulását,

mert az 1832-ben összehívott országgyűlésen – mely a reformkor leghosszabb, 1836-ig tartó országgyűlése volt – néhány Zemplén megyei főrend megbízottjaként, amolyan absentium aggregatusként (a távol levő főrend követeként) részt vehetett az alsótábla ülésein, amelyekről tudósította a megbízóit. Írásai azért váltak rendkívül érdekessé, mert az országgyűlések menetéről akkoriban semmiféle naprakész tudósítás nem jelent meg, semmilyen politikai nyilvánosság nem létezett. (Csak két-három évvel az országgyűlések befejezését követően nyomtatták ki hatalmas méretben az országgyűlési naplókat, ám ezeket kevesen lapozgatták.)

Kossuth műfajt teremtett a Zemplénbe küldött tudósításaival. Remek stílusú írásait mind többen olvasták, és idővel más megyékből is rendeltek nála hasonlókat. A kézzel írott, húsz példánnyal induló Országgyűlési Tudósításoknak közel nyolcvan előfizetője lett, ami azt jelentette, hogy egy-egy példánya eljutott az ország majd minden részébe. Hatalmas mennyiségű szöveg keletkezett a négy éven át küldött tudósításokból: több ezer kézzel írt oldal, amelyeknek nagy erényük volt, hogy „pártállástól független”, hiteles beszámolót nyújtottak az országgyűlés alsótábláján elhangzott beszédekről. Az országgyűlés befejeztével a követek visszatértek a megyékbe, és elkészítették a követi beszámolókat. Kossuth igyekezett nyomon követni, hogy a megyékben miképpen fogadják és vitatják meg az elkészült törvényeket. Mivel ekkoriban már eléggé ismert, ráadásul hitelesen is csengett a neve – köszönhetően a korrekt hangvételnél, tényszerű Országgyűlési Tudósításoknak –, minden megyében könnyen talált tudósítókat, többnyire a reformellenzéki képviselők soraiból, olyanokat, akik később az 1848-as események vezéralakjaivá is váltak. A lap ötven példánnyal indul, de rövidesen

elérte a százhatvanat, ami ebben a korban nagyon sikeres vállalkozásnak mondható. De ez volt az az időszak is – utalt rá Hermann professzor –, amikor a bécsi udvar úgy döntött, hogy leszámol a reformellenzékkel, és felségértési, hűtlenségi pereket indított mások mellett Wesselényi és az országgyűlési ifjak vezetője, Lovassy László ellen. 1837 májusában letartóztatták és hűtlenség vádjával pert indítottak Kossuth ellen is. Évekig ült börtönben, ahol azonban nem töltötte haszontalanul az időt: Shakespeare-t fordítva tökéletesítette angol nyelvtudását. 1840 májusában szabadult, uralkodói kegyelemmel, majd ugyanezen év végén Landerer Lajos nyomda- és laptulajdonos felkérésére „újságcsinálásba” fogott.

A Pesti Hírlap elindítása és a civil szervezetek életre hívása

1841 elején 60 példánnyal indult a Pesti Hírlap, ami Kossuth szerkesztői és újságírói munkájának köszönhetően felment 5200 példányra. Első vezércikkében – a „vezércikk” nevet és műfajt is ő honosította meg Magyarországon – Horatiust idézi: „...sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársainak heve soha el nem tántorít...” (Justum et tenacem propositi virum), amivel egyértelműen utalt arra, hogy senkitől nem hagyja majd befolyásoltatni magát. Az első hazai modern szerkezetű, állandó rovatokkal jelentkező lap, a Pesti Hírlap vezércikkei mindig társadalmi vagy gazdasági jellegű visszasságokra hívták fel a figyelmet: Kossuth problémafelvetései folyamatosan azt sugallták az olvasóknak, hogy a rendszert meg kell változtatni. És gyakran a főnemesiség ellen is kikelt, olykor, név nélkül, Széchenyit is támadta. 1844-ben, összeeszeve Landererrel, otthagya a lapot, de így sem vált elvesztetté: ekkor dolgozta ki a reform társadalmi útját, a nemeseket, a polgárokat és a kereskedőket összefogó, különböző civil gazdasági és politikai szervezetek háló-

zatát. Ezek közé tartozott az Iparegyesület, a Magyar Kereskedelmi Társaság, a Védegyelet, mely utóbbi csaknem válságot idézett elő az osztrák gazdaságban.

Az Ellenzéki Párt megalapítása és az Ellenzéki nyilatkozat elfogadása 1847-ben

1846-ra érlelődött meg az az újfajta konzervatív politika, amely az országgyűlésben többnyire többségben lévő reformellenzék ellenében, a megyei szinteken próbálta megerősíteni a hatalmát: főispáni helytartókat, adminisztrátorokat neveztek ki teljes jogkörrel, nagy fizetéssel, és a cél az volt, hogy a legközelebbi országgyűlési követválasztásokra ne ellenzéki, hanem konzervatív követeket küldjenek. Ennek az adminisztratori rendszernek az elutasítása-ként teremtődött meg az ellenzéki egység: 1847 márciusában nagy ellenzéki gyűlést tartottak, és elhatározták az Ellenzéki Párt létrehozását. Elfogadták a párt programját, az Ellenzéki nyilatkozatot, amelynek az alapszövegét Kossuth írta, végleges formájában pedig Deák Ferenc fogalmazta meg. 1847 júniusában jelent meg, és a polgári átalakulásnak szinte a teljes programját összefoglalta.

1848 márciusa

Az 1847 novemberében összeült országgyűlés volt az első, amelyen Kossuth először a saját jogán, megválasztott követként vett részt, és lett egyben az ellenzék vezetője. 1848 márciusában megérkezett a párizsi forradalom híre Pozsonyba, amelynek hatására Kossuth elmondta az alsóházban híres felirati beszédét, melyben többek között így fogalmazott: „...emeljük fel politikánkat a körülmények színvonalára!”, és a reform egészének az életbe léptetését (közteherviselés, jobbágyfelszabadítás, egyenlőség, független felelős kormány stb.) kezdeményezte, továbbá beszédében alkotmányt követelt a birodalom más részeinek

is. Ez utóbbi követelés, amit lefordítottak németre is, annyira lelkesítőleg hatott Bécsben, hogy nagyban hozzájárult a bécsi forradalom kitöréséhez. A főrendi tábla, amely egészen odáig halogatta a felterjesztett javaslatok megszavazását, a bécsi forradalom hírére mindenre igent mondott, így március 15-én elindulhatott a bécsi udvarba a küldöttség Kossuth feliratával. A megijedt bécsi udvar március 17-én kinevezte az első felelős magyar miniszterelnököt, gróf Batthyány Lajost, és a különböző politikai szereplők megállapodásával létrejött első felelős, nagykoalíciós magyar kormányban Kossuth a pénzügyminiszteri pozíciót kapta meg.

A szabadságharc 1848–1849-ben

1848 júliusában ült össze az első népképviselői országgyűlés, ahol Kossuth lett a kormány vezérszónoka, és ebben a minőségében több olyan témában is a kormány véleményét volt kénytelen képviselni, amelyekkel nem igazán értett egyet: így a trónbeszéd vitájában vagy a hadseregállítással kapcsolatos törvényjavaslat tárgyalása során. Ez utóbbi esetben részt vett a kompromisszum kimunkálásában. A megalkotott törvényt azonban az uralkodó nem szentesítette, ahogyan a Kossuth által beterjesztett pénzügyi törvényjavaslatot sem. Mi több, Bécsben úgy gondolták, hogy V. Ferdinánd jogszerűtlenül szentesítette az áprilisi törvényeket is. Szeptemberre válság alakult ki, a déli országrészeket horvát és szerb seregek veszélyeztették, és Kossuthék szerették volna tudni, hogy az uralkodó hajlandó-e megvédeni az országot. A kiterő válasz hatására a kormány szeptember 11-én lemondott (ugyanezen a napon Jellasics seregei átlépték a Drávát). Szeptember 11–12-én Kossuth és Szemere Bertalan kormányoztak, de aztán ismét Batthyány kapott kormányalakítási megbízatást. Kossuth javaslatára a miniszterelnök katonai intézke-

déseinek ellenőrzésére felállították a képviselőház Honvédelmi Bizottmányát (októbertől Országos Honvédelmi Bizottmány), amely Batthyány végleges lemondása után a végrehajtó hatalmat gyakorolta. Sok minden történt 1848 utolsó negyedében és 1849 első napjaiban: Jellasics horvát serege vereséget szenvedett Pákozdnál (szeptember 29.), az uralkodó feloszlatta a magyar országgyűlést, de megverték az újabb bécsi forradalom megsegítésére indított magyar sereget is Bécs alatt. Görgei Artúrt nevezték ki a hadsereg élére, trónra lépett a fiatal Ferenc József, és a császári csapatok elindították általános támadásukat. Elveszett a Felvidék nagy része, illetve Buda, a kormány pedig Debrecenbe költözött. A szinte egyetlen jó hírt a Bem vezette észak-erdélyi csapatok sikerei jelentették.

Magyar békeajánlatok Bécsnek

1849 januárjának elején ült össze a parlament Debrecenben. Ellentétben a Kossuth hajlíthatatlanságával kapcsolatos közhiedelemmel, Kossuth kimondottan békülékenynek mutatkozott, amikor azt mondta, hogy az 1848. évi áprilisi törvények alapján a kormány kész kiegyezni Ausztriával, és tárgyalhatnak az osztrák államadósság elfogadásáról is. Ezt azért kell hangsúlyozni – hívta fel rá a figyelmet az előadó –, mert a mai napig az az általános tévhit, hogy ami 1848-ban történt, azt Kossuth provokálta ki. Holott ő nem provokált, pusztán beleállt a kialakult helyzetbe, és e két dolog között óriási a különbség! 1848 szeptemberétől kezdve a magyar kormány legalább hét békeajánlatot tett Ausztriának, amelyeket Bécs visszautasított. De nem a magyarok voltak azok, akik kimondták a szakítást, hanem I. Ferenc József, aki 1849. március 4-én Olmützben oktrojált alkotmányt adott ki, amely részekre szabdalta Magyarországot, és egyértelműen a magyar állami önállóság semmibevételéről tanúskodott. Ezt követő-

en a magyar kormánynak nem maradt sok mozgásteret, és nem csoda, hogy a tavaszi hadjárat első sikereit követően Kossuth úgy vélte, el kell szakadni Ausztriától, hiszen úgysem lehet vele együttműködni. Az országgyűlés 1849. április 14-én mondta ki a Habsburgok trónfosztását és az ország függetlenségét. Fontos hangsúlyozni – jelezte a professzor –, hogy a függetlenség kimondásának semmi köze nem volt az oroszok későbbi intervenciójához. Ha valaminek köze volt ehhez, az a Görgei Artúr vezette tavaszi hadjárat és annak sikere, 1849 áprilisában és májusában.

Kossuth az emigrációban

A magyar kormánynak két fő célja volt, és ezekért mindent meg is tett: az egyik Magyarország függetlenségének az elismertetése, a másik pedig az orosz intervenció kivédése. Sajnálatos, hogy egyik sem sikerült. Ausztria létét az európai nagyhatalmak nemzetközi szükségszerűségnek tartották, Magyarország önállósága és a birodalom szétesése nem állt érdekükben, míg az oroszok 200 ezer fős serege olyan túlerőnek bizonyult, amelyet lehetetlen volt legyűzni. Kossuth 1849. augusztus 11-én mondott le kormányzói pozíciójáról, amelyre április 14-én választották meg, és Orsovánál, az Oszmán Birodalom felé elhagyta az országot. A törökök nem adták ki az osztrákoknak, ám a mozgását korlátozták, és internálták a távoli Kütahyába. Itt megpróbált kidolgozni egy olyan, a nemzetiségeket is érintő tervet, amellyel fenntartható maradhat az ország egysége – ez alapvető volt Kossuth számára –, de amely a magyarországi nemzetiségek igényeit is kielégíti. Egyfajta kulturális autonómiában gondolkodott, illetve megyei szinten kétnyelvű közigazgatásban, ugyanakkor az országgyűlés nyelvét megtartotta volna magyarnak.

Csak 1851 szeptemberében hagyhatta el az Oszmán Birodalmat; Angliába, majd Amerikába utazott, mindenhol óriási szónoki si-

kereteket ért el, de egyéb eredményeket nem tudott felmutatni. Reménykedett, hogy újraéleszthető a magyarországi függetlenségi harc, ehhez kereste a támogatókat, és Európába visszatérve is emellett kampányolt. Az 1860-as évek elején megszületett Dunai Szövetség terve azonban papíron maradt – viszont 1867-ben létrejött a kiegyezés, amellyel Kossuth egyáltalán nem értett egyet. A kiegyezést követően már nem politizált aktívan, de mindenben véleményt nyilvánított. Jól érzekelte többek között a dualizmus belső rendszerének az ellentmondásait, s fellépett a zsidóság emancipációja érdekében is. Állásfoglalásai fontos orientációt nyújtottak az akkori magyar politikai résztvevőknek.

Utolsó fellépése 1893-ban történt, amikor a Wekerle-kormány beterjesztette az egyházpolitikai törvényjavaslatát az állam és az egyház elválasztására vonatkozóan. Fennállt annak a lehetősége, hogy a konzervatív kormánypártiak, összefogva az ellenzékkel, megbuktatják a saját kormányukat. Kossuth két levelet is küldött, amelyben ledorongolta a függetlenségpárti politikusokat, rávilágított a felelős ellenzéki magatartás fontosságára, és rábírta őket a polgári Magyarország számára fontos döntés támogatására. 1894. március 20-án Olaszországban, Torinóban hunyt el, és mivel – az 1879-ben hozott állampolgársági törvény értelmében – 1889-ben elveszítette a magyar állampolgárságát, nem a magyar állam, hanem a magyar főváros rendezett számára díszes temetést. Utolsó útjára nagy tömeg kísérte el. Kultusza, amely még életében övezte, a halálával sem szűnt meg, mondhatni, napjainkban is él.

Rubóczki Erzsébet

AZ URALKODÓ BIRODALMA VAGY A BIRODALOM URALKODÓJA?

Ferenc József osztrák császár és magyar király személye

Előadó: Schwarczwölder Ádám történész, tudományos segédmunkatárs

Elhangzott: 2019. április 3.

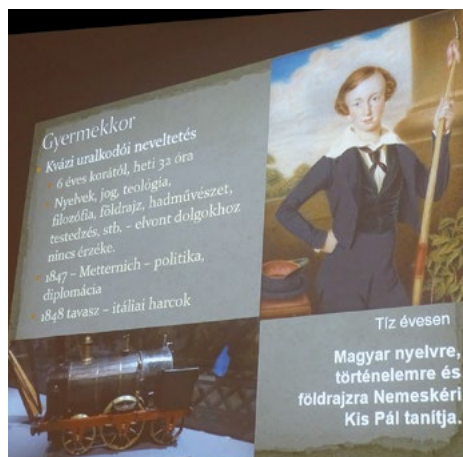
1920-ban megjelent egy vers, amelyben azt kérdezi Karl Kraus osztrák költő, hogy ki volt valójában Ferenc József. Természetesen mindenki tudta, hogy ő volt a Monarchia uralkodója, ismerték az arcát, a szokásait, de hogy valójában milyen ember volt, és vajon ő formálta-e az országait, vagy az országainak, azok kormányzásának a problémái tették őt olyanná, amilyennek végül is látjuk vagy éppen gondoljuk – ezeket a kérdéseket vetette fel az előadásában Schwarczwölder Ádám, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár munkatársa. A kép, amely Ferenc Józsefről élt és él még napjainkban is, egy személytelen, rideg, érzéketlen embert mutat, és a korabeli költő sem finomkodik, amikor „a középszerűség démonaként” aposztrofálja az 1830-ban született, és a trónt 1848-ban, meglehetősen zivataros körülmények között elfoglaló Ferenc Józsefet.

Ferenc József neveltetése és trónra lépése

A szerfelett vallásos Ferenc József élete végéig Isten kegyelméből való uralkodónak tekintette magát, akit Isten bízott meg azzal a feladattal, hogy országait és népeit vezesse – aki ez ellen lázad, az Isten rendelése ellen lázad. Ez még akkor is igaz, ha az idők szavát meghallva – no és persze gyakorlati politikai megfontolásból – 1867 után Ausztriában és Magyarországon is alkotmányos körülmények között uralkodott.

Édesapja, Ferenc Károly főherceg (I. Ferenc kisebbik fia) nem vágyott soha az uralkodásra, majd amikor mégis kénytelen lett volna elfoglalni a trónt, kissé félkegyelmű bátyját, V. Ferdinándot váltva, inkább lemondott a fia, az akkor tizennyolc esztendőös Ferenc József javára. Hogy ez

a fiatal ember alkalmassá vált a trónra és a birodalom kormányzására, leginkább az édesanyjának, Wittelsbach Zsófia Friderika főhercegnőnek köszönhető, aki intellektuálisan, műveltségben, ambíciókban a férjénél jóval magasabb szinten állt, és ilyen szellemben irányította a gyermekei nevelését is. Köztudott, hogy a Habsburgoknál a gyerekek taníttatása már igen korán elkezdődött, és valamennyien uralkodói nevelésben részesültek, így Ferenc József is, akit hatéves korától rendszeresen, heti harminckét órában, napi szigorral és rendszerességgel oktattak a legkülönbözőbb ismeretekre. Tanult jogot, teológiát, filozófiát, történelmet, nyelveket. Kiváló nyelvérzéke volt, és ha nem is tökéletesen, de uralkodóként megértette magát a tizenhárom nemzet által lakott birodalmának valamennyi népével, így többek között magyarul is viszonylag jól beszélt. Metternich irányításával már éppen elkezdett politika- és államelméletet tanulni a fiatalon is igen kötelességtudónak bizonyuló Ferenc József,

amikor kitört a forradalom 1848-ban, a császári család pedig menekülni kényszerült Bécsből. „Szerette a hadsereget, annak a rendezettségét, de nem szerette a háborút” – fogalmazott az előadó. Ezért is volt meglepő, hogy az itáliai frontról, ahol a tűzkeresztségen átesett 1848 tavaszán, lelkes levelekben számolt be a feje mellett süvítő ágyúgolyókról. Gyorsan haza is rendelték az uralkodónak kiszemelt főherceget, mielőtt még véletlenül elesne. Uralkodóként gyakorlatilag az események sűrűjébe került, ráadásul szinte azonnal több megaláztatást volt kénytelen elszenvedni a forradalmak és a magyar szabadságharc miatt, például az udvar Bécsből való menekülését, a Függetlenségi nyilatkozatot és a katonai vereségeket, illetve legsúlyosabb „tételként” az orosz cártól való személyes segítségkérést. Mindezek alapvetően meghatározták uralkodásának első, erősen magyarelles időszakát, és tetten érhetők a szabadságharcot követő, a kor viszonyai között igen szigorú megtorlásban: Ferenc Józsefet személyes felelősség is terheli az aradi vértanúk és gróf Batthyány Lajos kivégzésében.

Az uralkodása elején semmiképpen nem volt magyarbarátnak nevezhető, és értelemszerűen a magyarok széles tömegei sem kedvelték, azonban uralkodásának végére, sőt már menet közben is sokat változott – és pozitív irányba – Ferenc József megítélése. De kijelenthető az is, hogy mindezzel párhuzamosan a magyarok hűségébe vetett személyes bizalma is jelentősen megerősödött. Ezt a folyamatot, amely egyébként mindkét fél, így az uralkodó és Magyarország szempontjából is roppant tanulságos, lépésről lépésre tekintette át az előadó. „Ferenc József uralkodását nem kísérték külpolitikai és katonai sikerek – tudtuk meg. Háborúzott az olaszokkal, és elveszítette Lombardiát, illetve Velencét. Háborúzott a poroszok-

kal, és 1866-ban vereséget szenvedett tőlük, így nem Habsburg-jogar alatt egyesült Németország. Ráadásul a birodalom pénzügyi helyzete sem volt rózsás. Ezek arra sarkallták, hogy a magyarokkal egyfajta modus vivendit alakítson ki, felismerve, hogy a birodalom legnagyobb tartományával való együttműködés nélkül a Habsburg birodalmat el fogja veszíteni, méghozzá elég rövid távon.”

Az 1867. évi kiegyezés megkötése.

A kiegyezés jelentősége Ferenc József, Ausztria, illetve Magyarország számára

A kiegyezés sem az ő, sem a magyarok részéről nem volt feltétlenül érzelmi kérdés, sokkal inkább racionális döntésnek tekinthető. „Magyarország számára a lehetséges alternatívák közül még mindig ez a legjobb” – így gondolta ezt a kortársak többsége, mások mellett Deák Ferenc és Andrássy Gyula is. Mert a magyarság nem volt elég erős ahhoz – sem létszámában, sem gazdasági erejétek tekintve –, hogy úgy vívja ki a függetlenségét, hogy közben a történelmi Magyarország egészét, vagy legalábbis abban a magyar hegemoniát megőrizze. Erre tanított 1848–1849 is. Vagy a nemzetiségekkel, vagy a dinasztiaival és Ausztriával kellett tehát megegyezni. Az adott körülmények között az ez utóbbival 1867-ben létrejött dualizmus jelentősen ésszerűbb volt. „Ha a magyar nem állhat meg egymagában, csak inkább megyek Bécsbe a németek, mint Belgrádba a rácok közé” – írta naplójába még 1862-ben a korábbi ’48-as huszártiszt, Podmaniczky Frigyes.

A kiegyezésben három közös ügyet határoztak meg: a hadügyet, a külügyet és az előbbi kettő fedezésére szolgáló pénzügyet. Deák úgy érvelt, hogy azért a külügy és a hadügy a közös ügy, mert a védelem a diplomáciánál kezdődik, a diplomáciától függ, hogy kell-e majd há-

borúzni, vagy sem. (Egyébként a közös védelmi kötelezettséget már a Pragmatica Sanctio megfogalmazta, 1723-ban.)

A pénzügy pedig csak annyiban volt közös, amennyiben a másik két közös ügyet fedezni volt hivatott; egyébként pénzügyileg mind a két ország független volt. Két ország, két parlament, két főváros – de csak egy uralkodó. Az ő személye vált a legfontosabb kapocská a két birodalomrész összetartásában. Uralkodói jelmondata, az „Egyesült erővel” (Viribus Unitis) szintén beszédes. A kiegyezési törvényeket az osztrákok is elfogadták, így vált kétpólusúvá a birodalom, amit a már említett közös ügyek kötöttek össze. Ferenc József számára a kiegyezés minden pontja megváltoztathatatlan volt, azokból soha nem engedett, azokhoz minden körülmények között következetesen ragaszkodott, és mindenkivel szemben, pró és kontra, megvédte őket. Az uralkodása ebben az értelemben teljesen kiszámítható volt.

Az érzelmek fel-feltörtek a kiegyezés kapcsán, az osztrákok azt gondolták, hogy a kiegyezés a magyarok győelmét jelenti, míg a magyarok többségének lelkében továbbra is a '48-as gondolatok domináltak, és a kiegyezést sokan nem támogatták. (A Habsburgokkal való kiegyezés helyett a nemzetiségekkel való megegyezés, egy velük kialakított konföderáció elképzelése is felmerült lehetséges alternatívaként, ahogy azt Kossuth is szorgalmazta, amelyben – és erről már kevesebb szó esik – éppen úgy lettek volna közös ügyek, és éppen azok – hadügy, külügy, pénzügy –, amelyek a dualista birodalomban voltak.) Amíg a területileg kompaktabb Magyarországon a területi egység egyfajta kohéziós erővel is bírt, addig a szétszabdalt, területileg szétszórt Ausztriában az egyetlen kohéziós erőt az uralkodó személye testesítette meg. Hogy mennyire proble-

matikus államalakulat volt Ausztria, azt a hivatalos megnevezése is mutatja, amely így szólt: „A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok”. Ausztriának csak a köznyelv hívta. De a lakosság számára is kérdéseket vetett fel azzal kapcsolatban, hogy milyen ország is Ausztria, hiszen a lakosságnak mindössze 36 százaléka volt osztrák-német. Éppen ezért biztosított lehetőséget Ferenc Józsefnek az 1867. évi decemberi osztrák alkotmány 14. paragrafusára, hogy Ausztriát rendeleti úton is kormányozhassa. Vagyis, ha a törvényhozásban problémák mutatkoznának (például, ha obstrukció miatt az osztrák parlament működésképtelenné válik), akkor azt szét lehet kergetni, és a törvényhozás szünetében kiadott, törvényerővel bíró uralkodói rendeletekkel lehet kormányozni. Ez azt jelentette, hogy Ausztriát abszolutisztikus módon is lehetett irányítani, és ezzel a szükségmegoldással többször élni is kellett a korszak során.

Ferenc József és a végrehajtó hatalom viszonya

Mindeközben ugyanezt Magyarországon elméletileg nem tehetette meg Ferenc József, noha azt senki sem vitatta, hogy a végrehajtó hatalom a királyt illeti meg, és azt az uralkodó a parlamentnek felelős magyar kormányok útján gyakorolja. A rendeletei Magyarországon csak miniszterelnöki vagy miniszteri ellenjegyzéssel léptek érvénybe. Valójában mindkét országban az övé volt a politikai hatalom (hiszen a miniszterelnököket ő kérte fel, és a miniszterek kinevezése is tőle függött), ami a közös ügyek tekintetében még határozottabban érvényesült, mert ezek voltak azok – különösen a külpolitika és a hadügy –, amelyek a birodalom nagyhatalmi státuszát biztosították; az ezeket intéző közös miniszterek kine-

vezéséről és elbocsátásáról egyedül ő döntött. A külpolitikát az uralkodó nevében folytatták (egyébként máshol is Európában), de ellentétben például Angliával, ahol valamennyire azért formális volt ez az uralkodói jog, Ferenc József a gyakorlatban is tudott élni a felségjogaival. Magyarországon a kiegyezést az 1867. június 8-án megtartott koronázási ünnepség koronázta meg szó szerint és ténylegesen is. Hatalmas népünnepélynek szánta az akkori politikai elit, azt remélve, hogy ezzel az eseménnyel mindenki számára nyilvánvaló válik, hogy új időszámítás kezdődik a magyar történelemben. Ferenc József a megkoronázásával vált legitim magyar uralkodóvá. A kiegyezésben ragaszkodott ahhoz, hogy az 1848. évi áprilisi törvényeken módosításokat hajtsanak végre, amivel a felségjogai kiszélesedtek: egyrészt szabadabban oszlathatta fel az országgyűlést, ami jól kifejezte a törvényhozás és a végrehajtó hatalom legfőbb képviselője közötti erőviszonyt.

A kormány kinevezésével kapcsolatban – a józan megfontoláson túl – semmi nem kötelezte az uralkodót arra, hogy az aktuális parlamenti többségből válassza ki a kabinet tagjait. A kormányok sorsa (kinevezésüket vagy lemondásukat tekintve) gyakran az uralkodó és a miniszterelnök személyes viszonyától, a közöttük lévő bizalmi kapcsolattól függött, ezért többségében csak olyan miniszterelnök kinevezését írta alá, akit ő szeretett volna. (Ez nem vont maga után feltétlenül személyes szimpátiát, például az 1875-ben miniszterelnökké kinevezett Tisza Kálmánt sem kedvelte különösebben.) De az 1848. évi áprilisi törvények módosítását jelentette az is, hogy már nemcsak a miniszterelnököt, hanem az egyes minisztereket is az uralkodó nevezte ki, igaz, a miniszterelnök előterjesztése alapján.

Az uralkodó jogai a törvényalkotás folyamatában

Ferenc Józsefnek nem csupán a végrehajtó hatalomban érvényesült az akarata, személye a törvényalkotási folyamatokban is fontos szerepet játszott. A korszak kormányai többnyire erős parlamenti többségre támaszkodva kormányoztak, ezért kevésbé függtek a parlamenttől, ám sokkal inkább függtek az uralkodó akaratától, amely jóval többször érvényesült, mint ahányszor neki kellett lényeges engedményeket tennie a parlamenti többségnek. A mindkét házban elfogadott törvényjavaslatokat ő szentesítette. Ezt elvben meg is tagadhatta volna, de egyetlenegyszer sem élt ezzel a jogával. Soha nem fordult elő, hogy egy megszavazott törvényt ne szentesített volna, ám arra volt példa, hogy olykor halogatta azt. „Egyébként nem is volt szüksége arra, hogy ezzel a joggal éljen – hívta fel a figyelmet erre az előadó –, mert létezett az előszentesítési jog. Hogy mely ügyeket kellett előzetesen az uralkodó elé terjeszteni, hogy az uralkodó a legfelsőbb jóváhagyási jogát milyen ügyekben gyakorolhatja, arról elég korán, már az 1867. március 17-i minisztertanácsi ülésen döntöttek: egy 24 pontból álló listát állítottak össze, amely utólag is nagyon tanulságosnak tekinthető. Például egy iskolaigazgató kinevezése éppen úgy uralkodói jóváhagyással történhetett meg, mint minden 10 ezer forintot meghaladó állami beruházás (ami nagyon alacsony, szinte bagatell összegnek számított akkoriban). Érdekes, hogy az uralkodó valóban el is olvasta és a jegyzeteivel látta el ezeknek az olykor jelentéktelen ügyeknek az aktáit. A listának a 12. pontja foglalkozott a törvényjavaslatok, az országgyűlési előterjesztések, a lényegesebb rendeletek országgyűlési bemutatása előtti felterjesztéséről. A későbbi történetírás, a Horthy-korszakban és főképpen 1945

után, ebben látta az uralkodói elnyomás legfőbb eszközét: az uralkodó mintegy uralta a parlamentet – vélték. Ám sokkal inkább tekinthetjük ezt a jogot az adott kormányok feletti hatalom, mint az elnyomás eszközének, mert ne feledjük, hogy a törvények kezdeményezésének a joga a mindenkor parlamenti képviselőket – legyenek kormánypártiak vagy ellenzékiek – illette meg. A királynak arra tehát volt ráhatása, hogy a kormány mit terjeszt a parlament elé, de az egyes, főleg ellenzéki képviselők felszólalásaira, javaslataira értelemszerűen nem. Kétségtelenül fontos uralkodói felségjog volt az előszentesítés, de ezt is a maga helyén kell kezelni és értelmezni.”

Az uralkodói felségjogok gyakorlása a hivatalokon keresztül

Ferenc Józsefnek volt két, tulajdonképpen „saját” hivatala: a Katonai Kancellária, amelyen keresztül a legfelsőbb hadúri jogait gyakorolta, valamint a húsz-huszonöt fővel működő és a két ország ügyeit közösen kezelő Kabinetiroda (Kabinettskanzlei), amelynek segítségével Ferenc József a politikai/uralkodói felségjogait érvényesítette. Ezen ment keresztül az osztrák és a magyar kormánnyal kapcsolatos minden olyan ügy – átlagban évi négyezer –, amely az uralkodó jóváhagyását kívánta. Ezeket a Kabinetiroda közvetítette az uralkodó felé, majd a válaszokat eljuttatta a megfelelő kormányzati vagy közigazgatási szervekhez. Nemcsak a különböző szervek, hanem magánszemélyek is fordulhattak a Kabinetirodához (évente átlagosan a harmincezer is elérte a magánbeadványok száma). Meghatározó volt a Kabinetiroda élén álló és nagyon komoly informális hatalommal rendelkező igazgatók személye, akik az uralkodó legfőbb bizalmi embereinek számítottak – és többnyire élethosszig viselték a hivatalukat. Az irodán belül

működött egy magyar osztályfőnökség, amely a magyar kormányzati szervekkel tartotta a kapcsolatot. Ennek vezetői szintén élethosszig élvezték a király bizalmát: Pápay István és König Károly a halálukig, míg Daruváry Géza (később a Horthy-korszak egyik fontos politikusa) a király haláláig álltak a hivatal élén. Magyar ügyekben ők számítottak Ferenc József legfontosabb tanácsadóinak, illetve rajtuk kívül még gróf Andrássy Gyula, aki nemcsak miniszterelnökként, hanem később közös külügyminiszterként is korlátlanul bírta az uralkodó bizalmát, vagy Kállay Béni, aki több mint három évtizeden át töltötte be a közös pénzügyminiszteri tisztséget.

Az uralkodó személyesen nem nézett át minden ügyet, ám a személyi jóváhagyását kívánókat kivétel nélkül. Ugyancsak elolvasta a naponta két alkalommal (reggel és kora délután) számára összeállított sajtószemlélt is. De nemcsak a hozzá felterjesztett iratokat nézte át, hanem időnként maga is kezdeményezett vizsgálatokat bizonyos ügyekben. A munkamorálja és a munkabírása köztudottan legendás volt. Elég pontos és kiszámítható napi rutin szerint élt, amit nagyon ritkán rúgott fel. A mindennapjai igen szigorúan teltek, erről legpontosabban és legmegbízhatóbban a mellette napi huszonnégy órában szolgálatot teljesítő szárnysegédek 1895-től vezetett naplókönyvei tanúskodnak. Egyszerre négy szárnysegédje volt (az egyik egy időben Horthy Miklós), közülük egy, de inkább kettő mindig mellette, körülötte tevékenykedett, és feljegyezte pontosan egy-egy napjának a történéseit: az ébredés idejét, milyen ügyeket intézett, kik és mikor látogatták meg...

Konklúzió

Mindenképpen túlzás a bevezetőben említett költő állítása, mely szerint Ferenc József a középszerűség démona lett volna,

illetve „személytelenséggel” sem lehet vádolni. Ám az vitathatatlan, hogy az uralkodói feladatait mindig igyekezett a saját személyes érzelmei fölé helyezni. És az is igaz, hogy a külvilág felé mutatott arca rendkívüli ridegségről árulkodott: a családi tragédiák (öccsének, Miksának a kivégzése 1867-ben Mexikóban, egyetlen fiának, Rudolfnak az öngyilkossága 1889-ben, a feleségének, Erzsébetnek a meggyilkolása 1898-ban Genfben) másnapján ugyanúgy intézte az államügyeket, mint máskor. De hogy mit érzett legbelül, arról valóban keveset tudunk. A Schratt Katalinnal fenntartott több évtizedes viszonya, kapcsolatuk változatossága mutatja, hogy Fe-

renc József is csak ember volt. Ami viszont elmondható, hogy az uralkodó személyiségjegyeit magán viselte a birodalom. A számos megoldásra váró feladat éppen egy ilyen, Ferenc József-szerű, nagy szorgalommal és hivatástudattal rendelkező, az államügyekben aktívan részt venni akaró uralkodót kívánt. Ellentétben más alkotmányos európai uralkodókkal, akik uralkodtak, de nem kormányoztak, ő kormányozni is kívánt, részt akart venni a birodalom életében és irányításában. Így tehát az Osztrák–Magyar Monarchiát bizonyos értelemben az ő személyre szabott birodalmának is tekinthetjük.

Rubóczy Erzsébet

1.5 EGY NYOLCSZÁZ ÉVES HÁZASSÁG Magyarország és Horvátország államközössége a kezdetektől 1918-ig

Előadó: Schwarczwölder Ádám történész, tudományos segédmunkatárs

Elhangzott: 2019. október 2.

Magyar- és Horvátország államközösségének a története aligha nevezhető a hazai történelemtanítás és történelemről való gondolkodás központi témájának. Amolyan mellékes, egyáltalán nem kibeszélt és kevésbé ismert a két ország hosszú évszázadokra visszanyúló viszonya. Többek között ezért is tekintettünk kiemelt figyelemmel Schwarczwölder Ádám történésznek, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár munkatársának az előadására. Az előadó néhány főbb gondolat mentén igyekezett bemutatni a kezdetektől 1918-ig terjedő, mintegy nyolcszáz éven át tartó horvát–magyar viszonyt, kiemelve annak meghatározó jelentőségű forrójait. Előadását, éppen a téma kevésbé ismert volta miatt, a szokottnál is részletesebben foglaltuk össze.

Általános helyzetkép

„Azt nagyjából tudjuk, hogy Horvátország Magyarországhoz tartozott, de hogy miképpen került hozzá, hogyan alakult ki ez a maga nemében példa nélküli, nyolcszáz

évig tartó államközösség, arról kevesebb az általános ismeretünk – kezdte előadását a történész, hozzátéve, hogy ezt a különleges viszonyt mostanában kezdik egyre inkább felfedezni és értékelni maguk a történészek is, mindkét ország részéről. Az első világháború után a Dráva folyó – mint új határvonal – két oldalán a két ország ellenséges államként áll egymással szemben, így, érhető módon, a közös múlt kutatása sem mutatott akkoriban az együttműködés irányába. A viszony a későbbiekben sem volt felhőtlen, ráadásul Horvátországgal – amely az 1918-ban megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett, és amelyben nem a horvátok, hanem a szerbek domináltak – mint önálló állammal sokáig nem is lehetett ilyen irányú együttműködést kialakítani. A 21. században új érdeklődés ébredt a közös múlt iránt a történészek részéről, amit azonban bizonyos pontokon mindkét részről másképpen ítélnék/ítélünk meg.”

Mivel igen hosszú időszakról beszélünk, az előadó csak a legfontosabb eseményeket emelhetette ki ebből a nyolcszáz évből. De mielőtt részletesen belemerült volna a múltba, rávilágított egy érdekes mozzanatra, nevezetesen arra, hogy a Dráva két partján fekvő horvát és magyar területek napjainkban gazdaságilag és kulturálisan sem tartoznak, még finoman szólva sem, a legfejlettebbek közé. Dél-Baranya és Dél-Somogy Magyarország egyik legszegényebb vidéke, de Kelet-Szlávia (Eszék és környéke) Horvátországnak is az egyik legelmárgabb része. Ez az állapot nagyban annak a következménye, hogy ma mindkét terület az országok perifériáján helyezkedik el. „Ami azonban elgondolkodtató, hogy ez a perifériális elhelyezkedés az elmúlt nyolcszáz évre is igaz volt – jegyezte meg a történész –, ám a két ország államközösségében a gazdasági és a kulturális kapcsolatok sokkal élénkebbek voltak. Mi több, a mohácsi csatát megelőzően a Dráva mente Magyarországnak az egyik legműveltebb régiója volt. Nem véletlen, hogy Nagy Lajos király 1367-ben Pécsen alapította meg az ország első egyetemét.” A török hódítás kettévágta ezt a vidéket, és noha a korábbi állapot a török kiűzését követően sem állt többé teljesen helyre, a kapcsolat ismét felélénkült, a régiók újra egymásra találtak: mind Pécs, mind pedig Eszék nagyon dinamikus fejlődött egészen az 1900-as évek elejéig. A 20. század gyakorlatilag sikertelennek nevezhető e vidékek szempontjából, ami nem utolsósorban annak a következménye, hogy a Dráva mint határfolyó tényleges fizikai határként vágta/vágja ketté az egyébként nagyon hasonló helyzetben lévő területeket, és törte/töri meg a fejlődésüket.

Történelmi események a horvát honfoglalástól 1527-ig

Hogy megértsük, miképpen alakult ki ez az állapot, még ha röviden is, de ismerni kell a horvátok történelmét. A horvátok számszerűen ugyan mindig jóval kevesebben voltak a magyaroknál, ám az államépítésben, majd a kolostorok alapításában (852-ben alapítják meg első bencés kolostorukat Rižinice mellett, míg Pannonhalma alapítása csak 996-ban történik meg), de a királyság megszervezésében is megelőzték elődeinket. Hérakleiosz keletrómai császár hívására vándoroltak Krakkó környékéről az Adriai-tenger partvidékére, mintegy a korábbi népesség pótlására, valamikor a kora középkorban, a 7. század első felében. A horvátok ezt az időszakot nemzetük honfoglalásának tekintik. Az eseményről nagyon keveset tudunk, nem tudjuk például azt sem, hogy mennyien lehettek akkoriban (100 ezertől félmillióig terjednek a becslések). Ezt követően bizánci hűbér alatt éltek, de nagyon ügyesen lavíroztak a környező népek, így a frankok, a bolgárok és a Keletrómai Birodalom, Bizánc között, és mindeközben, egyre nagyobb önállóságra tettek szert. A horvátok nemzeti dinasztiáját (mint nálunk kvázi az Árpád-ház) I. Trpimir fejedelem (uralkodott: 845–864) alapította a 9. században (Trpimirović-dinasztia), ő az első, akit a horvátok hercegének (dux chroatorum) tituláltak. Az ő „Szent Istvánjuk”, királyságuk alapítója I. Tomisláv volt (elhunyt: 928), aki egységes államba szervezte a horvát törzseket, és törekedett a Bizánctól és ezzel párhuzamosan a Németrómai Birodalomtól való elszakadásra, ezért Róma, a pápai állam felé orientálódott. Mindennek természetes „hozádeka” lett, hogy a horvátok a latin kereszténységet vették fel. Az uralkodó létrehozta a saját nemzeti egyházat: Spalatóban (Split) alapított érsekséget. Miután a többi délszláv nép a keleti ortodox vallás híve lett, fontos különbség alakult ki az írásbeliség-

ben is: a horvátok latin betűkkel írtak/írnak, míg a szerbek és a bolgárok a cirill ábécét használták/használgák.

A 11. századtól létező Magyar Királyság időközben egyre dominánsabbá vált a térségben, a Kárpát-medencében éppen úgy, mint a Balkán irányában, így a horvátoknak már nemcsak a korábban említett hatalmaságokkal, hanem a magyarokkal szemben is meg kellett tanulniuk lavírozni. Magyarországgal azonban a többiekénél barátságos viszonyt tudtak kialakítani, amit az egyre szorosabb dinasztikus kapcsolatok is megerősítettek. Az utolsó horvát királynak, Zvonimirnak – aki egyben I. Béla király veje, így I. (Szent) László sógora is volt – az 1089-ben bekövetkezett, utód nélküli halálával foglalták el a magyarok (I. László, Álmos herceg, majd végül I. Kálmán) a Horvát Királyságot, és Magyarországhoz csatolták.

Azonban a mai napig nem tudjuk biztosan, hogy az akkori Horvát Királyságnak meddig terjedtek a határai, illetve arról sincs ismeretünk, hogy akkoriban hol volt a két ország közötti határ, és hogy a Dráva és Száva közötti vidék melyik országhoz tartozott. (Itt gyökereznek azok a későbbiekben is előkerülő viták, hogy közigazgatásilag hova tartozik ez a terület.) Nagyon sok minden megválaszolatlan e kérdést illetően, ám az konszenzusos álláspontnak tekinthető, hogy a Horvát Királyság törzsterülete az Adriai-tengert szegélyező hegyláncra terjedt ki. Amit még tudunk, hogy ettől északra, nagyjából a Száva folyóig létezett a horvát királyok által is ismert báni intézmény. (A horvátok tizennégy zsupánságából – amely nagyon nagy vonalakban a vármegyékhez hasonló – háromat a bán kormányzott, és feltehetően ez a három zsupánság terült el északra.)

„Mindezen alapfelvetések felvázolása után érdemes feltenni a kérdést, hogy miként jött létre a magyar-horvát államközösség? – folytatta az előadó. – A kora újkortól kezdve viták keresztüztüében áll az a kérdés, hogy a

magyarok vajon a fegyverek erejével hódították-e meg Horvátországot, avagy a horvátok önként csatlakoztak a Magyar Királysághoz.” I. László nem titkoltan – dinasztikus okokra hivatkozva – Magyarországhoz kívánta csatolni, és valóban hadsereggel érkezett horvát földre, amit meg is szállt, ám onnan egyéb okok miatt hamarosan vissza kellett térnie. Mivel Lászlónak nem született fia, így bátyjának, I. Gézának az elsőszülött gyermekét, Álmos herceget állította Horvátország élére. Nem tudjuk, hogy Álmos vezetése alatt a magyar uralom mennyire szilárdult itt meg, de azt igen, hogy László halála után, 1095-ben unokaöccsei, Álmos és Kálmán közül az előbbi a kettejük közt fennálló utódlási harc miatt otthagya Horvátországot, ahol, kihasználva ezt a helyzetet, a horvátok egy Péter nevű ellenkirályt választottak. A magyar trónviszályból győztesen kikerülő I. (Könyves) Kálmán ezért hadat vezetett Horvátországba, és legyőzte az ellene felsorakozott sereget, majd sorban elfoglalta a dalmát tengerpart városait. 1102-ben koronázták horvát királlyá Tengerfehérváron (Biograd na Moru). Azzal, hogy horvát királlyá koronáztatta magát, gyakorlatilag elismerte a különálló horvát államiságot. Ő volt az első, de az utolsó király is egyben, akit külön horvát királlyá is megkoronáztak; a későbbiekben a magyar királlyá koronázással automatikusan együtt járt a horvát királyi cím is.

A horvátok fontos középkori dokumentuma, amolyan Aranybullája az 1102-ben vagy valamikor azt követően Kálmán és a horvát főnemesei között megkötött Pacta conventa volt, amely rögzíti, hogy miképpen fog működni a horvátországi magyar uralom. Egyesek kétségbe vonják a dokumentum hitelességét, mert csak 14. századi „másolata” áll rendelkezésre, de ez a történelemben gyakran előfordul, többek között az Aranybulla eredetije sem maradt ránk, csupán egy későbbi másolata. „De nem is ez a lényeg

– jegyezte meg az előadó –, mint ahogy az sem, hogy fegyverrel vagy anélkül történt-e a magyar hódítás. A lényeg az, hogy ez a kapcsolat, ez az államközösségi viszony folyamatos volt, és kiegyensúlyozott maradt évszázadokig. Fegyveres ellentété csak 1848-ban, Jellasics támadásával vált.”

A Szlavóniának nevezett, a Dráva és a Száva közötti területnek, illetve a délebbre elterülő, szoros értelemben vett Horvátországnak az élén egy-egy bán állt, és olykor az is előfordult, hogy ugyanaz a személy töltötte be mindkét tisztséget. Fontos hangsúlyozni, hogy másképpen kormányozták a két részt a középkorban: Szlavóniában kiépítették az ispánok irányította magyar vármegyerendszert, amit vagy az Árpád-házi királyi család valamelyik hercegi tagja igazgatott, vagy egy magyar főúr. Horvátországban meghagyták a zsupáni rendszert, a tizenkét nagy horvát nemzetség irányításával (Frangepánok, Subicsok, Draskovicsok stb.). A magyar király érdekeit itt egy horvát bán képviselte, aki többnyire (de nem feltétlenül) magyar főúr volt, s egyben a horvátok érdekeit is képviselte a magyar udvarban.

E hosszú és békés együttélés annak köszönhető, hogy egyrészt a magyar uralkodók, nagyon bölcsen, meghagyták a horvát előkelők birtokait és hatalmát, nem borították fel a Horvátországon belüli hatalmi, társadalmi és politikai viszonyokat. Nem bolygatták a horvát autonómiát, nem szóltak bele a belügyekbe és az igazságszolgáltatásba (a horvátok külön bírói rendszert működtettek), nem írták felül a korábbi horvát törvényeket, és ami kiemelten fontos: nem állomásozott Horvátországban számottevő magyar haderő. Vagyis László és Kálmán valóban a fegyverek erejével szereztek érvényt az akaratuknak Horvátországban, de sem ők, sem utódjaik nem a fegyverek erejével tartották meg azt. Ám erre nem is volt szükség,

mert ez az együttélés mindkét ország számára előnyös volt, és ezt viszonylag hamar mindkét fél felismerte.

A Pacta conventa eltérő értelmezése. A horvát autonómiatörvények kezdete, 1527–1848

A horvátok mindig részt vettek az Árpád-házi és a vegyesházi királyok harcaiban, a maguk hadkötelezettségének eleget tettek. Így felléptek a törökkel szemben is, amely a 14. század végétől a horvát határokat is dúlta. Azonban a mohácsi csata 1526-ban nagy változást hozott a két ország közötti viszonyban (is). A Frangepán Kristóf horvát bán vezette pár ezer fős sereg nem ért időben Mohácsra, így sértetlenül maradv a egyetlen olyan nagyobb haderő lett a Dunántúlon, amely a török rablócsapatokkal megpróbálta felvenni a harcot. Mindeközben Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd párthívei Horvátországban is harcoltak egymással, de ebben a harcban a horvátok rövidesen a Habsburgok oldalára álltak, 1527-ben Ferdinándot választva horvát királlyá. „Ez azért fontos – emelte ki a történész –, mert a horvát országgyűlés, a sabor külön megválasztotta horvát királynak Ferdinándot, és mindezt a magyar országgyűléstől függetlenül tette. 1102 óta itt vetődött fel először a horvátok részéről, hogy országuk egy önálló állam, amely közjogi értelemben egyenrangú Magyarországgal. Szerintük ugyanis a Pacta conventa nem azt mondta ki, hogy a horvátok Magyarországnak, hanem azt, hogy a magyar királynak rendelik alá magukat, ráadásul a saját akaratukból. Itt érdemes megjegyezni, kicsit előreszaladva a történelemben, hogy 1848-ban ugyanezt az érvet fogjuk hallani horvát részről. De mindez akkoriban mégsem nyert különösebb jelentőséget: a 16–17. században együtt harcolta végig a két nép a török elleni háborút. Ennek a sorsközösségnek összeforrasztó hatása is volt,

az eredetileg horvát Zrínyi család tagjai közül többeket, de például Jurisics Miklóst is, a magyarok és a horvátok egyaránt nemzeti hősnak tekintik.

Miután Horvátország egy része török uralom alá került, megváltozott az is, hogy mit

tartunk Horvátországnak. Ekkortól kezdik a Drávától délre eső területet egységesen Horvátországnak nevezni. Már nem volt külön szlavón bán: a bán horvát-szlavón bánnak hívták, és egységesen igazgatta Horvátországot. A bán személye mind gyakrabban a horvát főurak közül került ki, és sok esetben valamilyen katonai tisztséggel is bírt. Ez a török kiűzését követően sem igazán változott meg. 1699 után a horvátok lakta területet eléggé szétszabdalták a Habsburgok. Az úgymond „polgári Horvátország” mindössze három vármegyéből állt: Varasd, Zágráb és Kőrös, ezeket igazgatta a horvát bán, aki egyben a horvát határőrvédék katonai főparancsnoka is volt. A Dráva–Száva közötti terület keleti részén (innenről ezt nevezték Szlavóniának) 1744-ben három vármegyét hoznak létre: Verőcét, Szerémet és Pozsegát. Ezekkel kapcsolatban kiújult a horvát–magyar vita, hogy ezek vajon horvát vagy magyar közigazgatás alá tartoznak-e. Salamoni döntés született: a három kérdéses vármegye mind a pozsonyi országgyűlésre, mind a zágrábi saborba (tartománygyűlésbe) küldhetett képviselőket.

A 18. században az egykori Horvátország legnagyobb részét a katonai határőrvidék tette ki, és ennek akkoriban még mindig volt katonai ténykedése, mert a törököktől még ekkor is lehetett tartani. De egyben volt egyfajta karanténjellege is: a Balkánról érkező járványok elleni védekezésre szolgált, viszonylag hatékonyan. Az ország déli határa mentén hosszan elhúzódó határőrvidéket közvetlenül a bécsi felső katonai vezetés igazgatta, és alapvetően szerb határőr-családokkal telepítette be, komoly engedményeket és kiváltságokat adva nekik, cserébe, a hívó parancsra, természetesen hadba kellett vonulniuk. (Ez a 20. század végére is kiható konfliktusnak is a forrása lett, mert Horvátországnak ezen a részén jelentős szerb lakosság élt.)

„Szólni kell Fiume városáról is – jelezte Schwarzwölder Ádám. – Mária Terézia 1779-ben azt hitte, hogy jót tesz azzal, ha a korábban osztrák közigazgatás alá tartozó tenger melléket és Fiumét magyar közigazgatás alá helyezi. A szinte teljesen olaszok lakta város különálló testként (corpus separatum) ekkor került a magyar közigazgatás alá, és kapott széles körű autonómiát. A császárnő aligha sejtette, hogy döntésével Erisz almáját dobta a magyarok és a horvátok közé: a város 1918-ig képezte állandó vita tárgyát a két ország között.”

Miben merült ki a horvát autonómia 1848 előtt? A horvát-szlavón bán már a király nevezte ki, a magyar országgyűléstől függetlenül. (Ezzel az a furcsa helyzet alakult ki, hogy a Magyar Királyságban a harmadik legfontosabb tisztséget jelentő cím odaadásába nem szólhatnak bele a magyarok.) A horvát sabor nem minősült országgyűlésnek (diéta), csak tartománygyűlésnek (congregatio), nem alkotott törvényeket, hanem kizárólag a horvát autonóm ügykörökre vonatkozó rendeleteket (statutumokat). A sabort nem a király, hanem a bán hívta össze, és három követet küldhe-

tett a pozsonyi diétára. A horvát autonóm ügykör a belső ügyek igazgatásában és az igazságszolgáltatásban merült ki, míg a magyar kormányzervek (a Magyar Királyi Kancellária, a Magyar Királyi Kamara stb.) hatásköre Horvátországra is kiterjedt.

II. József németesítő törekvéseinek az ellenhatásaként egyre erőteljesebben éledt fel a magyar öntudat. A magyar főurak elkezdtek magyarul tanulni, és komoly erőfeszítéseket tettek a nemzeti kultúra és gazdaság érdekében. Ugyanekkor, el nem ítélt módon, a horvátokban is felébredt a nemzeti büszkeség. Janko Draskovics, a horvátok Széchenyije 1832-ben megjelent *Értekezés* című munkájában azt írta, hogy a horvátoknak is azt kell tenniük, amit a magyaroknak: vagyis akadémiát létrehozni, pártolni a nemzet nyelvét, védegeteket alapítani az ipar támogatására stb. A horvát nemzeti mozgalomnak már kezdettől volt egy magyarellenes éle is, amit nem is igazán lehet elítélni. 1844-ben a latin helyett kötelezővé vált magyar hivatali nyelvhasználatot például joggal sérelmezhatték a nemzetiségek. A horvátok kiharcolták, hogy náluk a magyar helyett a latin maradjon a hivatalos nyelv egészen 1848-ig (ezt követően pedig 1868-ig a német lett).

Mindkét nép a maga nemzeti érdekeit próbálta meg érvényesíteni, és ez értelemszerűen konfliktust hordozott magában. Ljudovit Gaj, a horvát nemzeti gondolkodás és az illirizmus szellemi atyja az ókori illírek lezármazottainak tekintette a délszláv népeket. Elmélete szerint a horvátok, a szerbek, a szlovének és a bolgárok egy népet alkotnak, és ezért egyesülniük kell. 1835-ben Horvát Újság néven alapított lapot, amelyet a következő évben Illír Nemzeti Újságra keresztelt át. Az újsággal elősegítette, hogy az addigi horvát irodalmi nyelvet, a szerbtől távoli kajkav horvát nyelvjárást a szerbhez jobban hasonlító stokav nyelvjárás váltsa fel, és az váljon horvát irodalmi nyelvvé.

Ezzel a szerb és a horvát beszélt nyelvet is közelítette egymáshoz, elősegítve, hogy a két nép könnyebben megértse egymást. Gaj alapította meg az autonóm követeléseket megfogalmazó Illír Pártot is (a későbbi Horvát Nemzeti Pártot), amellyel szemben a magyarokkal továbbra is a szorosabb államközösség fenntartását hirdető (és ezzel a közvéleménnyel szembekerülő), főként horvát főurak alkotta Unionista Párt állt.

Egy héttel a pesti forradalom után, 1848. március 23-án a zágrábi népgyűlés elfogadta azt a nemzeti programot, amely Horvátországot Habsburg-jogar alatti, ám Magyarországtól teljesen független államnak tekinti, és kimondja, hogy Horvátországot egyedül a király személye kapcsolja össze Magyarországgal (és az összes többi Habsburg-állammal). Ezzel visszanyúltak 1527-ig, amikor először jelentették ki, hogy Horvátország a magyar királynak, és nem Magyarországnak van alárendelve. A sabor pedig 1848. június 5-én megszüntnek nyilvánított minden közjogi kapcsolatot Magyarországgal, majd udvarhűségükben odáig ment, hogy Jellasics tábornok (a horvát határvidék-szakasz parancsnoka), horvát bán serege támadást intézett Magyarország ellen: 1848 szeptemberében Pákozdnál megtörtént 1097 óta az első horvát/szerb–magyar fegyveres összecsapás.

Út a horvát-magyar kiegyezés megszűléséig, 1868-ig

1848–1849 után a nemzetiségek (is) csalódtak a Habsburg-udvarban, a horvátok önállósodási törekvéseiből sem valósult meg semmi. Mi több, a bécsi vezetés Horvátországban is megszüntette a vármegyerendszert, centralizálta a közigazgatást, és igyekezett a német nyelvet preferálni a nemzeti nyelv helyett. 1861-re némileg enyhült a neoabszolutista rendszer nyomása, Ferenc József összehívta a magyar országgyűlést és a horvát tartományi gyűlést is, mások

mellett azzal a szándékkal, hogy az 1848-ban megszakadt közjogi kapcsolatot a két ország helyreállítsa. A meginduló tárgyalásokon a magyarokat Deák Ferenc vezette, aki kimondta, amit egyébként már 1848-ban is megfogalmazott, hogy a magyarok azt is elfogadják, ha Horvátország teljesen önálló akar lenni, vagyis a teljes horvát elszakadást. Az uralkodó hirtelen mindkét gyűlést feloszlatta, így a meginduló tárgyalások félbeszakadtak. A horvátoknak egészen addig két elképzelésük volt a sorsukat illetően. (Ahogy egyébként a magyarok is két lehetőség: vagy a nemzetiségekkel, vagy a dinasztiával történő kiegyezés közül kívántak választani.) Egyrészt tárgyaltak a magyarokkal a korábbi államközösség-felújításról, másrészt lebegtették azt is, hogy a Habsburg Birodalom teljesen föderalista átszervezésével létre lehetne hozni egy, a délszlávok (horvátok, szerbek és szlovének) által lakott nagy délszláv tartományt, természetesen a horvátok vezetésével. Ezt az elképzelést a Horvát Nemzeti Párt képviselte, míg a magyarokkal való kiegyezést az Unionista Párt. A horvátok sorsa azon dőlt el, hogy Ferenc József és a magyarok számára egyaránt az egymás közötti kiegyezés vált mindinkább fontossá. A dualizmus kikristályosodásával az egységes délszláv autonóm területnek mint alternatívának nem volt többé aktualitása: a horvátok elveszítették Bécs támogatását, sőt Ferenc József az 1867. március 17-i minisztertanácsi ülésen, már az Andrássy-kormány idején kijelentette, hogy a horvátok ügyét magyar belügynek tekintik. Ugyanekkor fogadták el Andrássy Gyula miniszterelnöknek azt a javaslatát is, amely Deákétól nagyon eltérve azt mondta ki, hogy a lehető legszűkebb autonómiát kell adni a horvátoknak, ezzel megelőzve azt is, hogy más nemzetiségek szintén autonómiakéréssel álljanak elő, amivel az egész dualista rendszert

felboríthatják volna. Andrássy javaslatára az uralkodó kinevezte horvát báni helytartónak Levin Rauchot, akinek a titkos utasítások szerint az volt a feladata, hogy letörje a helyzettel igencsak elégedetlen és elkeseredett horvátok nemzeti ellenállását. Rauch betiltotta az ellenzéki sajtót, és minden pozícióba unionista hivatalnokokat ültetett. Az Andrássy-kormány titkos pénzalapokból 130 ezer forintot, ami akkor jelentős összeg volt, juttatott el Rauchhoz, akinek a pénz útjáról vezetett pontos kimutatása (vesztegetési listája) fennmaradt. Ezek után nem meglepő, hogy az 1867. évi decemberi választásokon az unionisták szereztek többséget. (A kb. 2 millió fős horvát lakosságnak mindössze 2-3 százaléka rendelkezett szavazójoggal!)

A horvát-magyar kiegyezés fontosabb elemei

Az anyagi és hatalmi presszióval összehozott unionista többségű sabor és a magyar országgyűlés képviselői 1868-ban, Pesten megkötötték a horvát-magyar kiegyezést, amit az 1868. évi 30. tvc. cikkelyezett be. Ez kimondta, hogy Magyarország és Horvát-Szlavónország egy és ugyanazon állami közösséget képez Ausztria és a külországok felé, ám ezen belül Horvátország külön territóriummal bíró politikai nemzetnek tekintendő. A horvátok három ügykörre kaptak autonómiát (minden egyéb közös ügynek számított), így a közigazgatásra, az igazságszolgáltatásra, valamint a vallás- és közoktatásra, mely ügyeket az úgynevezett osztályfőnökök (és nem miniszterek) irányították Zágrábból, a bán vezetésével, akit ettől kezdve a magyar miniszterelnök javaslatára és ellenjegyzésével nevezett ki az uralkodó. A bán és a három osztályfőnök alkotta az autonóm országos kormányzatot. Az osztályfőnökök nem, kizárólag a bán volt egy személyben felelős a sabornak: annak a törvényhozásnak, amely

valójában semmilyen befolyással nem bírt a bán személyére. A sabort csak a fentebb említett három ügykörben illette meg a törvényhozási jog. Ezeken túlmenően a pesti (majd budapesti) országgyűlésbe (a képviselőházba negyven főt, míg a főrendi házba két főt) delegálhatott, akik ott horvátul szólalhattak fel. A magyar kormányban lett egy tárca nélküli horvát-szlavón miniszter, többnyire egy horvát arisztokrata, aki a horvát érdekeket képviselte a kabinetben. Kijelenthető, hogy a horvátok politikai autonómiája nem volt túl nagy, viszont nyelvi téren kifejezetten nagyvonalúnak mutatkozott a megállapodás. Horvátország teljes területén a horvát lett a közigazgatás hivatalos nyelve, és ennek megfelelően Magyarországról olyan hivatalnokokat kellett küldeni Horvátországba, akik beszélték a nyelvet. A magyarországi minisztériumokban horvát ügyosztályokat kellett létrehozni, ahol horvát hivatalnokok dolgoztak, míg a magyar honvédségben négy horvát zászlóaljot állítottak fel, és ezekben a horvát lett a vezényleti nyelv.

A területi vitákat is rendezték: a szlavón vármegyék Horvátországhoz kerültek, és a magyar kormány kijárta a bécsi udvarnál azt is, hogy a határörvidéket felszámolják, polgárosítsák, Horvátországhoz csatolják, majd a vármegyarendszerbe integrálják a területet. A Muraköz magyar közigazgatás alá került. A legtöbb vita Fiume (Rijeka) körül bontakozott ki, mindkét ország magának szerette volna a fontos kikötővárost, amely végül különleges státuszt kapott: olasz polgársága széles autonómiával rendelkezett, illetve egy, a magyar miniszterelnök által kinevezett kormányzó irányítása alá került, és ez így maradt 1918-ig.

A horvát–magyar kiegyezésről elmondható, annak megszületése nem feltétlenül tállkozott az általános horvát közvélemény elképzelésével. Még akkor sem, ha ez a kiegyezés az akkori Európában példa nélküli

autonómiát biztosított a horvátoknak. Azt talán a horvátok is elismerték, hogy a helyzet jobb lett, mit korábban volt, ugyanakkor messze nem olyan, amelyet igazán szerettek volna. Deák Ferenc maga is úgy vélte, hogy a horvát unionisták nem képviselték eléggé a horvát közvélemény akaratát, és az is igaz, hogy mindvégig erős pressziót kellett alkalmazni, hogy Horvátországot konzolidáltan lehessen irányítani. Még így is előfordultak fegyveres felkelések, különösen 1883-ban, és ezeket erős katonai jelenléttel lehetett felszámolni. Kifejezetten megterhelt, konfliktusos volt ez a viszony az első világháború előtti években, és ez előrevetítette a később történtek árnyékát: a háború végén, 1918-ban Horvátország egyoldalúan felmondta az államközösséget.

A kiegyezés megítélése napjainkban

Horvátországban napjainkban fontos közéleti diskurzus folyik erről a korszakról, különösen, hogy 2018-ban volt a horvát–magyar kiegyezés százötvenedik évfordulója. A horvát történészek számos kérdésre kívánnak válaszokat találni, többek között arra, hogy vajon az 1918 előtti, a magyarokkal való együttélés vagy az első világháború utáni, a szerbekkel való közös lét volt-e számukra a rosszabb... A vélemények megoszlanak. De talán nem érdektelen végiggondolni ebből a szempontból sem Stjepan Radić életútját (1871–1929). Radić radikális horvát nacionalista volt, aki gyűlölte a magyarok uralmát Horvátország felett, 1895-ben Zágráb főterén például magyar zászlót égetett. Politikai nézetei miatt 1893-ban bebörtönözték, majd kicsapták az egyetemről is. Mindezek ellenére 1904-től képviselő lehetett a saborban, ahol mindvégig támadta a két ország államközösségét, majd üdvözölte a világháború után kialakult délszláv egységállamot. A Szerb–Horvát–Szlavón Királyságban képviselő és miniszter is lett, de később be-

börtönözték a szerb igazgatás támadása miatt. Az egykor magyaryűlöletéről híres horvát politikus 1928-ban a következőket mondta a szerb uralom alatti életről: „Valóságos pokolban élünk. A magyarok mindig gavallérosan bántak velünk, most a csendőrség terrorja kibírhatatlan. A régi kitűnő

közigazgatás balkanizálva, macedonizálva van.” Aligha kedvelték ezekért a gondolataiért: 1928-ban, egy belgrádi parlamenti ülés közben lelőtte egy radikális szerb képviselő.

Rubóczy Erzsébet

1.6

A KÁRPÁTOKTÓL AZ ADRIÁIG A magyar nemzeti szupremácia és védelme a dualizmus korában

Előadó: Dr. Anka László PhD, történész, tudományos munkatárs

Elhangzott: 2019. május 29.

Az előadó által választott cím Cholnoky Jenő geográfusnak az 1934-ben megjelent A Kárpátoktól az Adriáig – Nagy-Magyarország írásban és képekben című művére utal, mely azt vizsgálta, hogy a Kárpátoktól az Adriáig élő Nagy-Magyarországon hogyan képzelte el az 1867-es politikai elit – amely több évtizeden át kormányzott a dualizmus korában – az 1867 előtti magyar nemzeti szupremácia fenntartását, a magyar társadalom vezető szerepét egy olyan országban, ahol egy 1868-ban végzett felmérés szerint a lakosságnak több mint a fele nem volt magyar anyanyelvű és identitású. Bevezetésként az előadó a szupremácia fogalmát tisztázta. „Lehet fölénynek, fennhatóságnak, primátusnak, politikai vezetésnek értelmezni. A történészek nem mindig definiálják a fogalmakat – tette hozzá –, de egymás között egyfajta konszenzus alapján értelmezik és alkalmazzák, így a szupremácia fogalmát is, amelynek több magyarzata létezik ugyan, de valójában mindegyik ugyanazt fejezi ki.”

A nagyhatalmak kérdése – Miért éppen Bécs?

A címben vázolt téma tárgyalásakor onnan érdemes kiindulni – kezdte az előadását dr. Anka László –, hogy vajon milyen tapasztalatokat vontak le az 1867-es politikusok az 1848–1849. évi forradalomból és

szabadságharcból. „Azt, hogy alapvetően a nagyhatalmak döntöttek az ország sorsáról. Az osztrákok és az oroszok úgy, hogy katonai túlerővel leverték a szabadságharcot, az angolok és a franciák pedig úgy, hogy nem avatkoztak be. Akik az emigrációt választották, nemcsak azért menekültek el az országból, hogy elkerüljék a megtorlást, hanem azért is – és ebben Kossuth élen járt az 1850–1860-as években –, hogy propagandát fejtsenek ki, illetve szimpátiát ébresszenek és szövetségest találjanak a nyugati nagyhatalmak körében Magyarország számára.”

Az itthon maradottak azonban egy másik utat képzeltek el: ha már kell egy nagyhatalom, amely védelmezi az országot, az legyen/lehet Ausztria is, hiszen eltekintve 1848–1849 keserűségétől, hosszú együttélési múlttal, tapasztalattal és hagyományokkal bírnak a Habsburgok és a magyarok. Ez azért is tűnt reálisabb elképzelésnek, mert a kiegyezéshez vezető út egyben versenyfutás is volt, amely nem csupán arról szólt, hogy Magyarország miképpen egyezzen meg a bécsi császári dinasztiával, hanem arról is, hogy a magyarokkal párhuzamosan a nemzetiségiek is tárgyaltak az uralkodóval. Nem volt mindegy, hogy a többnemzetiségű országban a nemzetiségiek egyeznek-e meg Ferenc Józseffel

Magyarország rovására, vagy a magyarok egyeznek meg az uralkodóval, és így megőrizhetik a szupremáciájukat, s a jövőben is a magyar politikai nemzet dönt arról, hogy mi zajlik a Kárpát-medencében. Az Ausztriával való megegyezés egyben azt is jelentette, hogy van egy nagyhatalmi védőháló az ország és az akkor itt élő 6-7 milliónyi magyarság felett. Ezért is volt alapvető az 1867. évi kiegyezés.

A kiegyezéspárti kormányzás

1867 után a kormánypártot a kiegyezéspártiak jelentették, ők adták a többséget a kormányzásban; klasszikusan '67-eseknek nevezték őket. (Létezik még a '67-es ellenzék is, amely szintén elfogadta a kiegyezést, de azt továbbfejlesztette volna, illetve vannak az „udvar- és kormányképtelenek”, a Ferenc József-ellenes '48-as ellenzéki erők is. Ez az elnevezés arra a helyzetre is utal, hogy akkoriban nem volt konstruktív szavazás a miniszterelnök személyéről: akit az uralkodó megbízott, az kapott kormányalakítási lehetőséget.) „Fontos tény – hívta fel a figyelmet rá az előadó –, hogy Magyarországnak, többnemzetiségű léte ellenére, nem volt senkivel területi vitája, senkitől sem akart területet szerezni. Érdekes egyébként végiggondolni, hogy honnan is lehetett volna területet szereznie Magyarországnak. Délről, a Kis Szerb Fejedelemségtől, a későbbi Szerb Királyságtól, illetve délkeletről, a román fejedelemségektől, a későbbi Román Királyságtól. De az országnak 1867-ben már volt elég szerb és román alattvalója – kell-e még több?” Nyilván nem kellett, mert akkor még több idegen etnikum került volna Ferenc József jogara alá. A korabeli elit a kiegyezésben látta az ország jövőjét, a magyarok és az osztrákok fölényében, és nem valamilyen föderációban. Pest/Budapest központot képzelt el, és egyáltalán nem akart tartományi parlamentet, autonómiával

rendelkező tartományokat, tartományi kormányokat. Márpedig az esetleges területszerzések és a nemzeti lakosság számarányának ily módon való megnövekedése ezzel a „veszéllyel” is járhatott volna.

Nemzetiségi kérdés a 19. században, a nemzetiségi arányok változása: asszimiláció, kivándorlás

II. József rendelte el a birodalomban az első népszámlálást. Innen tudjuk, hogy 1787-ben a Magyar Királyság területén 2,3 millió magyar élt együtt 5,6 millió nemzetiséggel. Az arány nyilvánvalóan a török időszak pusztításainak a hatását, a lakatlanná vált területek különböző népcsoportokkal való betelepítésének az eredményét mutatja. Jó hatvan évvel későbbre teljesen megváltoztak ezek az etnikai arányok – a magyarság javára. Az 1868-ban megszületett, nemzetiségekről szóló XLIV. törvénycikk egy korszerű nemzetiségi törvénynek számított, amellyel egyetlen baj volt: a megszavazásáról a nemzetiségi képviselők kivonultak. A törvénycikk fenntartotta volna a liberalizmus eszméit (egyenben, egyéni szabadságjogokban gondolkodott, és azokat védte), ám a nemzetiségek kollektív jogokat és autonómiát követeltek, így a törvényben foglaltak soha nem elégítették ki őket. (De az is igaz, hogy a politika sem mindig tartotta be a nemzetiségeket érintő törvényt, ezekről egészen az első világháborúig vitatkoztak a parlamentben.)

De minek köszönhetően változott meg a dualizmus kezdetére, illetve azt követően a magyarok és a nemzetiségek aránya? „A dualizmus korában a magyar politikai elitet egyfajta időt kérő optimizmus jellemezte” – fogalmazott az előadó, ami azt jelentette, hogy alapvetően bíztak a nemzetiségek természetes (és nem kényszerített) asszimilációjában. A tízévente tartott népszámlálások eredményei nagyrészt

igazolták is ezt a reményt, hiszen a számok azt mutatták, hogy a magyarság aránya fokozatosan növekedett, míg a nemzetiségeké fokozatosan csökkent. 1910-re pedig eljutott oda az ország, hogy – Horvátország nélkül – a magyarság többségbe került a saját hazájában. „Ennek az időt kérő, az időben bízó optimizmusnak az eredményeként – ha nincs az első világháború – fokozatosan el lehetett volna érni a nemzetiségek asszimilációját – hallottuk. A szlovákok, a németek és a zsidóság haladtak leginkább ezen az úton, míg a szerbek, akiknek ott volt a szerb anyaországuk, vagy a románok, akiknek szintén ott volt hátszágként a saját anyaországuk, nyilvánvalóan másképpen gondolkodtak, és másféle képességekkel rendelkeztek az asszimiláció tekintetében.” De az arányok változását a kivándorlás is jelentősen befolyásolta: a magyarság javára billentette őket, mert a kivándorlók jelentős része éppen a nemzetiségekből került ki. Tegyük hozzá, hogy a kivándorlást, a szabad mozgást – a korabeli liberális gondolkodásnak megfelelően, amely a korszakban meghatározó volt – a magyar parlament sem akadályozta. Így az 1880-as évektől kezdődően évente 20-30 ezer ember hagyta el az országot, a századfordulón pedig már évi 50-70 ezerre emelkedett ez a szám, a csúcspont 1903-ban és 1907-ben érte el (120 ezer, illetve 200 ezer fő). A dualizmus ötvenegy éve alatt összesen 2,4 millió ember távozott, és háromnegyedük, úgy 1,8-2 millió fő, soha nem is tért vissza.

A kiegyezéspártiak politizálása a szupremácia fenntartása érdekében. Választójogi kérdés, parlamentarizmus, oktatás- és egyházpolitika

Tudjuk jól, hogy Ferenc József soha nem engedett a '67-ből, vagyis amit 1867-ben elfogadott, ahhoz a későbbiekben mindig ragaszkodott. Tudomásul vette, hogy ab-

szolutista uralmát meg kell osztania a parlamenttel, és alkotmányos uralkodóvá kell válnia. De ennek fejében csak azok lehetnek miniszterelnökök, és alakíthatnak kormányt mind Ausztriában, mind Magyarországon, akik a kiegyezéssel elfogadták. Noha 1867-ben a magyarság többsége Kossuth-párti volt, és a '48-as alapokon állt, ennek a rendszernek mégis voltak/lettek támogatói. Így a katolikus arisztokrácia egy része, a főpapság – és rajta keresztül az alsópapság –, felekezetre való tekintet nélkül, a városi polgárság, a zsidóság, a városok német lakossága, a köznemesség. De a többség mégiscsak elvetette, így a nemzetiségek sem feltétlenül szimpatizáltak vele. Nagy kérdés, hogy ebben a közegben a kiegyezéspártiak hogyan tudták fenntartani a kormányzáshoz szükséges többségüket. Nyilvánvalóan a censzos (gazdasági és műveltségi feltételekhez kötött) választójoggal. Az 1874. évi XXXIII. (választójogi) törvénycikkre is azért volt szükség, hogy a liberális alapokon álló '67-es kormánytöbbség választásról választásra fenntartható legyen. A census értelme számukra a magyar nemzeti állam és az 1867-es rendszer megőrzése volt.

A klasszikus liberalizmus, így a '67-es párt is, egyfajta elitista parlamentarizmusban, és nem tömegdemokráciában gondolkodott. A kettő a 19. században élesen elvált egymástól. Olyan parlamentben, ahova a művelt és vagyonosabb osztályok, csoportok tagjainak a képviselői kerülnek be, akik elvitatkoznak egymással, majd törvényeket hoznak. A '67-esekben a választójog kiszélesítése számos kérdést, kétséget vetett fel. Így, ha kiterjesztik a választójogot, az veszélyezteti a liberalizmust is, mert csökkenhet a parlamentben a liberálisok száma. Továbbá a választások során olyanok juthatnak többségbe, akik nem hívei az 1867-es gondolatoknak, ez pedig veszélyeztetheti a kiegyezést. Ráadásul, ha

Béccsel konfrontálódunk a kiegyezés miatt, akkor a nagyhatalmi státuszt is veszély fenyegeti. Magyarország esetleg függetlenedik, de megszűnik nagyhatalomnak lenni. Itt is megfigyelhető a '67-esek „időt kérő optimizmusa”. Átvették François Guizot francia liberális politikus 1830–1840-es években hangoztatott, „Gazdagodjatok munkával és takarékoskodással!” jelmondatát, ami azt jelentette, hogy aki a politikában részt kíván venni, az előbb teremtsen meg ennek a feltételeit, tegyen szert akkora vagyonra, hogy választópolgár lehessen. Vagyis nem a műveltségi cenzust kívánták csökkenteni, hanem azon polgárok számát akarták növelni, akik vagyoniilag (és műveltségben) átlépjék a cenzust. A gazdasági fellendülés, a műveltségi szint emelésének szándéka, az analfabetizmus felszámolásért hozott intézkedések ezt a célt szolgálták. A szupremácia fenntartásában fontos szerepet játszott az oktatás- és egyházpolitika. E témákhoz kapcsolódóan számos törvény született a mindenkorai vallás- és közoktatásügyi kultuszminiszterek kezdeményezésére 1868-tól kezdődően, és valamennyinek a célja a magyar nyelv pozíciójának elemi szintű megerősítése volt. A legismertebb, az egyik legnagyobb vitát és ellenállást kiváltó törvény az 1907-ben megszületett XXVII. törvénycikk, az úgynevezett Lex Apponyi. Ez olyan komoly feltételeket szabott a nemzetiségi iskolák számára, amelyeket azok nem voltak képesek teljesíteni, viszont a szigorú elvárások miatt sem az anyanyelvükön, sem magyarul nem tudtak rendszeresen megtanulni a gyerekek. A Lex Apponyi nagy ellenállást váltott ki a nemzetiségek körében, ráadásul nem is érte el a célját: a magyar nyelv nem lett lingua franca, olyan nyelv, amelyet valamennyi nemzetiség ismer és beszél. A Lex Apponyi megfogalmazott különböző szintű szankciókat is, ha a magyar nyelv tanításának a mértéke elmaradt az elvárttól. Ezt a fegyelmézési

és finanszírozási részt áttemelték a lelkészek állami támogatásáról szóló kongruatörvényekbe is. (Kongrua: papi fizetéspótlék, az egyházi forrásból kapott illetmény állami kiegészítése. A lelkészek felekezettől függetlenül a gyülekezetüktől kaptak bizonyos összeget, amit az állam ugyanannyival kiegészített.) A papságot érintően ugyanolyan, a magyar nyelv megerősítését célzó szabályokat vezettek be, mint az oktatási törvényben. Ennek értelmében a lelkészeknek ki kellett tudniuk fejezni magukat magyarul, és ha nem voltak rá képesek, a támogatásukat megvonhatták. 1908. október 23-án jelent meg a vallás-közoktatásügyi rendelet, amely az elemi népiskolákban a magyart tette a hittanoktatás nyelvévé – nemzetiségi iskoláktól függetlenül. Ez óriási felzúdulást váltott ki a felekezetek főpapsága körében, de Apponyi keresztülvitte, megfenyegetve őket, hogy elmarad a kongrua egy vagy akár egész része. A nemzetiségek „kézben tartását” szolgáltatta az egyházpolitika is. A kormánynak jelentős befolyása volt a különböző felekezetek vagyongára, illetve finanszírozására és támogatására, amivel azok kétségtelenül zsarolhatók lettek. Amikor a felekezeti és községi iskolákról beszélünk, azt is meg kell nézni, hogy az adott településen milyen felekezet volt többségben, illetve hogy a felekezeti iskola mely nemzetiséghez tartozott. Az evangélikus iskolák többnyire szlovákokat takartak, a görögkeleti iskolák románokat vagy szerbeket. A statisztikák azt mutatják, hogy ezeknek folyamatosan szorult vissza a támogatása: 1897-ben a községi és felekezeti iskolák száma még növekedett, ám ezt követően folyamatosan csökkent az állami – magyar nyelvi tanítóval, tanárral működő, a nemzetiségi gyermekeknek is magyar nyelvű oktatást biztosító, ezzel az asszimilációt erősítő – iskolákkal szemben. 1867 és 1918 között számos, a nemzetiségeket, az oktatást, a választójogot érintő

törvény született, mondhatni, e témákban törvények sorozatáról beszélhetünk. Ezek előkészítéséhez kellett egy komoly parlamenti többség, ami gyakorlatilag közel negyven éven át meg is volt. A Deák-párt 1867–1875-ig, ezután a Szabadelvű Párt harminc évig kormányozta az országot, őket követte a Wekerle Sándor vezette koalíciós kormány négy esztendeje (1906–1910), majd visszatértek a szabadelvű pártiak mint Nemzeti Munkapárt, Tisza István vezetésével. „A korszakban nincs parlamenti váltógazdálkodás (kivételesen az 1905. évi választás, amikor az 1848-as ellenzék többségbe került a választások alkalmával, Wekerle miniszterelnökségével)” – jelezte az előadó. Az ilyen pártrendszeret hegemon pártrendszernek nevezzük: gyakorlatilag mindig ugyanaz a párt kormányoz: a cenzusos választásnak, a nyílt szavazásnak köszönhetően mindig a '67-esek (Deák-párt, Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt). A Szabadelvű Párt választási eredményei végig meggyőző fölényt mutattak: „A liberalizmus fokozódik” – idézhetjük Mikszáthot, akinek a politikai karcolatai, illetve azok értelmezése még mindig nagy kíváncsiságot keltenek. Ugyanis a Mikszáth által gyakran megidézett mamelukok – ahogyan az író a Szabadelvű Párt képviselőit nevezte, egyébként pedig maga is mameluk volt Tisza Kálmán Szabadelvű Pártjában –, még a jelen tankönyvek egy részében is negatív előjellel bírnak, és azt sugallják, hogy a szabadelvűek szolgálai, mamelukok módjára követték a pártvezér, a kormányfő utasításait. Pedig „mindössze” egy újfajta, a korszak kihívásainak megfelelő és ahhoz alkalmazkodó pártfegyelmi politizálásról van szó (összevetve például a reformkori „sérelmpolitizálást” követő országgyűlések gyakorlatával, vitázó parlamentjével). A Szabadelvű Párt tagjai „munkaparlamenti” politizálást folytattak, vagyis tudatában voltak annak, hogy számos törvényt

kell „legyártaniuk” és szervezniük, hogy minél gyorsabban kell visszahatni a gazdasági és egyéb változásokra. 1867 után évente ötven-hatvan törvény született, amelyeknek gondos előkészítése igen komoly miniszteri apparátust kívánt. S bár igaz, hogy a parlamentben a Szabadelvű Párt képviselői, a „mamelukok” ezeket az előterjesztéseket és törvényjavaslatokat egyhangúlag megszavazták, ez korántsem jelentett szolgálai megalkuvást, mert előtte a párton belül, a parlamenti vitákat megelőzően ezeket alaposan megvitaták. Vagyis a mamelukokban, azok „szolgálai politizálásában” a modern kori frakciófegyelmet fedezhetjük fel, a hasonlóan gondolkodó politikusok csoportját, olyan emberekét, akik bíznak a miniszterekben, egyetértenek a programjukkal, és támogatni tudják ezeket.

A liberalizmus és a parlamentarizmus válsága

„A szupremácia a liberalizmuson alapult – hallhattuk –, azon liberalizmuson, amelynek hegemoniája jellemezte a 19. század utolsó évtizedeit, és ezt az eszmét vallották a magyar kormányzópartok. Ám a liberalizmus válságba jutott: az egyenlőség eszméjét hirdette, de osztálytársadalom jött létre; a haladás eszméjét hirdette, de szociális problémák jelentkeztek, a fejlődésben hitt, de az industrializációval megjelent az ipari munkásság, és ezzel a munkáskérdés; jogegyenlőséget hirdetett, de ebből nemzeti, nemzetiségi ellentét bontakozott ki; a szabad versenyben hitt, de a magyar állam folyamatosan beavatkozott (a protekcionizmusra és etatizmusra számos példát találunk). Megjelent a város–vidék ellentéte, amivel párhuzamosan az antiszemitizmus is felütötte a fejét. Parlamenti elitpolitizálás zajlott, míg a tömegek képviselők nélkül maradtak. Ráadásul hiába vezették be a cenzusos választójogot, hiába volt gazda-

godás, mégsem nőtt a választásra jogosultaknak a száma (az 1874-es törvény alapján 960 ezer embernek volt szavazati joga, de az 1910-es években is csak 1 160 ezernek). A választójog kiterjesztésével megnöttek azok a nemzetiségekkel kapcsolatos, szupremáciát veszélyeztető félelmek, amelyek arra vonatkoztak, hogy ha demokratikusan kiterjesztik a választójogot a nemzetiségekre is, akkor nem leszünk többségben a saját hazánkban, továbbá a demokratikus választójog azt is eredményezheti, hogy a

nemzetiségek, a saját érdekeik mentén, át-alkítják az országot. De a századforduló követően a parlamentarizmus is válságba került, többek között a váltógazdálkodás hiánya miatt. Az ellenzék meguntta, hogy a parlamenti többség mindent elfogad, ők pedig csak asszisztálnak a parlamentben. Ez behajtotta őket az obstrukciós politikába, és törvénytervezeteket, miniszterelnököt, kormányt buktattak.

Rubóczki Erzsébet

1.7 WEKERLE SÁNDOR, A HÁROMSZOROS MINISZTERELNÖK

Előadó: Dr. Kárbán Ákos PhD, történész, levéltáros

Wekerle Sándor, Benczúr Gyula festménye, 1911
Az előadás a 19. század második felének és a 20. század első két évtizedének kiemelkedő politikusát, a miniszterelnöki posztot háromszor is betöltő Wekerle Sándort mutatta be. Sok szempontból ennek a kiváló gazdasági szakembernek, ennek a pénzügyi zseninek is köszönhető az a gazdasági virágzás és az ország finansziális megerősödése, amely ebben a korszakban megfigyelhető volt.

Wekerle Sándor (1848–1921) a 19. század második felének és a 20. század első két évtizedének nagy tudású politikusa volt. Így látták és ítélték meg már a kortársai is. Mi sem igazolja ezt jobban, mint hogy polgári származása ellenére, egyébként elsőként a magyar történelemben, miniszterelnöknek nevezte ki az uralkodó, mi több – és ebben szintén úttörőnek számít –, három alkalommal is. Első két kormánya Ferenc József uralkodása alatt 1892–1895, illetve 1906–1910 között vezette az országot, a harmadikat IV. Károly felkérésére, 1917–1918 között állította fel. Kiváló pénzügyi ismereteinek, valamint a Tisza Kálmán kormányában 1889-től betöltött pénzügyminiszteri tapasztalatainak köszönhetően mindhárom Wekerle-kormányban a miniszterelnöki poszt mellett egyben a pénzügyminiszteri posztot is betöltötte. A hihetetlenül gazdag életpályájából Wekerle pénzügyi ismereteire és zsenialitására fókuszált az est előadója is, ismertetve azt az utat, amelynek végén a jogász végzettségű fiatalember a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium segédfogalmazói állásából (1870) indulva és a teljes pénzügyi hivatali számlélétrát bejárva Tisza Kálmán politikai államtitkára (1887), majd pénzügyminisztere lett. Államtitkárként jelent meg először a politikai színtéren

is 1887-ben, a Sándor utcai (ma Bródy Sándor utca) képviselőházban, ahol hatalmas teremtéssel, angolos eleganciájával és – ami a legmegdöbbentőbb volt az akkori képviselők körében – simára borotvált, bajusz nélküli fizimiskájával igencsak különbözött az akkori politikai elitől. A történeti emlékezetten túl az előadó felhasználta a szépirodalom Wekerlével kapcsolatos emlékeit is, így Mikszáth Kálmán egyik írását, aki így idézte meg a fiatal Wekerle képviselőházi debütálását

„Fiatal ember, magas, tagba szakadt erőteljes termettel, még fogalmazónak is beillenek. Piros pozsgás arcza friss, üde, emlékeztet l. Napóleonra, fekete szemei a fiatalság élénkségével égnek. Szép újdonszerű pepita nadrág van rajta, ami rögtön felkelté Szalay Imre irigységét. Tehát az új államtitkár első föllépése nem volt szerencsés. Különbön minden tekintetben rokonszenves jelenség... Még nagyobb hibát vesz észre az új államtitkáron Helfy Ignác: – Jézus Mária, nincs bajusza! Az ám. Meglepetve pillantanak oda. Az új államtitkárnak nincs bajusza. Szép barna barkója nőtt két oldalt, de az ajkak fölött nincsen semmi. Még csak pehely sem. No ez különös eset. Erre nem mutathatnak praecedent. Magyar államtitkári széken még nem ült eddig bajszatlan ember.”*

Wekerle mint magyar pénzügyminiszter – az osztrák pénzügyminiszterrel, Emil Steinbachhal közösen – óriási szerepet vállalt a Monarchia pénzügyi helyzetének megszilárdításában, valutareformjának kidolgozásában. Az uralkodó által is támogatott valutareformjuknak a lényege az egyre értéktelenedő és bizonytalan ezüstalapú valuta helyett az aranyalapú valuta bevezetése volt. Mindezt a Rothschildok által vezetett konzorciumon keresztül sikerült megvalósítaniuk, s három éven belül, 1892-re az egész birodalom pénzügyeit megreformálniuk és megerősíteniük. Az előadó alapvetően eddig a pontig kívánta nyomon követni Wekerle életének és

pénzügyi pályafutásának az alakulását, ám mindazoknak, akik többet kívánnak tudni a „pénzügyi zseni” életéről, ajánlható egy kiadvány, Görög Staub Károlynak és dr. Patay Géának a Helikon Kiadónál 2011-ben megjelent monográfiája. A ma már leginkább csak antikváriumokban beszerezhető könyv a politikai és pénzügyi pályafutás ismertetése mellett közli mások mellett Wekerle számos parlamenti beszédét, de kitér építői, városfejlesztési tevékenységére is. Ezek közül kétségtelenül a legismertebb a kezdeményezésére 1908-ban indult és jelenleg is a nevét őrző kispesti városrész, a Wekerletelep megépítése. Tervezésére a kor egyik legjelentősebb építészét, Kós Károlyt kérte fel, illetve a projektben további nagynevű tervezők is közreműködtek, így Zrumeckzy Dezső, Eberling Béla, Györgyi Dénes vagy Wälder Gyula. A több mint ezer házzal, közel ötezer lakással megépült kisvárosias hangulatú lakótelep Budapest egyik izgalmas építésze-ti különlegessége napjainkban is.

Rubóczki Erzsébet

Wekerlecinus, a híres magyar alchymista, aki papirosbul szűri az aranyat

* Wekerle először jelenik meg. 1887. február 10., in: Mikszáth Kálmán: *Politikai karczolatok és jellemrajzok, 1887–1890.* Mikszáth Kálmán munkái, Hátrahagyott iratok, 16. kötet, 99–100.; sajtó alá rendezte: dr. Rubinyi József.

1.8 FOLYÓSZABÁLYOZÁSOK A GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET SZEMSZÖGÉBŐL (1723–1923)

*Előadó: Dr. Kovács Kálmán Árpád történész,
Elhangzott: 2019. október 30.*

Vajon mit keres a fentebb megjelölt téma, a folyószabályozás kérdése egy történelemmel foglalkozó esten? Dr. Kovács Kálmán Árpád előadásából kiderül, hogy mint oly sok más az életben, jelen esetben is minden mindenel összefügg. Az előadó jelezte, hogy nem vízszabályozási szakember, őt a folyószabályozások kizárólag gazdaság- és társadalomtörténet szemszögéből érdeklik, vagyis abból a szempontból, hogy miképpen hatottak és befolyásolták a tárgyalt korszak történéseit. Bevezetőként tisztázott néhány, a folyószabályozáshoz kapcsolódó alapfogalmat. Így, mások mellett az ártér és a hullámtér, az ármentesítés és árvédelmi töltés, a belvíz, a külvíz és a talajvíz fogalmát, illetve a talaj vízmeztartó képességének a változatait. Hallhattuk többek között, hogy amíg az ármentesítő töltések meg nem épültek, addig nem volt belvíz-probléma vagy, hogy a vízszabályozás kulcsa a talajszerkezet és a lefolyási viszonyok által szabályozott vízáramlás. Egy úgynevezett pocsolyatérképen pedig azt láthattuk, hogy milyen volt a Kárpát-medence vízrajzi képe a rendszeres vízszabályozása előtt, és megtudtuk azt is, hogy csak a 18. században vált a vízszabályozás a rendszeres mérnöki tevékenység részévé; egészen addig pusztán gyakorlati-tapasztalati alapon működött. Az alábbiakban az előadó írásos összefoglalóját közöljük.

A magyar vízmérnöki szakma gyökerei a 18. századra nyúlnak vissza. Egyik bázisa a selmecebányai Bányász Akadémia lett, ahol Mária Terézia rendeletére elkezdték oktatni a szintezésben alapvető trigonometrikus tárgyakat. II. József idején pedig már külön

mérnökiskola jött itt létre, amely a reformkor idején a Műszaki Egyetem részévé vált és egy olyan mérnök értelmiségi réteget bocsátott ki, amelyek világszínvonalú tudással rendelkezett. A kezdőpontként megjelölt 1723 a Helytartótanácsnak mint az első magyar általános kormány szervnek a megalakulására utal. Ez a szerv volt az, amelyik a feladatot politikai szemszögéből vizsgálta és a gazdasági-pénzügyi szempontokat érvényesítő kamarával együtt a terület gazdájává vált. A végpontként feltüntetett 1923 pedig Trianonhoz kapcsolódik: a Kárpát-medence egységes vízrendszerét politikai határokkal szétszabdaltó trianoni békediktátum következtében benépesített valamikori ártér a magyarországi vízügyet minőségileg a korábbiaktól eltérő keretek közé helyezte.

Elsőként a Tisza szabályozásának a történetét és az ehhez kapcsolódó gazdasági és társadalmi változásokat igyekszem röviden összefoglalni. A folyó szabályozásának a gondolata Károlyi Sándorban fogant meg először, aki kuruc generálisként szerzett tapasztalatokat e témával kapcsolatban. Az ekkorra már túlnépesedett Felvidék egyik birtokosaként arra gondolt, mennyi embert lehetne letelepíteni a lakatlan, vízjárta pusztaságokon. A korabeli leírások szerint az elhúzódó tavaszi áradások és korai zöldár olyan egybefüggő magas vízállást eredményezhetett, amelyben a Tokaj-hegy akár fél évig is szigetként emelkedhetett ki az őt körülvevő víztengerből. Ez azonban nem volt statikus állapot. A nyár derekára a víz annyira visszahúzódhatott, hogy csak a főmeder közepén folyt, az áradás idején feltelődő mellékágak pedig kiszáradtak.

A folyó természetesen magát is szabályozta, önmaga kanyarulatait is átvághatta. Így keletkeztek a medervonalról levált holtágak, amelyek áradások idején újra és újra felteltek vízzel. A folyó alsóbb szakaszán, Szeged környékén a szabályozások előtti időszakban a települések – a mai Újszeged, Hódmezővásárhely, Szőreg, Deszk, Algyő – lényegében szigetszerű települések voltak, és például Szegedről Hódmezővásárhelyre egyszerűbb volt ladikon eljutni, mint közúton, de ez igaz volt a többi település viszonylatában is.

A szabályozások után drasztikus változások történtek. Az 1850-es évek közepére eltűntek az időlegesen vízjárta területek. Korábban az Algyő-Szeged közötti Hód-tó medréhez erek hálózata kapcsolódott, amely mozgó vizet jelentett, és így akár iható is volt, illetve komoly gazdasági jelentőséggel is bírt. Nem véletlen, hogy az Égető Eszterben, Égető Lőrinc szájába adva a szavakat és 1917-re téve a beszélgetést Németh László már a Tisza túlszabályozottságáról értekezik. Ahogy ugyanis eltűnt a víz, eltűntek hagyományos iparágak is: így Hódmezővásárhelyen a gyapjú- vagy a lenáztatás halt ki. Az 1850-es évek közepére eltűnt víz 1879-ben és 1883-ban rövid időre visszatért az akkori nagy áradások alkalmával. Az 1870-es években megnyitott Nagyvárad–Fiume fővonal Szeged–Békéscsaba szakaszán érdemesnek látták, a telep-egyenletesség okán, a vasúti pályát a valamikori Tisza-tó medrében vinni.

Visszatérve a 18. századhoz: Szekfű Gyula szerint a Rákóczi-szabadságharchoz vezető egyik legfőbb ok az volt, hogy a végvári katonaság valamikori rétegét, az úgynevezett vitézi rendet meghagyták a szűk, kicsi határu, helyi mentességeket szerzett falvaikban, és nem vitték őket délre, egy szervezett állami telepítéspolitika keretében. Ebben a kérdésben azonban a bécsi kormányzat (amelyik egyre inkább abszo-

lutista célokat tűzött ki), valamint a rendi sérelmi politika kölcsönös bizalmatlansága önbeteljesítő jóslatként működött. Bécs a magyar rendiséget a törökkel paktáló hűtlen elemnek tekintette, és úgy vélte, hogy az újszerzeményi területeken pufferzónát kell kialakítania. Az ún. neoacquistica kolonizációs területként szolgált a Habsburg-hű népelemek számára. Ilyen célra elsősorban a német birodalmi katolikus alattvalók voltak kiszemelve, de a török elleni érdekeltségeik nyomán balkáni görögkeleti népek is megszerezhették a helyben lakó vagy a befogadotti státuszt. Ez a helyzet változatlan maradt a török uralom alól utóljára felszabaduló Temesi Bánság 1716-os birtokbavétele után is. A magyar jobbágytelepeket 1768-ig következetesen visszafordították a Bánság határáról. Az 1730-as évektől egyre nagyobb gondot fordítottak a Szávára, amely 1739-ben ismét határfolyóvá lett. A kereskedők sem víziút-karbantartási, sem közbiztonsági, sem járványügyi szempontból nem érezték magukat biztonságban az oszmán hatalomtól. A déli külpolitikai orientáció is megváltozott. A Habsburg-diplomácia az elsődleges veszéllyé váló porosz kihívás ellen fordult. Az osztrák örökösödési háború, a Szilézia elvesztésével kibontakozó merkantilista iparosítás, majd a hétéves háború először biztosított nagyobb felvevőpiacot a magyar terményfelesleg számára. A magyar külkereskedelem két hagyományos termékét, a szarvasmarhát és a bort a század végére volumenében már a gabona, a dohány és a gyapjú is megelőzte. Ennek megfelelően 1744-ben a királynő utasította az udvari kamara szolgálatában álló Mikoviny Sámuel egy új déli víziút tervének a kidolgozására. A „déli” kifejezés ebből a szempontból a stájerországi és tenger melléki végpontot jelentette, szemben a Bécs végpontú északival. Mikoviny a tervezetében a Drávát és a Balatont az Almás-patakon keresztül kívánta ösz-

szekapcsolni, és az így kialakult dunántúli víziút-hálózatot egy Duna-Tisza-csatornához kapcsolta volna. Terve Achilles-sarka az volt, hogy a Drávát kevés munkával hajózhatóvá tehető folyónak tartotta.

Mercy gróf 1724–1728 között Temesvár fejlesztetősége és kiépíthetősége érdekében kiásta a Bega-csatormát, majd 1758–1763 között Maximilien Frémaut vallon hadmérnök irányításával a Temes és Bega között tápcsatornát építettek, hogy a Bega-csatorna vízhozama a hajózáshoz elegendő legyen, míg a felesleges vizet árapasztó vezette vissza a Temesbe. A szabályozást követően 150 ezer katasztrális holdnyi mocsarat sikerült lecsapolni. Az ármentesítés és a vele összefüggő telepítésügy (Impopulation, Kolonisation) egyszerre volt kamarai és földesúri érdek. (A Temesközben 1779-ig a négy tényező egybeesett, így egymást erősítve fejthette ki a hatását.) A (malom)ipari felhasználás a földesúri haszonvételek körébe tartozott, de a (jobbágy)közösségeknek is lét(fenntartási) érdeke volt. A szállításügy egyszerre volt a helyi piackörzetek ellátási, a szűkebb kamarai (só és fa) ügyek, valamint a merkantilista-kameralista gazdaságtan érdeke. Utóbbi végcéljaként az állam a kereskedelmet és a vele összefüggő pénzforgalmat kívánta fellendíteni, a nemesfémpénzt az aktív külkereskedelmi mérleg elérésével az államterületen belül kívánta felhalmozni, és a központi állam céljaira felhasználni. Ráadásul a vízügy adóügyi kérdés is volt. Az erdélyi adóügyi reformok kapcsán újra kellett szabályozni a hajósnépesség helyzetét, a Temesi Bánságban az 1768-tól induló „újberendezkedési” folyamat foglalkozott a vízjárta és a szikes földek adóügyi besorolásával. A Mária Terézia által meghatározott, gyakran felvilágosult abszolutistának is nevezett politika egyszerre hordozott ösztörirodalmi (gesamtmonarchisch), népjóléti és magyar (rendi) nemzeti jellegze-

tességeket. Mindezeket Mária Terézia nem a filozófiai értelemben vett felvilágosodás alapján egyeztetette össze egymással. Sokkal inkább személyiségének három, „női-es” vonása mozgatta: természetes, belátó okossága, erős felelősségérzete – mellyel népeit anyai gondoskodásban kívánta részesíteni – és mély, vallásos lelkiismerete. Az állami szemléletmód leginkább azon direktívákban öltött testet, miszerint az Ausztriai Monarchia országainak és tartományainak érdekei nem érvényesülhetnek egymás rovására. Ennek megfelelően kellett megtalálni gazdasági téren is az érdekiegyenlítés megfelelő módjait. A magyarországi úrbérrendezést a große Kaiserin két maximával indította útnak: „Etetni kell a juhot, ha nyírni akarjuk.”, illetve hogy „Nem akarok néhány mágnás kárisága miatt elkárhozni.” Ennek megértése annál fontosabb, mivel Andrásfalvy Bertalan szerint az 1767-es úrbérrendezés legfeljebb a nyugat-magyarországi, valamint az északnyugat-felvidéki vármegyék viszonyaira illett. Szabályozásainak egységes erőltetése tehető felelőssé a magyarországi folyóvízgyekre jellemző hagyományos ártéri fokgazdálkodás megtöréséért, a csíkászat, a rákászat és a pákászat elvesztéséért. Az 1767-ben elindult folyamat hosszú távon a jobbágyparasztságot az uradalom árnyékába szorította, és a földszerzési lehetőségek megvonásával megágyazott a magyar paraszti önpusztításnak, az úgynevezett egykerendszernek.

Ez az utólagos ismeret torzító szemlélete. Nem lekicsinyelve a folyószabályozások 18–19. században (részben kényszerből) választott módjainak leginkább a tájtalakító munkák végrehajtása után napvilágra került problémáit, a következőkre hívnám fel a kritikusok figyelmét.

1.) A tradicionális magyarországi folyóvízi gazdálkodási formák nem szerves és természetes ökotájban, hanem ellenkező-

leg, egy olyan rontott kultúrtájban bontakoztak ki, amely eleve elvesztette fás zártársulását, mocsarai pedig elsősorban a védelmet és az elbújást szolgálták. Ezek a magatartásformák a török idők elmúltával és a tartós 18. századi békeidőszak beköszöntével eleve funkciótlanná váltak.

2.) Egyáltalán nem biztos, hogy ez a tradicionális magyar gazdálkodás eleve úgy működött az 1490-es évek előtt, mint utána, és ugyanúgy fejlődött volna Mohács nélkül, mint vele. Későbbi formái (amelyekkel kapcsolatban részletesebb és megalapozottabb forrásokkal rendelkezünk) a partikuláris önellátásra és a könnyen menekíthető, hajtható, illetve értékesíthető állatvagyonra építettek. Viszont a rideg nagyállattartás a nagy helyigénye és a földművelésnél jóval alacsonyabb tápanyaghozama miatt ekkor már egyértelműen népesség- és népsűrűség-növekedés gátló tényezővé vált.

3.) A béke és biztonság nyomán természetszerűleg bekövetkező népességnövekedés már a 18. század derekára elkezdte kikövetelni a helyét a vízjárta területek rovására, még ha ez ekkor nem is tűnt égető problémának.

4.) Már az 1760-as években tapasztalhatóvá vált, hogy az óhatatlanul előforduló időjárási szélsőségek mellett és a szállítási viszonyok megoldatlansága miatt egymással közvetlenül határos területek közül az egyik az éhínségtől, míg a másik a fölös bőség eladhatatlanságától szenvedhetett.

5.) A mezőgazdaság intenzitásának növekedésében egymásra talált a földesúri és az állami érdek, ugyanis mindkettő az alávetett jobbágynépesség munkaközpontúbb életmódjára volt utalva. Ez az életmód-, gazdálkodás- és gondolkodásváltás magának a parasztságnak is az érdekében állt, még ha örökölt tradicionalizmusa igyekezett erről tudomást nem venni. A hagyományos paraszti konzervatívizmussal szemben gyakorolt politikai magatartásforma egyszerre

tartalmazhatott kényszerítő és civilizatórikus attitűdöket. Mindez akkor is így volt, ha a sikeres váltáshoz szükséges népnevelési és népjóléti tevékenység bizonyára erős kívánnivalókat hagyott maga után.

6.) A vízjárta helyek, mocsarak és vadvizek kedvezően hatottak a rovarpopulációk szaporodására, ami már a korban komolyan érzékelhető közérzeti hátrányokat és egészségügyi kockázatokat is magában rejtett. Az őshonos népesség együtt tudott élni a történetileg kialakult helyi viszonyokkal, de babonás és csökönyös makacssággal ragaszkodott a hagyományaihoz. A betelepített, Magyarországon későbbiekben svábnak nevezett népesség modernebb tudást és gazdálkodási készségeket hozott magával, de a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodása így is három generációt vett igénybe.

7.) Magyarországon az országos éhínség jelensége 1817-ig ismeretlen volt. A cseh és osztrák örökös tartományokban például az 1770–1771-es esős évek éhínségének az időszakában, ezek haltak éhen, miközben a magyarországi területeken ekkor is gabonafelesleg keletkezett. Az éhínség Csehországban lett különösen súlyos, amelynek egyik fő oka az volt, hogy a magyarországi gabonafelesleget erre a területre sem hajóúrtartalommal, sem vontatókapacitással nem lehetett megfelelő ütemben továbbítani.

8.) Az egykerendszer meghonosodásában az a Temesköz is élenjáróvá vált, ahol pedig az állam sűrű telepítésekkel és 31 holdas egészséges telekmérettel igyekezett az etnikailag vegyes (sváb, szerb, román, a korszak legvégén magyar) jobbágyságát megfelelő anyagi alapokkal ellátni. Az egykerendszer elterjedését három tényező segítette elő: a.) az 1830-as évekre mindenhol elfogytak az országban a szabad földek; b.) a napóleoni háborúk francia hadifogyai elterjesztették a születésza-

bályozás „módszereit”, amelyeket ugyan a hagyományos szemlélet istentelenségnek és erkölcstelenségnek tekintett. ám a racionalizmus és a szekularizáció elterjedése folyamatosan bontotta le a hagyományos vallásosság erkölcsi és társadalmi gátjait; c.) Paradox módon a robotmunka 1848-as megszüntetése leértékelte a gyermeket mint gazdasági erőforrást. Míg ugyanis a serdült fiút a gazda maga helyett teljes értékű robotba küldhette, hogy közben a saját földjével foglalkozhasson, utána már csak a gyermek földaprózó szerepét látta. A kialakuló anyagi szemlélet tehernek tekintette a gyermek taníttatását, vagy mesterségre, később szakmára adását, így tulajdonképpen nemcsak önmaga demográfiai-, de szellemi alapjait is felszámolta.

9.) Az Úrbérrendeletnek a saját korában egyértelműen jobbágyvédő funkciója volt, még ha a volt hódoltság, alföldi területeken a majorságok kialakításával és az ezt kiszolgáló szolgáltatások bevezetésével tehernövekedéssel is együttjárhatott. Ez ugyanakkor rekonstrukciós folyamatnak is tekinthető, mivel a török idők gazdasági vonatkozásban a kora középkor szintjére lökték ezt a területet. A gazdasági előrelépést itt az jelentette, hogy a korábban egyszer már ötszáz év alatt végbement folyamat száz év alatt újra lejátszódhatott. A terület a vadtalajváltástól ismét eljuthatott a háromnyomásos gazdálkodásig és a céhes jellegű iparig. Hogy a folyamat negatívumait nem küszöbölték ki későbbi korrekciós intézkedésekkel, az már nem Mária Terézia felelőssége. Tudjuk, hogy sok szempontból a felvilágosult abszolutista tereziánizmus és jozefinizmus a ferenci konzervativizmushoz képest sok területen kifejezetten forradalmi volt. Ferenc császár ragaszkodását az örökölt dolgokhoz, hajthatatlanságát és ellenérzéseit bármiféle reformmal szemben merev személyisége

mellett a francia forradalom és a napóleoni háborúk rossz tapasztalatai is magyarázták.

A magyar állami vízügyi rendszer kezdeti jellegzetességeit az alábbiakban összegezhetjük. Bár a Kárpát-medence sajátos vízrajzi egységet képezett, a Dráva, a Mura, a Száva, a Kulpa, a Vág és a Poprád még egy ennél is nagyobb vízrendszer részét képezték. Ebben az időszakban alakult ki a magyar állami vízügy azon sajátossága, hogy a Habsburg Monarchia összállami (birodalmi) kereskedelempolitikájának részévé vált, amelynek azonban a főtengelye a Bécs–Trieszt kereskedelmi útvonal lett. A felvilágosult abszolutizmus fedezte fel azt a lehetőséget, hogy a magas szállítási költségek miatt Fiume és Zengg kikötői alternatív kereskedelmi tengelyekké tehetőek. Ezen városok fellendülő kereskedelme ugyanis jó hatással lehet Triesztre is, hiszen a köztük lévő tengeri út a folyami és a közúti szállítási költségek töredékét tette ki. A kor viszonyai között pedig ezt a kereskedelmet kizárólag a Duna, a Kulpa és a Száva lehetőségeinek a kihasználása tette gazdaságosabbá. Magyarország áruba bocsátható tömegtermékeit tehát ebbe a kereskedelemben, ilyen körülmények között kellett becsatlakoztatni. Gazdaságirányítási szempontok alapján kísérleteztek egy Fiumére és környékére is kiterjedő Osztrák Tengermellék (Littorale Austriacum) létrehozásával, amelyet folyamatosan kiterjesztettek volna a horvátországi határörvidékekre is. Ennek tengelye lett volna a Fiume és Károlyváros között húzódó Károly-út. Sőt 1774-ben a Tengermelléktől Erdélyig terjedő Illír Tartomány létrehozásának ötlete is felmerült. Ezt a II. József társuralkodó és trónörökös által is felkarolt tervet törte meg Mária Terézia a Bánság visszacsatolásával. Nem véletlen, hogy a közeledő halállal szembenézve az uralkodónó 1778-ban nyugodt lelkiismerettel írta le:

„Jó magyar nő vagyok.” Ezalatt főleg azt értette, hogy a Bánság reinkorporálásával teljesítette a koronázásakor tett esküjét. Ezáltal egyszerre bizonyult politikailag a rendi értelemben vett magyar nemzet hűséges fejének, és teljesítette Istentől rá rótt vallásos kötelességét.

A Temesi Bánság (Temeswarer Banat) 1717 és 1778 között létezett; a magyar koronához tartozó, de külön kormányzott tartomány – amelyet a bécsi udvar általában a magyarországi átalakítások modelljévé kívánt tenni – kiemelt jelentőségű volt a folyószabályozások szempontjából.

A ténylegesen hatékony első vízimunkálat itt kezdődött el 1728-ban, a Bega szabályozásával. Ezek végső szakaszában kapott uralkodói utasítást a Magyar Udvari Kancellária a mocsárkiszáritások támogatására. A Temes és a Bega 1760-as összekötése és a Temesvári Kereskedőtársaság (Temeswarer Handlungs-Compagnie) csődje vezetett 1761-től a magyar- és horvátországi folyók szabályozását érintő első nagyobb állami befektetésekhez. Ezek célja az volt, hogy megteremtsék a Bánságban ekkor már megfelelő mennyiségben előállított gabona tengeri kivitelének és az itt termelt kender (tenger)hajózási felhasználásának a feltételeit, és ezáltal az alapvetően veszteséges mintatartományt nyereségessé tegyék. Az 1760-as években kibontakozó dinamikus ciszlajtán (ekkor még elsősorban ausztriai) iparfejlődés olcsó magyarországi élelmiszer- és nyersanyagszállítmányokat igényelt, ezek nélkül a városiasodás ottani üteme nem volt fenntartható. Mária Terézia kereskedelemügyi döntéseit a magyarországinál jóval fejlettebb gazdálkodási (földesúri) ismeretekkel rendelkező idegenek készítették elő. Nézeteik modernsége abban állott, hogy a rangjuk béli magyaroknál sokkal jobban ismerték a fejlettebb nyugati technikákat és technológiákat, piacorientált gondolkodásuk pedig magasan meg-

haladta az önellátás és az elsődleges luxus biztosítását szem előtt tartó magyar nemesi színvonalat. A konkrét magyarországi helyismeretet a tágabb összefüggések átlátásával kellett összeegyeztetni ahhoz, hogy a megfelelő döntések szülessenek meg. Olyan kérdésekben kellett többek között megalapozott döntéseket hozni, hogy az adott helyeken milyen sarkantyúépítési módszert alkalmazzanak, vagy milyen akadályelhárítási módszert (robbantást vagy mechanikus gépet) vegyenek igénybe. Továbbá kinek, hová, milyen napidíjjal való kiküldetését eszközözlék, honnan verbuválják a magyarországi folyókra is alkalmazható típusok hajóépítő mestereit és hová telepítsék le őket, honnan és milyen népeiséget milyen költségekkel lehet a vízepítési munkálatokba bevonni, honnan és milyen fuvaros népeiséget lehet a kereskedelem szolgálatába állítani... Ne feledjük, a tuta-jozás részben famegmunkálási készségeket igénylő mesterség volt, a gőzhajózás előtti hegymenet (folyásiránnyal ellentétes) folyami közlekedés pedig alapvetően vontatási igaerő biztosításán nyugodott! Az igába fogott állatállomány minőségének a javítása általános gazdaságpolitikai célkitűzés volt, legelőinek, takarmányának a biztosítását pedig az intenzívebb gazdálkodási formák propagálásával kellett harmonizálni. Az ilyen ügyek egyáltalán nem tekinthetőek jelentéktelennek a 18. században bekövetkezett országos gazdasági fejlődés szempontjából. A Temesi Bánságban meghonosított pozitív gyakorlatok a magyar uralom idején is tovább hatottak. Az 1790-es években privilegizált részvénytársaság jött létre a Károly-út melletti másik modern chaussée- vagy makadám-típusú út, a Lujza-út megépítésére. Ez a társaság építette meg 1793–1802 között a Ferenc- vagy más néven bácsi csatornát, mely 250 kilométerrel rövidítette meg a hajózási útvonalat. amit a későbbi évtizedekben a

lecsapolást is szolgáló táp-, illetve ennek hatását ellensúlyozandó, öntözőcsatorna-rendszerrel is kiegészítettek. Sikere nyomán a reformkorban még két hasonló integrált Duna–Tisza csatorna terve is felmerült, amelyeknek a megépítése a mai napig várat magára.

1807-ben, a korábbi tapasztalatokat hasznosítva született meg a társulati törvény. Ez a vízszabályozásokat, illetve az ármentesítési feladatokat kivette a vármegyei törvényhatóságok felügyelete alól, és lehetővé tette, hogy a megyehatároktól függetlenül létrejöjjen a birtokosoknak olyan, úgynevezett öblözetekre szervezett társulata, amelyben a birtokosok maguk döntenek el, hogy a vízszabályozási munkákat elvégzik, vagy sem. Előremutató volt benne a többségi elv alkalmazása. Egy kettős kulcs (személyi elvű birtokosság és birtoknagyság) szerint a többség rákényszeríthette akaratát a vonakodó kisebbségre. A teher- és haszonkulcsok állandó közgyűlési újratárgyalásai azonban az állandó érdekegyeztetést kódolták a rendszerbe. Nem véletlen, hogy a korszak végéig a társulati élet a civil élet fontos gyakorlatait ültette el a társadalomban, és a felnövekvő generációk gyakorlóterepévé, a politikai élet előszobájává is vált. Az 1807-es törvény nyomán jött létre 1810-ben a sárvízi társulat, majd Széchenyi egy 1845-ös tiszai útján összehozta a Tiszamenti birtokosokat és társulatok megalakítására készítette őket. A társulati élet hátulütőjeként két tényezőt szoktak említeni: 1.) A társulati tevékenység aránytalanul nagy földrészt juttatott a birtokosok és aránytalanul kicsit a parasztság kezére, amely gyakorlatot az 1836 után lehetővé vált közös haszonvét-elkülönítések, tagosítások is törvényesítettek. 2.) A birtokos réteg saját hasznát valójában a parasztság irreálisan alulértékelt közmunkájából préselte ki.

A saját kutatásaim alapján ezekre a felvetésekre az alábbiakat válaszolnám: 1.) A korabeli szemlélet igen erősen ragaszkodott a „tulajdon szentsége” fogalmához. 2.a) Az ártéri birtokosok nagyon komoly védekezési terheket viseltek. Ezek révén kb. emberöltőnként (20–30 év alatt) újra és újra megváltották a birtokaikat. Nem véletlen, hogy az 1850-es évektől állandóan napirenden volt állami segítyezésük, ami egyfajta lopakodó államosításként is működött. 2.b.) A pénzgazdálkodás korabeli viszonyai, valamint a nagy folyószabályozási munkák végrehajtása az 1880-as évek végéig fenntartotta a közmunkák szükségességét. Az elszámolási viták hátterében általában az a kérdés állt, hogy a munka értékének beszámításánál figyelembe kell-e venni az önérték tényét. Vagyis hogy a közmunka-kötelezettek a munkájukkal saját családjuk, házuk és vagyonkájuk megmentésén is dolgoznak.

Igaz, nem kérdezték meg az ártereken élő, egyszerű embereket a folyószabályozásokkal kapcsolatban, de az ártéri népség a mező- vagy szabad királyi céhes polgári státusszal rendelkező halászgazdákon kívül a zsellér-, a későbbiekben szegényparasztság rétegét gyarapította. Gyakorlatilag az ő életlehetőségük és életmódjuk (és nem a teljes gazdáké, későbbiekben birtokos parasztságé) lett korlátos, ahogy elvesztették azt az életteret, amelyben korábban évszázadokon keresztül éltek. A mezőgazdaság népességfelesleg-kibocsátása Európa-szerte probléma volt. Ennek levezető csatornáik lettek az urbanizáció és az amerikai kivándorlás. A megkésített magyarországi iparfejlődés ebből a szempontból azért hatott hátrányosan, mivel éppen azok az ipari szektorok (pl. a textilipar) nem tudtak időben kialakulni, amelyek nagy tömegű és képzetlen munkaerő felszívására alkalmasak lettek volna. Az új rendszer azonban nemcsak életlehetőségeket vont el,

hanem a másik oldalon komoly megélhetési lehetőségeket is biztosított. Nem véletlen, hogy a legjobb kubikusok, akik a vízi munkálatokat végezték, a valamikori ártéri lakosok leszármazottjaiból verbuválódtak. A nagy folyószabályozások lezárulta után ezek az emberek a keresményüket kisbirtok vásárlásba tudták fektetni, vagy lényegében szakmunkási készségeik birtokában utat találtak az építőiparba. Az persze csak utólagosan látható jelenség, hogy a földéhség árfelhajtó hatással bírt, így a kubikus- és az amerikai jövedelmek értékét is érzékelhető mértékben devalválta. Amikor pedig a Nagyatádi-féle földreformmal (1920) alapvetően a földnélküli szegényparasztság jutott házhelyhez és telekhez, ezeket javarészt ártéri területeken jelölték ki, és itt építették ki a hozzájuk tartozó infrastruktúrát: utakat, iskolákat, kutakat stb. Ezért sem megalósiható a napjainkban felbukkanó azon vélemény, hogy „Bontsuk el a töltéseket, engedjünk a vizeknek újra szabad folyást!”. Ez ugyanakkor nem zárja ki, hogy az ártéri gazdálkodásnak és az ártéri viszonyoknak egyes elemei akár még ma is folytathatók legyenek megfelelő helyen, de csak rendezett körülmények között. Erre már a dualizmus korában megtörténtek az első kísérletek a halásztórendszer kiépítésével és a halászati felügyelői állás felállításával.

A sokkal kiegyensúlyozottabb Széchenyi-féle közlekedésfejlesztési elvek mellett a kossuthi irány, túldimenzionált perspektívaként, az Alföld-Fiume vasút gondolatát karolta fel. A cél az Ausztriáról leválasztható önálló magyar külkereskedelm-politika megteremtése lett volna. A vasút látszólag mindent megoldó lehetősége mellett az amerikai dömpinggabona megjelenése tette fontos programmá a fölfelé minél hosszabb szakaszon hajózhatóvá alakított folyókat. A magyar vízügy fejlődése elválaszthatatlan Kvassay Jenő (1850–1919) te-

vékenységétől. Kvassay állami szolgálatba állása előtt komoly nyugat-európai tanulmányutat tett, ahol különösen megragadta a figyelmét a badeni talajművelési- és talajjavítási rendszer a hozzá kapcsolódó intézményi struktúrával. Munkássága nyomán 1875-ben elfogadásra került a vízjogi törvény, amely részletesen foglalkozott az olyan vízhasználati formákkal, mint az ivóvíz, az öntözés, az ipari célú vízhasználat, a halászat, és rendezte az ezekhez való hozzáféréseket, többes érdekeltség esetén pedig a megosztásokat. Az akkorra már jelentősen előrehaladt Tisza-szabályozás viszonyai között 1879-ben a Földművelésügyi Minisztériumban egy emberrel megalakult a Kultúrtechnológiai Hivatal. Az ármentesített területekkel, de az árvízi viszonyoknak nem kitért hegyvidéki területekkel is kezdeni kellett valamit. Az előbbi területeken belvízmentesítéssel, talajcsövezéssel meliorálták a területet, vagyis tették alkalmassá a jobb, intenzívebb gazdálkodásra. A folyamatosan szaporodó kerületszámmal kiteljesedő kultúrtechnológiai nemcsak hogy ingyen készítettek terveket a gazdák számára, de a kivitelezés felügyeletét is elvégezték. Érdemes volt ebbe investálni, mivel az elvégzett munka hatására a birtokok jövedelmezősége nőtt, ami több, adóbevételt jelentett az államnak is. Érdemes lett tehát a talajjavítást és vízrendezést központilag is támogatni. A hegyvidéki folyókon alapvetően partvédelmet kellett alkalmazni, facsúzdákat kellett létesíteni. A faúsztatás ezek után a hagyományosan állami kezelésben lévő folyószakaszokon ment tovább. A Tiszán és a Maroson az 1970-es évekig jellemző maradt a tutajozás. A szászrégeni faúsztató társaság ennek megfelelően Újszegeden hozta létre a fűrésztelepét. A dualista Magyarországon, az akkori közvélekedés szerint, igazából két intézmény volt kifejezetten hasznos a közösség számára: az egyik a csendőrség, a másik a Kultúrtechnológiai Hivatal.

női Hivatal. A kultúrmérnökségek később a folyamtermékekkel együtt Országos Vízügyi Igazgatósággá szerveződtek. Ez Kvassay Jenő vezetése alatt lényegében egységes elvek szerinti vízgazdálkodást valósított meg, noha maga a kifejezés későbbi keletkezésű. Mind a Kultúrmérnöki Hivatal, mind a Vízügyi Igazgatóság a Földművelési Minisztérium alárendeltségébe került. A fejlemények nyomán 1895-ben egy olyan törvényt fogadtak el, amely tizenkét évre biztosította a mindenkorai állami költségvetésnek azt az összegét, amelyet a vízi munkálatokra lehetett költeni, és ezt a szükség-

nek megfelelően – vagyis nem az éves költségvetés számaiba beleszámolva – lehetett elkölteni. Darányi Ignác földművelési miniszterként felkarolta ezt a sikeres rendszert. Amikor a tizenkét év lejárt 1908-ban, egy ugyanilyen törvényt hoztak meg, de most már húsz évre. Közben az áramtermelés iránti növekvő igény 1914-re a drávai vízierőmű-sor telepítésének máig meg nem valósult tervét tette aktuálissá. Hogy az éppen ebben az évben megkezdődött Nagy Háború valamivel több, mint négy éve harminc év nemzeti jövedelmét emésztette fel, az már egy másik kérdés.

1.9

AZ ISMERETLEN REFORMER. IV. KÁROLY URALKODÁSA 1916–1918.

*Előadó: Dr. Ligeti Dávid PhD, történész, tudományos főmunkatárs
Elhangzott: 2019. október 16.*

101 évvel ezelőtt, 1918. október 16-án, vagyis éppen az előadás napján írta alá IV. Károly azt a manifestumot, amelyre sokan a Monarchia szétesésének a dokumentumaként tekintenek. Milyen előzmények után készült el ez a dokumentum, és általában hogyan értékelték IV. Károly rövid, két évig tartó uralkodását? Jóindulatú, de szerencsétlen balfácánként tekintünk rá – ahogy sokan gondolják még a történész szakmából is –, vagy érdemes mélyebbre ásni és alaposabban megvizsgálni ennek a két évnek a történéseit, különösen, hogy komoly reformokat is bevezetett. Mindközben arról se feledkezzünk meg, hogy az eseményeket döntően mégiscsak a szintén folyó véres háború, illetve a háttérben zajló diplomáciai események határozták meg.

IV. Károlyt 1916. november 21-én foglalta el az osztrák trónt, magyar királlyá ugyanez év december 30-án koronázták meg, Budapesten. Uralkodása két évig, 1918. november elejéig tartott. E rövid két évet nem lehet megérteni és világosan látni a közvetlen előzmények, illetve az azt követő időszak

ismerete nélkül – hívta fel a figyelmet az előadó. Egy fiatal uralkodóról beszélünk, aki trónra lépésekor mindössze huszonkilenc éves, és akinek csak 1914 után kezdtek meg a felkészítését az uralkodásra. Tragikus események sora, illetve a trónutódlásra vonatkozó szigorú szabályok és elvárások emelték őt a történelem színpadára és lett 1914. június 28-án, Ferenc Ferdinánd meggyilkolását követően trónörökös, majd I. Ferenc József halála után tényleges uralkodó.

A birodalomról való gondolkodásában átvette Ferenc Ferdinánd elképzeléseinek egy részét, amit a meggyilkolt trónörökös körébe tartozó magyar Kristóffy József vagy a román Aurel Popovici is képviselt. Ez a dualisztikus államból, a dualista monarchiából vagy a.) egy tizenhat régiós, konföderalisztikus államszövetséget alakított volna ki, vagy b.) három-négy állam egyenrangú szövetségét hozta volna létre. Ám ezek az elképzelések akkoriban még mind az osztrákok, mind a magyarok részéről elutasításra találtak. Amikor 1916-ban trónra került, javában

zajlott a háború, így nem véletlen, hogy első intézkedései a hadvezetést érintették. Károly december 2-án vette át a hadsereg főparancsnokságát és azonnal személycserét fogatosított: a fontosabb katonai posztokon lévőkhöz leváltott jónéhány személyt, továbbá királyi rendelettel eltörölt bizonyos katonai fegyelmezési módokat, mint a botzás vagy a kikötés. De ami a számunkra fontosabb, foglalkozott az önálló magyar nemzeti haderő kérdésével. A közös hadsereg – amely kb. nyolcvan százalékát adta a teljes haderőnek – fekete-sárga színekben „pompázott”, hiába voltak benne magyarhonos alakulatok. Az 1868 óta létező Magyar Királyi Honvédség csak egy másodvonalbeli kiegészítést jelentett a haderőn belül, kevés jelentőséggel bírt, így nem tekinthették nagy nemzeti önálló haderőnek. Károly 1918 elejére készítette el a javaslatát az önálló magyar nemzeti haderővel kapcsolatban és kérte ki erről a tábornokai véleményét: a 25 katonai vezető közül ketten, József (Ágost) főherceg és egy német-osztrák tábornok támogatta, ám a többiek ellene voltak a változtatásnak, hivatkozva a háborúra, de jelezve, hogy a háború után lehetségesnek, sőt szükségesnek tartják a reformot. Mint tudjuk, a háború utáni helyzet egészen másképpen alakult, ez a kérdés már nem vetődhetett fel többé. A sokat utazó és a frontokat járó uralkodónak köszönhető továbbá, hogy 1918-ra a magyar nyelv a némettel egyenrangú vezényleti nyelv lett a hadseregben. Azon csapattesteknél, amelyeknél a magyarok voltak többségben, a katonai közigazgatásban lehetett használni a magyar nyelvet, amely engedmény forradalmi számított azokban az időkben.

Ha a közéletben véghezvitt reformjait vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy ezen a területen is változtatásokat hajtott végre. Leváltott több addigi nagy vezetőt, többek között 1917. május 23-án lemondatta a magyar miniszter-

elnököt, Tisza Istvánt is, akivel a választójog kérdésén különbözött össze. Utóbbit a király bővítette volna, elsősorban a frontharcosokra kiterjesztve, a magyar miniszterelnök azonban ellenezte, a királyság stabilitását féltve a megváltozó nemzetiségi arányok miatt, amelyek erősödő önállósodási törekvésekkel járhattak volna, illetve jelezve a szociáldemokrata veszélyt is, amely szintén e lépés következménye lehetett volna. „Tisza elmozdítása az uralkodó egyik nagy hibája volt az első világháború tekintetében – jelezte a véleményét az előadó. – Továbbá részben hibás lépésnek bizonyult az az általános közkegyelem is, amit a demokratizálódási igények és különösen az 1917. márciusi oroszországi forradalom híre által megváltozott közhangulat motiváltak. A meghirdetett közkegyelem során ugyanis több politikai bűnözőt is szabadon bocsátottak, köztük politikai gyilkosságot elkövetőket is. Meg kell említeni Károlynak a szociális reformjait is, amelyek kimondottan jelentősnek mondhatók. 1917-ben Ausztriában szociális minisztériumot állítottak fel, bevezették a minimálbért, maximálták a lakbéreket, illetve elindították a Károly-féle gyereküdvözlési programot (amit 1919-ben Szamuelyék lemásoltak).

Károly komoly, bár félresikerült lépéseket tett a béke érdekében is. A békekötés lehetőségét 1916 végén ő vetette fel a németeknek. Békejavaslata az akkori fronthelyzetet emelte volna át egyfajta békeállapotba, és ezzel többek között a Monarchia fennmaradását is biztosíthatta volna. II. Vilmos, a németek részéről rábólintott a javaslatra, noha tisztában volt azzal, hogy nem lesz belőle semmi. Ám arra kiváló volt – és ezt helyesen ismerte fel a német uralkodó –, hogy a béketárgyalásokat sürgető német szociáldemokraták és kommunisták vitorlájából kifogja a szelet. És hogy helyesen gondolkodott, jól mutatta Clemenceau és az antant válsza, amelyben kijelentették, hogy ebben a

helyzetben már nem lehet békét kötni, és a háborút tovább folytatták. Károly azonban nem adta fel a békekötés tervét. Különösen hogy 1915-ben ismertté vált a németek Mitteleuropa-terve, amely szerint a Monarchia is a perifériára került volna, illetve hogy ugyan a Monarchián belül, de mi is német vazallusállammá lettünk volna. „Ez az elképzelés, kis túlzással, a mai EU előképeinek is tekinthető – hallottuk –, amennyiben azt mondta ki, hogy a német birodalomnak kell Európa gazdasági egységcentrumában állnia és a perifériáknak e centrumtól kell függeniük.” Ez a terv megijesztette IV. Károlyt (és érthető módon megijesztette Tiszáékat is), cselekvésre motiválta az uralkodót, illetve a szűkebb környezetét. Itt kell utalni IV. Károly feleségére, Zita királyné-
ra, aki, sokak szerint, erősen irányította és befolyásolta a férje döntéseit. Mindenesetre a Sixtus misszió ötlete is alighanem Zita királynétől eredt, de részt vett még benne Károly anyósa és az 1898-tól 1916-ig (Sissi-, illetve I. Ferenc József halála után) a First Lady szerepét betöltő Maria Annunciata főhercegnő (Ferenc Ferdinánd húga) is. Ők hárman indították el a folyamatot, bevonva Zita testvéreit, Sixtus és Xavér hercegeket, Károly sógorait, akik a belga hadsereg katonái voltak. A két fivér Bécsben többször és hosszan tárgyalt az udvarral, majd egy olyan, március 24-i keltezésű levéllel tért haza, amelyet Károly saját kezűleg írt, névleg Sixtusnak címezve, de valójában a francia köztársasági elnöknek, Poincarénak szólóan. Ebben Károly kijelentette, hogy a háború lezárása érdekében elfogadja az antant bizonyos követeléseit. A legérzékenyebb pontja ennek a levélnek Elzász-Lotaringiára vonatkozott: Károly elfogadta a franciáknak az erre a területre vonatkozó igényét. Ez a kérdés köztudottan a háború egyik sarokpontja, a német-francia ellentét meghatározó eleme volt. De a Monarchiát érintő területi követelésekkel kapcsolatban Károly jelezte azt is, hogy területekről nem mond le senki javára, így az

olaszokéra sem. A békejavaslatból nem is lett semmi, a háború nem ért véget, ráadásul a levél nyilvánosságra kerülésével, 1918 tavaszán – a franciák a levelet ki- és felhasználták IV. Károly ellen – a németek szemében elveszítette a hitelességét is.

Mindeközben 1918. január 8-án megjelent az Egyesült Államok elnökének, Woodrow Wilsonnak a háború lezárását felvázoló 14 pontja. A jegyzék 10. pontja foglalkozott az Osztrák-Magyar Monarchiával, kimondva, hogy népei számára biztosítani kell a szabadabb fejlődés lehetőségét. De mit jelentett vajon ez a szabadabb fejlődés? Egy föderalista államalakulatot, ahogy azt Ferenc Ferdinánd gondolta, vagy, ahogy Edvard Benesék vélték: önálló államok létrehozását? Ez nem volt világosan kifejtve a jegyzékben és ezért, erre vonatkozóan Károlyék további magyarázatot is kértek. De ezen túlmenően érdemi és egyértelmű választ nem küldtek Amerikába. S hogy miért nem? Mert 1918 elején a hadi helyzet még a központi hatalmak sikerét mutatta, és Károlyék még bíztak a győzelemben. Augusztusban azonban jelentős változás történt a harcmezőn: augusztus 8-
a a német hadsereg fekete napja lett, egyetlen nap alatt szenvedett komoly vereséget a német haderő. Ekkor már Hindenburg és Ludendorff, a német tandem is elérkezettnek gondolta a békekötést és megindultak a diplomáciai tárgyalások. Károly, a közös külügyminiszter, Burián István közreműködésével október 2-án küldte el azt a jegyzéket Wilsonnak, amelyben kijelenti, hogy elfogadja a januárban meghirdetett wilsoni pontokat. Ám a levélre válasz nem érkezett Washingtonból, a háború pedig folytatódott. Ebben a bizonytalan helyzetben született meg Károly manifesztuma, amellyel az uralkodó és köre kedvező választ remélt a wilsoni elvek elfogadásán alapuló békekérésre is. A manifesztum gyakorlatilag egy alkotmánytervezet volt, amelyet, szokatlan módon, a Vezérkar

főnöke, Arz Artur vezérezredes dolgozott ki. A manifesztum kimondta a birodalom osztrák felének a föderatív átalakítását – azaz az egykor Ferenc Ferdinánd által is képviselt elképzelésre bízott rá. Ám nem érintette Magyarország belső szerkezetét és nem vonatkozott a horvát-magyar viszonyra sem; vagyis nem érintette a magyar szent korona országainak az integritását.

Az 1918. október 16-án aláírt manifesztum másnap, a nyilvánosságra kerülését követően, robbant, mint egy bomba! Hiszen arra bízta a nemzetiségeket – igaz, elviekben csak Ausztriára vonatkozóan –, hogy önálló nemzeti tanácsokat hozzanak létre. Ez a felhívás érintette a cseheket, az ukránokat a bukovinai térségben, a lengyeleket a galíciai területeken, és így tovább... A nemzetiségek azonnal kijelentették, hogy nem állnak meg félúton: a Monarchia végét szeretnék, és már nem elégszenek meg a föderatív elképzeléssel: nemzetállamot akarnak. Kétségtelen, hogy ez a lehetőség is benne volt a manifesztumban, ám Károly és köre természetesen nem így gondolta és nem így akarta. Közben, két nappal később, megérkezett az amerikaiak válasza is, kinyilvánítva, hogy a kilenc hónappal korábban megfogalmazott pontok – a megváltozott körülményekre való tekintettel – már nem érvényesek. Az amerikaiaknak ezt az üzenetét publikálták a korabeli újságok is. És hogy ez miért fontos? Mert így jutott el Károlyi Mihályhoz is, aki éppen akkor a Mátrában vadászott, és akinek látnia kellett, hogy a wilsoni pontok már NEM érvényesek. Vagyis téves az az elmúlt negyven évben, sőt egyes történészek által a mai napig hangoztatott vélemény, hogy lett volna alapja a wilsoni pontok alapján történő béketárgyalásoknak. Ezt egyébként utólag Károlyi is elismerte az emlékirataiban, amelyben ugyanakkor mégis azzal mentegette magát, természetesen hamis módon, hogy az 52 milliós Monarchiára lehet, hogy nem

voltak érvényesek, de egy független polgári Magyarországra még érvényesek lettek/lehetek volna. „Alighanem ez a manifesztum volt Károly uralkodásának a legnagyobb hibája – adott hangot a véleményének az est előadója –, hiszen nagy belpolitikai botrány lett belőle, a birodalom néhány nap alatt összeomlott. A manifesztum nyilvánosságra kerülésével szinte azonnal kialakult az a nézet, hogy a kiáltvánnyal megszűnt a kiegyezés, megszűnt a Monarchia. De ez nem volt igaz, éppen azért, mert a kiáltvány csak a birodalom osztrák részére vonatkozott, csak azt a felét kívánta átalakítani. Önmagában az, hogy a császár megváltoztatta a birodalmi alkotmányt, nem jelentette az 1722-1723. évi Pragmatica Sanctio rendelkezésének a megváltoztatását, az osztrák-magyar perszonáluniós rendszer létének a megkérdőjelezését, amit egyébként a magyar politikusok is elismertek.” Hasonló rendszerváltás már történt 1849-
ben, 1859-ben, 1861-ben és 1867-ben, is, vagyis nem volt példa nélküli az októberi manifesztum. „IV. Károly két éves uralkodásának a reformjai alapvetően bátor reformok voltak – noha lehet, hogy sokan nem így gondolják –, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a háború alatt, szerencsétlen körülmények közepette születtek meg. Egy olyan időszakban, amikor minden intézkedésnek nagyszabású és olykor fatális következményei lehettek mind a harctéren, mind a nagy nyomás alatt élő hátszágban – foglalta össze az előadását a történész. – Amit Károly és Zita megpróbáltak a béketárgyalásokkal, a különbéke megkötésével 1916–1917-ben, annak is voltak konklúziói. Utólagosan azt mondhatjuk, hogy a béke ügyének az előmozdításáért tett lépéseik jelentősek voltak, még ha ügyetlenül is intézték. A Sixtus-misszió sikere biztosíthatta volna a Monarchia fennmaradását, még ha esetleg megcsonkolt formában is.”

A NAGY HÁBORÚ MAGYAR HŐSEI

A magyar hősök emlékűnepe: május 26.

Előadó: Dr. Ligeti Dávid PhD, történész, tudományos főmunkatárs

Elhangzott: 2019. május 8.

Aligha tévedünk nagyot, ha az állítjuk, hogy kevesen tudják pontosan, mit is ünneplünk május utolsó vasárnapján. Noha a magyar hősök emlékűnepe 2001 óta hivatalos ünnep, még sincs benne megfelelően a köztudatban. A nagy háború magyar hősei címmel megtartott előadásában dr. Ligeti Dávid mutatta be ennek a szomorú és egyben felemelő ünnepnek a történetét, illetve oszlatta el azt a vélekedést, amely pusztán áldozatoknak tekintti az első világháborúban harcoló katonákat.

Már az első világháború legelején felmerült, majd a nagy világgéést követően ismételt napirendre került itthon a háborúban elesett és megsebesült katonákra való megemlékezés gondolata – jelezte az előadó. – Ez azért volt rendkívüli, mert korábban csupán lokálisan, egyes helyszíneken felállított emlékművekkel, oszlopokkal emlékeztek meg a nagy csatákra Európa-szerte, így itthon is, mint ahogy azt például az 1848–1849-es szabadságharc hősei előtt tisztelgő emlékművek jelzik. Ám ez volt az első háború, amelynek hatalmas embervesztését látva felmerült a harcban elesettek, sebesültek, illetve a harcokban általában részt vevő katonákra való központi, általános megemlékezés igénye. Bár dr. Ligeti Dávid csak az előadása második részében tért ki konkrét adatokra, itt is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy háború legvéresebb első két éve alatt az Osztrák–Magyar Monarchia sok százezer katonája halt meg vagy sebesült meg, illetve került fogságba. Hogy megértsük a későbbiek, hasznos lehet már most pontokba szedve áttekinteni ezt a két évet, amely idő alatt a háború áldozatainak közel 85 százaléka esett el:

- 1914 végére, vagyis mindössze öt hónappal a háború kitörése után, több mint 1 millió

embert veszített el a Monarchia. Ebből durván 300-350 ezer volt a halottak száma, amiből a Magyar Királyság részaránya kb. 60 százalék, azaz 180-200 ezer fő lehetett.

- Az 1915 januárjától áprilisáig, a Kárpátokban zajló ütközetekben 800 ezer katona halt meg. (Meghaladva a franciák egy évvel későbbi verduni veszteségét, amit egyébként minden tankönyv említ, miközben a kárpátokai harcokról alig esik szó.)
- Az 1915 májusában a gorlicei áttörést követő győzelemsorozat félmillió embervesztéssel járt.
- Az 1916 nyarán zajló Bruszilov-offenzíva is kiemelkedett a veszteségek tekintetében a 200 ezer halottal és a 300 ezer fogságba esett Monarchia-katonával.

Az első hónapok hatalmas katonavesztéseit látva kezdeményezte 1915 februárjában Abele Ferenc vezérkari tiszt egy központi megemlékezés megtartását és a Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottság (HEMOB) megalapítását. A bizottság javaslatokat tett arra, hogy milyen emlékoszlopokat, szobrokat kellene felállítani, és ezekre építészeti-szobrászati pályázatokat írt ki. 1917-ben már rendszerszinten vetődött fel az az ötlet, hogy minden település állítson emléket az áldozatok nevével, és vannak adatok arról, hogy néhány el is készült. (Egyébként nemcsak Magyarországon, de minket követve Ausztriában is hasonló emlékművek felállításáról döntöttek.) A hadseregből kiinduló kezdeményezést jelentős politikusok, civilek és értelmiségiek támogatták, mások mellett Bárczy István, Budapest főpolgármestere, Herczeg Ferenc író, Ligeti Miklós szobrász. Ám a központi kormányzati akarat ekkor még nem érett

be erre az ünnepre, és mivel 1916 végétől valamelyest „lanyhultak” a harcok, a kezdeményezés egy időre háttérbe szorult. IV. Károly 1917-ben karolta fel újra az ügyet, ekkor született meg az 1917. évi 8. tv., amely A most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének a megőrkítése címet viselte. Ennek bevezetőjében olvasható többek között, hogy a legnagyobb dicsőség azoké, akik kint vannak a fronton és „...rendíthetetlen bátorsággal állják az ádáz tusát”. A Károlyi-kormány 1918 őszén – leginkább az időhiány miatt – nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, míg a Tanácsköztársaság alatt egy új narratíva jelent meg, amely szerint nem hősök, hanem pusztán áldozatok voltak a háborúban elesettek. Az 1917. évi 8. tv. a megemlékezés mellett egyfajta honfői példaadást, hazafői honszeretetet is megfogalmazott a háborúban elesettekre való emlékezésben. A törvénynek ez a népszerű értelmezése még határozottabban jelent meg a Horthy-korszakban. A törvénycikk örökségét egy 1924. évi új törvény vitte tovább, amely központi ünnepséggé, nemzeti ünnepé emelte május utolsó vasárnapját, a hősök ünnepét. 1929. május 26-án felavatták a Hősök emlékkövét a Hősök terén, továbbá a megemlékezésekben fontos szerep jutott az eredetileg még 1915-ben, a budapesti Deák téren felállított Nemzeti áldozatkésztség szobrának is. Számos falu és település emelt sok helyen ma is látható emlékoszlopot, emlékművet a helyből elszármazott hősi halottak nevével. 1945 után a tanácsköztársasági megközelítés került előtérbe, illetve a hősök emléknapja „spontán módon” lassan kitörlődött az emlékezetből: 1945-ben ugyan megtartották, de már nem volt nemzeti ünnep, 1946-ban még zajlottak helyi megemlékezések, később pedig – noha nem tiltották be – teljesen elhallgatták. A rendszerváltást követően a 2001. évi 63. tv. foglalkozott ismét ezzel a kérdéssel. A törvény

bizonyos szintig beépítette az előző jogszabályokat, és a korábbi időszak eszmeisége részben visszatért benne. Megőrizte az áldozatokra való emlékezést, ám kikerült belőle a népnevelői szándék. A korábban elbontott vagy átalakított emlékművek nagy részét 2014-től a Történelmi Emlékbizottság egyeztetett helyreállítani.

Mindezek után az előadó – részben a már említett számok tükrében is – a világháború magyarokat érintő hátterét igyekezett megvilágítani, és európai aspektusba helyezni. A katonai áldozatok hazai számát tekintve az első világháborúban kétszer annyi volt az ország vesztesége, mint a másodikban. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének teljes létszáma 9 millió körül volt, ebből 3,8 millió katonát állítottak ki a Magyar Királyság területéről. Közülük minden második valamilyen módon megsebesült vagy hadifogságba esett. De azt is ki kell mondani, hogy nem csak a magyaroknak voltak nagyok a veszteségei; a Monarchia valamennyi népe súlyos áldozatokat hozott a háború során. A Magyar Királyság területéről mintegy 660 ezer halottról tudunk, a sebesültek és a hadifoglyok száma 750 ezer körül lehetett. Mivel eléggé közismert volt a magyar nemzetiségű alakulatok megbízhatósága és bátorsága, előszeretettel vetették be őket a legveszélyesebb frontokon. 1915 és 1917 között az isonzoí arcvonalon félmillió fő halt meg; nagyobb részük volt magyar, mint amennyi az ország népességarányából következett volna. A legutolsó nagy veszteséget a piavei offenzíva során szenvedte el a Monarchia: 1918 júniusában ugyan „csak” 150 ezer főre rúgott az elesettek száma, ám a hátszágban (mindkét birodalomrészben), a háborúról szóló parlamenti vitákban mégis ennek a hadjáratnak volt általában a legnagyobb hatása – az összeomlás tekintetében is.

Zárásként az első világháborús kitüntetések némelyikéről is megemlékezett az előadó, így többek között a legmagasabb rangúnak számító katonai Mária Terézia-rendről, amelynek három fokozata volt, és mindösszesen harmincnégy magyarországi tábornok és törzstiszt kapta meg. A háborús haditettek elismeréseképpen néhány új kitüntetést is létrehozta. A Károly-csapatkeresztet 1916 végén alapította meg a király, ebből 650 ezret adományoztak azoknak, akik 12 hét harc vonalbeli szolgálatot teljesítettek. Ezt a kitüntetést nagy respektus övezte, különösen a vidéki Magyarországon. A számok, az adatok és a tények ismeretében alighanem jobban érthető, hogy miért nem

teljesen pontos az áldozati szerep hangsúlyozása, és miért kell hősöknek tekinteni az elesetteket. De a magyarok hősiességéről szólt az erdélyi szász Arthur Arz tábornok az 1915. augusztusi breszt-litovszki bevonuláshoz kapcsolódó hadijelentésében is, amelyben úgy fogalmazott, hogy lehet kitüntetések osztogatni és elismerni a sok kiváló teljesítményt, ám az igazi győztes, az igazi győző a magyar honvéd volt. Ennél az elismerésnél világosabban talán semmi sem magyarázza, hogy miért is kellett az ünnepet megtartani, erre emlékezni, és törekedni arra, hogy ez a nap ismét a történelmi emlékezetünk része legyen.

Rubóczki Erzsébet

1.11

EGY TÖRTÉNELMI HÓNAP ESEMÉNYEI

1918. október 16-tól november 16-ig

Előadó: Dr. Ligeti Dávid PhD, történész, tudományos főmunkatárs

Elhangzott: 2019. február 20.

Aki csak az iskolai tankönyvekből ismeri Magyarország történelmét, annak alighanem részletes tudása arról, hogy az 1918. október 16. és november 16. közötti egy hónapban milyen drámai forgatókönyv mentén, illetve végkifejlettel zajlottak az események hazánkban. Ebben az európai történelektől – az első világháború befejezése körüli fegyverszünetektől, paktumoktól és diktátumoktól – erőteljesen determinált időszakban vált Magyarország királyságból népköztársasággá, és indult el azon az úton, amely néhány hónappal később a Tanácsköztársaságig vezetett. A VERITAS-estek keretében tartott előadásán dr. Ligeti Dávid választa fel ezt az eseményekkel teli egy hónapot, amelynek a végpontja, november 16. eléggé egyértelmű: ekkor kiáltották ki az Országházban a tankönyvekben a mai napig is gyakran, ám pontatlanul köztársaságnak nevezett népköztársaságot. Azonban a kezdőpont, IV. Károly manifestumá-

nak a kihirdetése, már jóval kevésbé ismert. A történész részletesen bemutatta a manifestum megszületésének előzményeit, felvázolva az első világháború utolsó időszakát, illetve azt a nemzetközi légkört, amelyben ez a manifestum megszületett. Kitért arra is, hogy mindez miképpen befolyásolta a magyarországi eseményeket.

Kezdjük tehát a manifestummal: miért adta ki az uralkodó, és miről szólt? A dualista állam osztrák birodalmi felét föderatív állammá kívánta átalakítani IV. Károly, és ennek lett a dokumentuma az október 16-án aláírt manifestum. Megszületésének oka az amerikai elnök, Woodrow Wilson 1918. január 8-án kiadott 14 pontjában keresendő. Ennek a 10. pontja mondta ki azt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek szabadabb fejlődését biztosítani kell a háború után. Hogy ez mit jelentett pontosan, nem tudható,

mert Wilson nem fejtette ki részletesen. S bár a központi hatalmak tömbje válszolt a jegyzékre – jelezve, hogy lehet erről tárgyalni, de egyben utalva arra is, hogy a javaslat nem elég konkrét –, ám bízva a győzelemben, amelyre 1918 nyaráig komoly esély látszott, a javaslattal érdemben nem foglalkozott. Egészen október 4-ig, amikor nyilvánvalóvá vált az antant győzelme. Károlynak az a válasza, hogy a saját birodalmára nézve elfogadja a 10. pontot, ekkor ment el Washingtonba. Ennek a wilsoni pontnak a szellemében adta ki Károly a manifestumot, amely egy föderatív államalakulat kialakításáról szólt. Ám hogy a wilsoni pontok már nem voltak érvényesek, vagyis hogy azok szellemében már nem lehetett a tárgyalásokat folytatni, az csak mindezek után derült ki. Noha a manifestum egyértelműen kimondta, hogy az a Magyar Királyság viszonyait nem kívánja szabályozni, tehát azokra nem vonatkozik, a két birodalmi fél közötti nagyon érzékeny egyensúly miatt várható volt, hogy az osztrák birodalmi félnek az átalakítása ránk is szükségszerűen hatással lesz. A magyar parlamentben heves vita robban ki a manifestum várható következményeit illetően. Egy nappal később, október 17-én több jelentős beszéd hangzott el a parlamentben, köztük alighanem a leghíresebb gróf Tisza Istváné volt. Ebben Tisza beismerte, hogy a háborút elvesztettük, ugyan nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk folytatni, hanem abban, hogy a kimenetelén már nem tudunk változtatni. Tisza vitába keveredett gróf Károlyi Mihállyal, elutasítva Károlynak az 1848-as alapon létrehozandó független Magyarországra vonatkozó javaslatát, amely gondolat egyébként nem volt ördögötől való, hiszen sokan álltak a 1848-as hagyományok talaján, és sokan hitték, hogy az országnak a kos-

suthi útra kell térnie. A helyzet mind feszültebbé vált, az országban belpolitikai és társadalmi válság alakult ki, és a még harcoló magyar alakulatokon úrrá lett a tanácstalanság. A Károlyi Mihály vezetésével október 24-én megalapított, nyíltan antantbarát Magyar Nemzeti Tanács proklamálta a független Magyarország megalakítására, illetve az ország berendezkedésének az átalakítására vonatkozó elképzeléseit. Október végén lemondott Wekerle Sándor miniszterelnök is, utódja – kisebb közbiztonság után – végül gróf Károlyi Mihály lett. Károlyi biztosította az uralkodót, hogy reformjaival nem kívánja a dualista államot felszámolni. Az uralkodó elhitte a gróf szavait (ugyan alig néhány héten belül kiderült, hogy Károlyi nem mondott igazat, de ez sem akkor, sem később nem ébresztett benne különösebb lelkiismeret-furdalást), illetve mert mindenképpen el akarta kerülni a polgárháborút; úgy vélte, hogy Károlyi kinevezése erre valamiféle biztosítékot kínálhat. Mindeközben az események a hadszíntéren és a nemzetközi politikában is gyorsan változtak: október 28-án kikiáltották az önálló Csehszlovákiát, a délszlávok hasonlóan cselekedtek Zágrábban, és a délnyugati frontot is ekkor törte át az antant. Október 31-én Budapesten kitört az őszirózsás forradalom, amelyet Jászi Oszkárék erősen marxista befolyást mutató terminusa alapján, és mintegy az eseményeket utólag visszavetítve, polgári demokratikus forradalomnak deklaráltak. „Hogy mennyire volt polgári és demokratikus, erősen megkérdőjelezhető, de még a »forradalom« kifejezést is idézőjelbe tenném” – mondta az előadó, utalva arra, hogy a történészek között erről ma is vita folyik. Az október 31-én megalakult Károlyi Mihály vezette népkormány elsősorban a budapesti eseményeket irányította, vidéken sokáig

nem ismerték el a hatalmát. S bár jól tudták, hogy általános népszavazást kellene kiírniuk, de mivel tartottak attól, hogy a vidéket nem tudják a saját oldalukon mobilizálni, ezért inkább eltekintettek tőle (demokratikussága ezért is alapvetően megkérdőjelezhető). A szovjetek irányította szervként működött a döntően volt oroszországi hadifoglyokból álló katonatanács (a szovjet behatást jól mutatja például az is, hogy a népkormány kihúzza az „Isten” szót a katonai esküből), amelynek az emberei ott voltak az Országházban, sőt Tisza István október 31-i, a mai napig nem tisztázott meggyilkolása is a katonatanácsra utal. A szovjet befolyást jól jelzik az 1918 őszétől az utcai felvonulásokon mind gyakrabban és nagyobb számban megjelenő vörös zászlók is. „Mindezek alapján bátran kijelenthető – foglalta össze az eseményeket az előadó –, hogy az 1919. március 21-én kikiáltott tanácsköztársaság nem véletlenül, a semmiből jött létre, az alapjai már ekkor, a Károlyi-kormány idején megvoltak.” November elején, a padovai fegyverszünet megkötésével véget ért számunkra a háború. Ez még garantálta az 1914. évi határokat – és mivel ekkor még mindkét fél a Monarchiában gondolkodott – engedélyezte a Monarchia számára húsz hadosztály fenntartását, sőt azt is kimondta, hogy a fegyverszünetek érvényesek a balkáni és az összes többi arcvonatra is. De Károlyiék november 7-től Belgrádban az antanttal is tárgyaltak a fegyverszünetről. A belgrádi konvenció néven ismert egyezmény már csak nyolc hadosztály fenntartását engedélyezte Magyarország számára, de Károlyi, bízva az antant pacifizmusában, az általa meghirdetett új világrendben és békeelképzelésben, még ennyit sem tartott meg. (A hadszíntérről december elejéig jelentős részben rendezett alakulatokban

hazatérő, kb. 1 millió felfegyverzett katonát a népkormány demilitarizálta.) Ennek is köszönhető, hogy november 13-án, a belgrádi egyezmény aláírásának napján a csehek, a románok és a szerbek elkezdték benyomulásukat az országba. November 11-én a compiègne-i fegyverszünet megkötésével lezárult az első világháború. Ezen a napon lemondatták Károlyt az osztrák császári címéről, és másnap a német-ausztriai új kormány kikiáltotta az első Osztrák Köztársaságot, így de jure megszűnt az Osztrák Császárság. Károlyt a magyar királyi címről is leakarták mondatni, de mivel a magyar közjogi hagyományból következően arról nem lehetett csak úgy lemondani, ezért november 13-án felfüggesztették a jogai gyakorlását. November 16-án Károlyiék kikiáltották a népköztársaságot. Ezzel mind a magyar, mind az osztrák birodalom összeomlott.

Rubóczki Erzsébet

1.12 A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG EGYHÁZPOLITIKÁJA

Előadó: Dr. Kovács Kálmán Árpád PhD, történész, tudományos munkatárs

Elhangzott: 2019. március 6.

Dr. Kovács Kálmán Árpád olyan mély merítésben és nagy ívű megközelítéssel mutatta be a címben jelzett témát, hogy úgy ítéltük meg, előadását érdemes teljes terjedelmében, írott formában is közölni, hogy azok is megismerhessék, akik személyesen nem lehettek ott ezen az estén a Klebelsberg Emlékházban. Így az alábbiakban az előadás teljes (szerkesztett) változata olvasható.

Előadásomat kicsit messzebről kell indítanom, mivel a Tanácsköztársaság egyházpolitikája nem választható el a háttér folyamatoktól. Ennek megfelelően előadásom első részében be szeretném vezetni az újabb történeti szakirodalomban használt „európai polgárháború” fogalmát, majd szeretném bemutatni a nagy háborút mint az első nagy titkoszolgálati háborút, továbbá röviden kifejezni, mi volt a „francia (radikális) republikanizmus”, érinteni a háttérben kialakuló „zsidókérdést” és a „bolsevik típusú kommunizmust”. A második részben pedig magának a Tanácsköztársaságnak az egyházpolitikájára térek ki.

I. RÉSZ

Az európai polgárháború fogalma

Az „európai polgárháború” mint „Európa önsorsrontásához vezető út” – egy történeti konstrukció. Nem kötelező elfogadni, de nekem nagyon tetszik ez a látásmód, mert nagyon szemléletes teszi az 1890 óta zajló látni folyamatokat. Ezt a szellemi síkon a mai napig is tartó eseménysort az indította el, hogy a nem egészen húsz évvel korábban egységesült Németország – szédületes gazdasá-

gi, tudományos és kulturális eredményei okán – helyet kezdett követelni magának a nap alatt. A folyamatot II. Vilmos testesítette meg, aki „kibújt a bismarcki reálpolitika köpenyéből”, amelynek az volt a lényege, hogy „amíg Európa sorsát öt nagyhatalom határozza meg, úgy kell politizálnunk, hogy mi legyünk hárman”. Az öt nagyhatalom a „splendid isolation”-t élvező Nagy-Britannia, a revansista Franciaország, a dinamikus feltörő Németország – a későn jövők előnyeivel és hátrányaival egyaránt –, a heterogén Osztrák–Magyar Monarchia, valamint a cári Oroszország volt. Bismarck számolt azzal, hogy a Balkán tehertétele idővel egymás ellen fordítja a Monarchiát és Oroszországot, és ekkor az utóbbi túlerőjével szemben az előbbi kizárólag Németországra támaszkodhat. De ha a Monarchia támogatása előbb-utóbb Oroszország ellenfelévé teszi Németországot, ráadásul Németország legfőbb célja a revansista Franciaország elszigetelése, akkor mégis, hogyan biztosítható a 3:2-es felállítás Németország javára? Természetesen kizárólag Nagy-Britannia legalább jóindulatú semlegességének a megőrzésével.

Ezt a reálpolitikai felállást rúgta fel II. Vilmos „az új német büszkeség” meghirdetésével. Sokan azt mondják, II. Vilmos kizárólag európai keretek között gondolkodott. Ez óriási tévedés. II. Vilmos világpolitikai kitekintésű uralkodó volt. Felmérte, hogy a 19. századi európai világhatalmat a felemelkedő Egyesült Államok mellett kizárólag egy egységes Európával lehet megőrizni. Ez az egységes Európa pedig csak német vezetés alatt valósulhat meg, amikor is Németország a kontinensen

hegemón szerephez jut, a világpolitikában pedig átveszi a britek szerepét.

Sokan talán hitetlenkedve kérdeznék vissza: európai világhatalom kora? Igen. Nézzünk rá a térképre! A 19. századi világtérképet európai színek festették át, európai hatalmak tüntették el az utolsó fehér foltokat a térképen, és az európai hatalmak súllyesztették függő viszonyba a valamikor náluk jóval fejlettebb magaskultúrákat. India teljes mértékben gyarmati, míg Kína félgymati sorba süllyedt. Folyamatos volt a valamikor féltelmetes ellenfél, az Oszmán Birodalom „koncessziós kisegítése” is. Előbb a britek részéről (ennek az ára Egyiptom 1882-es megszerzése lett), majd a németek részéről. Miután az Oszmán Birodalom derekasan helytállt a cári orosz hadsereggel szemben az 1876–1877-es háborúban, az 1912-es első Balkán-háborúban már a közben függetlenné vált balkáni kisállamoktól is meglehetősen sima vereséget szenvedett. Nem véletlen, hogy az első világháborút javarészt német, kisebb részben osztrák–magyar haditechnikával tudta csak végigharcolni.

Németországnak a 3:2-es nagyhatalmi felállásra vonatkozó elképzelése másképpen alakult: Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország félretették az egymással szembeni gyarmati ellentéteiket, hogy együttesen fordulhassanak a fő veszélyként azonosított német hegemóniátörekvések ellen. Kevésbé ismert, hogy a németekéhez hasonló önbizalomról mindeközben egy másik nép is tanúbizonyságot tett, mégpedig a cári Oroszország, amely sikeresen ostromolta meg a Kaukázust, és vonta a befolyása alá a közép-ázsiai sztyeppéket és hegyvidékeket. Oroszország 1893-tól francia kölcsönökhöz jutott, vas- és acéliparának modernizációja például francia tőkével történt. A kaukázusi (bakui) olajmezők

kiaknázása brit és amerikai tőkeimporttal kezdődhetett el, ennek nyomán az orosz olajipar a 20. század elején a világ élvonalába tört. Mindezek következtében Oroszország olyan önbizalomra tett szert, amelynek birtokában távol-keleti terjeszkedésbe fogott, és egyre nyíltabban hangoztatta pánszláv és pánortodox aspirációit. Mindezek ismeretében nagyon találó a szentpétervári porosz nagyköveti posztot sokáig betöltő porosz-német politikus, Bismarck bonmot-já: „Oroszország soha nem olyan erős, mint milyennek látszik. De nem is olyan gyenge.” Oroszországnak a maga szempontjából jókor, kijózanítólag jött az 1904–1905-ös orosz–japán háború kudarca, amely külpolitikailag a britekkel való egyezségkeresésre, belpolitikailag pedig a további külföldi tőkebevonással végrehajtott ipari modernizációra és fokozott hadseregfejlesztésre ösztönözte.

És itt lép színre történetünknek egy újabb szereplője, a 100 milliós Oroszországban alig 10 ezer illegális párttaggal működő Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt. Vezetőinek jelentős része vagy külföldi emigrációba vonult, vagy szibériai száműzetésben élt. A párt 1903-as londoni kongresszusán megtörtént a mensevik–bolsevik szakadás. Már maga a bolsevik (többségi) név is hazugság volt, mert azon a londoni kongresszuson ugyan éppen többséget képeztek, azonban az OSZDMP-n belül törpe, de annál erőszakosabb kisebbséget jelentettek. A szakadás oka látszólag a taktika volt, valójában mélybe nyúló ideológiai különbségek motiválták. A mensevikek szerint a szocializmus a marxi tételek alapján csakis a legfejlettebb országokban alakulhat ki, így Oroszországban ez elvi lehetetlenség, mivel a cári birodalom még a kapitalizmus fejlődési fázisába sem lépett. Az elsődleges cél tehát a nyugati típusú polgári demokrácia és liberalizmus kialakítása, és majd ez fejlesztendő tovább szocializmussá. A bolsevikok vezetője ekkor már Vlagyimir Iljics Lenin (eredeti nevén Uljanov) volt, aki átértelmezte a marxi tanokat. Kidolgozta az úgynevezett „permanens forradalom” elméletét. Szerinte a polgári demokratikus forradalom azonnal továbbfejleszhető szocialista forradalomárról álló párt, amely képes a munkásosztály élcsapatát képezni. Az áldatlan szociális állapotok, a gyors gazdasági kimerülés, a Japánnal szembeni flotta-, majd szárazföldi vereség megaláztatása felszította a cári rendszerrel szembeni elégedetlenséget. II. Miklós 1905-ben kénytelen volt összehívni a törvényhozó dumát, amelyben a liberális demokraták (az úgynevezett oktoberisták) kerültek többségbe. Ekkor lépett először színre a lenini taktika. Leninék nem

engedték a helyzetet konszolidálódni. Újabb és újabb gócpontokban robbantottak ki lázadásokat, amivel látszólag a cári hatalom kezére játszottak, és amely így rendteremtőként volt kénytelen fellépni: a dumát tanácsadó testületté minősítette vissza, míg Lenint és elvtársait újra száműzetésbe kényszerítette.

A nagy háború mint az eltérő felfogású államrendszerek közötti összecsapás

A kialakuló „európai polgárháborúban” az 1890-es évektől szinte mindenki biztosra vett egy nagy európai háborút. A kérdés csak az volt, hogy ez mikor fog kitörni. Az első világháború tragédiáját az okozta, hogy a politikusok az 1867-es és 1870–1871-es háborúk tapasztalataiból indultak ki, amelyeknek gyors lefolyású hadműveletei akkor pillanatok alatt döntöttek régóta húzódó kérdésekről. A „Mire a falevelek lehullanak”, illetve a „Berlinbe, Berlinbe!” jelszavak 1914-ben ezt a várakozást testesítették meg. Akkor senki, még a katonák sem ismerték fel a „háború megváltozott természetét”. A nagyhatalmakat elvakították a gyarmati sikereik. Hiába születtek kezdeményezések azzal kapcsolatban, hogy ki kellene elemezni az 1864. évi petersburgi ostrom, az 1876. évi plevnai és Sipka-szorosai, vagy az 1904. évi Port Arthur-i védelem tapasztalatait, a legnagyobb katonai teoretikusok ezeket rendre azzal söpörték le az asztalról, hogy az „európai háború az valami egészen más”. Utólag tudjuk, hogy a nagy háború kirobbanásához az vezetett, hogy Berlinben, Szentpétervárott és Bécsben egyaránt hibás koncepciók mellett kötelezték el magukat a döntéshozók. Az így meghozott rossz döntések Európa önfelszámolásának a nyitányává váltak, és távlatilag három új szellemi áramlatot – két nyílt és egy rejtett totalitarizmust – juttattak hata-

lomra: a német nemzetiszocializmust, a bolsevik típusú kommunizmust, illetve a fogyasztói amerikanizmust.

Mindez 1914-ben még nem látszott. Az azonban már 1890-től nyilvánvaló volt, hogy az „európai polgárháború” szellemi frontvonalon is zajlott, és az államformák felsőbbrendűségének a harcává vált. A történelmi közbeszédben bevett, ám nagyon helytelen toposz a „nyugati demokráciák” versus „tekintélyuralmi rendszerek” tézise, mivel valójában négy politikai rendszer mérkőzött egymással: a protestáns mázú brit kalmárkapitalizmus, a francia republikanizmus, a német hegelianus Rechtsstaat (jogállam) és a cári despotizmus.

A francia (radikális) republikanizmus

Ezen a helyen kell megemlítenem Raffay Ernő nevét, aki a Tanácsköztársaságot a zsidó–szabadkőműves összeesküvés tézisére szokta leegyszerűsíteni. Pontosítsunk: az eredeti publicisztikai megfogalmazás eredetileg zsidó–protestáns–szabadkőműves összeesküvésről szólt. A 19. század második felétől kialakuló politikai publicisztika – amely egyébként jóval magasabb színvonalú volt a mai-nál – már tömegújságírásnak tekinthető. A tömegszerű sajtótermékeknek már táborokat kellett motiválniuk, egyben tartaniuk, és politikai aktivitásra ösztönözniük. Ezt pedig az egyszerűen megjegyezhető, ismételhető és továbbadható jelszavakkal lehetett elérni. Ennek megfelelően a publicisztika – különösen ellenzéki szerepben – hergelő típusú volt, hitelességéből így nyilván legalábbis négyzetgyököt kell vonnunk. Raffay Ernő az ateista szabadkőművesség első győzelme a republikánus Franciaországban látja. Ezt az ateista szabadkőműves republikanizmust másolták le a 20. század első évtizedében a nagyon szűk réteget

képviselő, de rendkívül nagy szellemi kapacitásokkal rendelkező hazai polgári radikálisok (Jászi Oszkárék), akik a későbbiekben sok tekintetben a kommunizmus előkészítőinek bizonyultak.

De miért tért Franciaország erre az útra? A katolikus egyház Franciaországban már az 1880-as évek kultúrharcaiban érzékeny sérelmeket szenvedett. Ezeket a francia republikanizmusnak az a publicisztikai túlzása okozta, amely azt állította, hogy a jó katolikus és a jó francia kölcsönösen kizárja egymást. XIII. Leó pápa, Rampolla bíboros külpolitikai koncepciójának megfelelően, nagyon türelmes volt Franciaországgal, köszönhetően annak, hogy a szentszéki államtitkár (lényegében pápai külügyminiszter) a fő ellenséget nem a francia republikanizmusban, hanem sokkal inkább a liberális Olaszországban látta, amely 1883-tól hármassá bővítette a központi (vagy középponti) hatalmak (Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia) kettős szövetségét.

A francia kultúrharc nem volt egyedülálló, hiszen hasonló folyamat minden katolikus jelleggel (is) bíró korabeli államban végbement. Kezdődött rögtön a Rómát 1870-ben megszálló fiatal Olasz Királyságban: ekkor nyilvánította magát IX. Pius pápa a „Vatikán foglyává”, és visszautasította az olasz állam által felajánlott államsegélyt. Folytatódott 1875-ben, a szintén fiatal Németországban, ahol a bismarcki Kulturkampf német katolikusokká kívánta formálni a bajor illetőségű németországi katolikusokat, ami látszólag nüansznyi különbségnek tűnt. Ám egyértelműen utalt a szekularizációra: a nacionalizálódó közhangulatban a valósi identitás a korábbi első helyről kiszorulva, a nemzeti identitás mögé került, mi több, elvárás lett, hogy annak (kritikátlan) szolgálatába szegődjön. A legenyhébb lefolyású az Osztrák–Magyar

Monarchia területén volt, de még itt is szokás az 1894–1895. évi egyházpolitikai törvényeket a „kultúrharc” kifejezéssel illetni. Németországban ez a kultúrharc az 1880-as évek második felére lecsengett, a bajor katolikus Centrumpárt kijöhetett a politikai karanténból, sőt 1887-től már kormányzilárdító tényezővé is válhatott. Hasonló folyamat volt megfigyelhető a szociáldemokratákkal kapcsolatban, akiket II. Vilmos engedett ki a politikai elszigeteltségből, és akik 1914-re a Reichstag legnagyobb pártjává váltak.

Franciaországban paradox módon a republikánus–katolikus ellentétet a Rerum novarum enciklika 1891. évi kiadása élesztette ki. Felmerült ugyanis annak a veszélye, hogy a hagyományos egyházi keretből kilépő, a társadalmi önszerveződés lehetőségeit is megragadó és a szociális kérdést is felkaroló katolicizmus ismét társadalomformáló erővé válik, sőt akár választásokat is nyerhet. Ráadásul a létrejövő keresztényszociális irányzat – mozgósító erejének növelése érdekében, továbbá a német és osztrák mintát is követve – meglovagolta a feltámadó antiszemita hangulatot is. 1898-ban a Dreyfus-per kapcsán éppen a vilmosi Németországból mutogattak elrettentő példaként Franciaországra. Németországban ugyanis a zsidók teljes békekészen éltek, és 1,5 százalékos társadalmi arányuk mellett a tőke- és a sajtóélet kulcspozícióit birtokolták. Ilyen körülmények között döntött a francia kormányzat 1898-ban a félbeszakadt kultúrharc, a szekularizáció folytatása mellett. A francia nacionalizmus számára – amely az állami politika legfőbb szintjére emelte a revansot – létfontosságú volt, hogy olyan sajátlagos [értsd: nem ellenségeitől adaptált] mintákat kövessen, amelyeket a saját társadalma is elfogad. A radikális kormányzat először

a gallikán szabadságok által biztosított püspökjelölési jog felújításában látta a megoldást. Ez azonban már XIII. Leónak is sok volt, ezért 1903-ban megtagadta, hogy az üresen maradt püspökségekre a Combes-kormány jelöltjeit nevezze ki. A francia kormányfő azonban ragaszkodott a választottjaihoz. A nyilvános szakításra az egyházfő halála után, utódjának, X. Piusnak a pontifikátusa alatt került sor. Az európai katolikus udvarokba küldött pápai tiltakozó jegyzék nyilvánosságra kerülésének hatására a francia kormány, szétvágva a gordiuszi csomót, az egyháznak az államtól való radikális elválasztása mellett döntött. Akaratát az 1904–1905. évi törvények – különösen a szeparációs artikulusz – formájában következetesen keresztül is vitte.

A „szabadkőműves összeesküvés által okozott nemzeti apostázia” elmélete a korabeli katolikus sajtó állítása, amit néhány mai magyar szerző is kritikátlanul átvész. Tisztában kell lenni azonban azazal, hogy egyrészt a francia társadalom jelentős része akkor már csak kultúrkatolikusnak volt tekinthető, másrészt a katolikus egyház a gallikán típusú állami egyházfőséget csupán egy monarchista politikai rendszertől volt hajlandó elfogadni: legyen az Bourbon-párti, orléans-ista vagy bonapartistista. Mindezt úgy, hogy egyébként az 1864. évi Tévelygések jegyzéke (Syllabus errorum) egymás mellett ítélte el a febronianizmust, a gallikanizmust és a jozefinizmust.

A háttérben kialakuló „zsidókérdés”

A „zsidó–szabadkőműves összeesküvés” elmélete az antiszemitizmus korabeli társadalmi mozgatóira is nagyon jól rámutat. Le kell szögeznünk, hogy az 1935 utáni, állami szintre emelt faji antiszemitizmushoz képest a 19–20. század fordulójának antiszemitizmusa ideológ-

giallag és minőségileg is teljesen más volt. Beszélhetünk ilyen körülmények között a főleg a katolikusokra jellemző „keresztény antiszemitizmusról”, illetve a többnyire nem zsidó származású elit (polgári középosztály és nagypolgárság) „szalon-antiszemitizmusáról”. Ebben az összefüggésben szeretném Prohászka Ottokár egyik megszólalására felhívni a figyelmet. A későbbi székesfehérvári püspök még esztergomi spirituálisként megírt egyik publicisztikájában a zsidóság „cégéres jótékonykodásáról” beszélt, utalva Jézusnak a hegyi beszédben a farizeusokkal szemben megfogalmazott gondolatára: „Amikor tehát alamizsnát adsz, ne kürtöltess magad előtt...”. A kürtöltetés fő eszköze akkoriban már a publikáló értelmiség volt. Nem arról van csupán szó, hogy zsidó pénzen bukkott lányok és leányanyák otthonát tartották fenn, hanem arról is, hogy – a társadalmi közérzet szerint – újságíróként jóval könnyebb volt az adományozói neveket megörökítő zsiros megbízásokhoz jutni zsidó származás esetén. E gyakorlat mögött az ószövetségi zsidó gondolkodás két eleme tapintható ki: a „Testvéredtől ne fogadj el kamatot...” és a „Ne csukd be a markod testvéred, a szegény előtt...” gondolata, amelyek a jótékonykodást és a munkaadást kapcsolták egybe. És itt szeretném felhívni a figyelmet Prohászka Ottokár mondanivalójának fő súlypontjára. Prohászka ugyanis újszövetségi alapú etikai ellenérzései ellenére sem azt mondja, hogy a zsidók ezt ne tegyék, hanem felteszi a kérdést, hogy a keresztények miért nem folytatnak hasonló társadalomszervezési tevékenységet. Arról is tegyünk azért említést, hogy a korabeli zsidóság rendkívül heterogén közösség volt. A befogadotti státust élvező őshonos rétege megkülönböztette magát a később bevándoroltaktól.

Az Österreichereket a Galizianerektől. Ez a megkülönböztetés vagyoni különbségeket is takart, a nagypolgári réteg ugyanis előbbiekből, míg a szegényebb alkalmazotti az utóbbiakból került ki. Az előbbiek házassági stratégiájuk révén is teljesen elváltak az utóbbiaktól. A hitnek és a szokásoknak (például a szombattartásnak, az étkezési szabályoknak) a vékony szálai összekötötték ugyan a magyarországi zsidóságot, de a gyülekezeteik külön szerveződtek. Az 1840-es években a fő választóvonalá a neológ–ortodox megkülönböztetés vált. A liberális neológok („az új nyelvűek”) asszimilálódni akartak, a zsinagógai istentiszteletet is a befogadó kultúra nyelvén kívánták folytatni, és ami a fontosabb, hajlandóak voltak hittételeiket a korszellemnek megfelelő módon modernizálni. Az ortodoxok szerint viszont a neológok készek voltak feladni a zsidóság teljes megváltásának (az újra felállítandó Izraelben való messiási „összegyűjtésének”) a tanítását, és megelégedni a részleges (e világi) megváltással, ami a zsidóságnak a polgári jogegyenlőség elve alapján történő emancipációját, és ilyen keretrendszerben zsidó vallású nemzettagként való boldogulását jelentette. Hogy bonyolítsa a helyzetet, 1903 után megjelent Magyarországon a cionizmus is, amely egy új zsidó nemzetudatot a Palesztinában felállítandó zsidó nemzeti állam követelése révén pedig egy mind a neológoktól, mind az ortodoxoktól különböző e világi megváltástudatot képviselt. Ebben a környezetben arra is rá kell mutatnunk, hogy az a zsidó értelmiség, amely a vidéki kisvárosban liberálisnak számított, a fővárosba felkerülve döbbenetesen állapította meg, hogy az ottani zsidó közszellem merőben szemérmetlen és vallástalan. Kialakult egy olyan réteg, amely, ha érdekei úgy kívánták, élt a zsidó származásából származó előnyök-

kel, teljes mértékben szakított a zsidó tradíciókkal, ugyanakkor nem vált részévé a többségi társadalomnak. Döbbenetes példája ennek a Tanácsok I. Országos Gyűlése 1919-ben. Az itt szónoki szerepben fellépő (és ilyen minőségében még a saját fővárosi körei előtt is kifejezetten sikertelen) Kun Béla ellen antiszemita lincshangulat alakult ki (pedig a tanácsválasztások igencsak megszürt választások voltak), ahol is Kun Béla a nyílt plénum előtt tagadta meg zsidó identitását. A hazafias neológ, az ortodox és a cionista sajtó joggal mutatott rá arra, hogy ezek az emberek egyáltalán nem tekinthetők zsidóknak, mert minden zsidó hagyománnyal szakítottak.

A magyarországi zsidókérdéssel egyébként mindenki manipulált. Ismeretes Karl Lueger bécsi főpolgármester „Judapest” kifejezése, míg Benešék az antant döntéshozók előtt azzal kampányoltak, hogy Budapest félig zsidó. Harold Nicolson Peacemaking, 1919 című könyvében megörökíti azt a párbeszédet, amit ő mint a Smuts-misszió tagja folytatott a Keleti pályaudvaron Bolgár Elekkel, és ennek kapcsán megvetően jegyzi meg: „...ez a turáni fajta és a németet rosszul beszélő zsidók”. A vereségnek soha nincs gazdája, de annál több a felelőse – szokták mondani. Tormay Cécile sodró erejű Bujdosó könyvének fő tézisei – a „nyolc bűnös magyar és tizenegy zsidó”, a „patkánylázadás” és a Vészi József szájába adott „ötszáz zsidó, aki tönkretette Magyarországot” – ebből a keserű felelősségkeresés-érzésből táplálkozik. Mindezek mellett tényszerűen el kell ismerni azt is, hogy a kifosztható és „kizsákmányolóként” felelőssé tehető (nagy)polgári, kereskedő- vagy egyszerűen csak boltosrétegben való felülreprezentáltsága okán a vörösteror zsidó áldozatainak aránya messze meghaladta a zsidó lakosság országos arányát.

A bolsevik típusú kommunizmus és a háttérben dúló titkosszolgálati háborúk

Szót kell ejtenünk a Tanácsköztársaság importált jellegéről is. A bolsevik hatalomátvétel folyamata 1917 áprilisa és novembere között egy, az ellenség gyengítését szolgáló német diplomáciai mesterterv részét képezte. Ma már tudjuk, hogy mindez 5 millió német birodalmi aranymárkába került, de végső soron sikerült az egyik ellenfelet kiütni vele a háborúból. A bolsevikok az általános papír- és áruhiány közepette sajtótermékek tömkelegével áraszthatták el a korabeli orosz nagyvárosokat. A katonatanácsokon keresztüli bomlasztó tevékenységük eredményeképpen az utolsó orosz próbálkozás, az úgynevezett Kerenszkij-offenzíva idején a frontalakulatok már szavazásokat tartottak a megkapott támadó parancsról. Egy átmenetileg Erdélyhez közeli fronton történt barátkozás alkalmával nyilvánosságra került és a székelyudvarhelyi sajtóban meg is jelent az a hír, hogy az oroszországi hadifogolytáborokban már folyik a bolsevik típusú agitátor-forradalmárok kiképzése. 1918 őszén Kun Béláék, hazatérve a hadifogságból, már tudatosan a „minél rosszabb, annál jobb” elv szerint kiképzett felforgatókként cselekedtek. Annyiban mentsük fel az őszirózsás forradalom „népköztársaságát” és a bolsevik típusú magyar Tanácsköztársaságot, hogy az ország egy elvesztett háború után volt, és a vesztes háború a korábbi nemzeti liberális rendszer ellenfeleinek a szemében rendszercsödöt is jelentett. Márpedig Magyarországon a történelmi kapcsolatok és a hagyományok révén leginkább a hegelianus Rechtsstaat elemeinek alkalmazása vált gyakorlattá. A vereség sokkja ilyen körülmények között óhatatlanul

szellemi váltást is eredményezett, nyitást a sikeresebbnek gondolt konkurencia, esetünkben a francia és a szovjet modell példái felé.

Legjellemzőbb példa erre Lukács György. Senki nem gondolta volna a méltóságos bankvezér úr fiáról, Max Weber barátjáról, Georg Simmel tanítványáról, a fichtei szubjektív idealizmus hívéről, aki azért – „az otthontalan szellem a rideg világban” – Kanttal is kacérkodott (mindezt heidelbergi szellemben, antihegelianus felhanggal), hogy éppen belőle lesz majd kommunista. Lukács korábban azért nem csatlakozott a szocializmushoz, mert számára az 1903-as program is egy unalmas, gépies materializmus volt. De az 1918-as összeomlás idején a kommunista mozgalom előretörésének hatása alól ő sem tudta kivonni magát. Az osztályharcot azonban ekkor még terrorizmusként utasította el, és 1918 decemberében megírta A bolsevizmus mint erkölcsi probléma című cikkét. Ebben kifejti a marxizmus alapvető etikai dilemmáját: vagy a jövődő nagyobb jó nevében megszerzi a hatalmat, amelyet etikai rosszként gyakorol, vagy az önfeláldozás és a népnevelés által (lényegében evangéliumi kommunizmusként) a társadalmi viszonyok hosszútávú megváltoztatására rendezkedik be. Lukács kiválóan ragadta meg a marxizmus alapvető paradoxonát: a cselekvés bármely választás esetén hitbéli kérdés, ahol az alapkérdés az, hogy valóban objektív valóság-e a marxista jövőkép. Az osztályelnyomást (a marxizmus szerinti legnagyobb rosszat) proletárdiktatúrával legyőzni lényegében olyan, mint a Sántát Belzebubbal kiűzni (utalás a szinoptikus evangéliumokra: Mt 12,24–27; Mk 3,22–30; Lk 11,15–19). Az etikus kommunizmus, népszerűtlensége okán, hosszú ideig nem lesz képes demokratikus úton hatalomra jutni. Ebben a helyzetben a

legfőbb feladata az önfeladás nélküli viszony kialakítása a polgári pártokkal. Ez a koncepciója azonban néhány hét alatt kiüresedik. Lukács ezt úgy fejezte ki, hogy két vasárnap között negatív megtérést hajtott végre. Ennek szellemi programjaként írta meg a Taktika és etika című művét, amely az úgynevezett negatív etikai felelősség alapjára épít. A krisztusi etikában is ismert, hogy nemcsak a gonosz végrehajtása, hanem a jó elmulasztása is bűn (Mt 21,41–45; Jak 4,17). Lukács azonban kizárólag evilágiságban (immanenciában) gondolkodott, és ezáltal összemoshatóvá tette a bűnöket. A biblikus világnézet szerint ugyanis Isten soha nem engedte ki sem a bűn megítélését, sem a világ végső újjáteremtését a kezéből. A Lukács által felvetett negatív etika is csak „az, akinek sokat adtak, attól sokat kérnek számon, és akire sokat bízta, attól többet követelnek” (Lk 12,48) keretei között érvényes. Lukács azonban éppen ellenkező gondolkodásra tért: a világban uralkodó bűnökért Istent tette felelőssé. (A keresztény teológiai gondolkodás az „Isten világosság, és nincsen benne sötétség” [1Jn 1,5] elve szerint ezt a lehetőséget kizárja.) A kapitalizmus bizonyos (értsd: objektív, a nagy háború rémteteiben nyilván tapasztalt) bűneit a proletárdiktatúrától remélt nagyobb jóval veti össze. Választásában hamisan – kikerülhetetlennek állítva – a felelősséget Istenre háríthatja. Teszi ezt egy kevésbé ismert szerző, Christian Friedrich Hebbel 1840-ben írt Judith című drámájából vett idézettel: „És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ezalól magamat kivonhatnám?” Lukács szellemi fordulatát annyiban menetegethetjük, hogy mi a 20. század későbbi tapasztalatai alapján ítélünk, és a „realkapitalizmus versus reálszocializmus” vitában az előbbi látjuk a kisebbik rossznak.

A bolsevik példa követése a kezdet kezdetétől nyilvánvaló volt. Elég, ha Pogány József „áldásos” tevékenységére gondolunk, a katonaság teljes lezüllesztésére, vagy az immár szovjet-orosz pénzből végzett sajtó- és röplaphadjáratra, amely a végén már a Népszava mérsékeltebb, polgáribb, nyugatosabb hangját sem volt hajlandó eltűnő. Két nyilvánvaló különbség azért volt a szovjet-orosz példa és a magyar Tanácsköztársaság között. A magyarországi kommünárok saját önértékeléséből sem voltak képesek földosztásra. A nagybirtokrendszert megtartva, a korábbi birtokintézők helyére biztosokat kinevezve egy csapásra kívánták megvalósítani a szocialista termelési viszonyokat vidéken. Ez a magántulajdonnal szembeni fellépéssel együtt (mivelhogy a városok és főleg a főváros ellátása érdekében kíméletlen rekvirálásokba, padlássöprésekbe kezdtek) elidegenítette az új rendszertől a parasztságot. Nem véletlen, hogy a sebtében újonnan felállított Vörös Hadsereg legénységét első rendben kényszersorozott budapesti proletárokból kellett feltölteni.

II. RÉSZ

A Tanácsköztársaság egyházpolitikája mozaikokban

A magyar Tanácsköztársaság, a „dicsőséges százharminchárom nap” a kezdetektől fogva az antant balkáni frontjának (és itt főleg a szerbeknek), illetve a románoknak és a cseheknek a katonai szorításában létezett. Itt nem érvényesültek a végtelen orosz távolságok sem, amelyek a bolsevikok számára lehetővé tették a középponti vidék és a nagyvárosok stabil megtartását. Így nem volt sem lehetséges, sem tanácsos a bolsevik vallásellenesség brutalitásának a teljes

mértékű alkalmazása. Az orosz bolsevik módszer jellemzője az volt, hogy egy-egy különítménye berontott az ortodox templomba, és a szakállánál fogva, megálázó és kegyetlen körülmények között rángatta ki a pópát. A mélyen vallásos és tradicionális faluközösség összeszaladt a szentségnek tekintett személy védelmére, amire brutális ellenválasz érkezett: sortűzek, tömeges kivégzések, a pápa mint lázító demonstratív elítélése és kivégzése, jobb esetben súlyos „javító-nevelő” kényszerszolgálatra ítélése, a templomi kegytárgyak elrablása, beolvasztása, külföldi műkincs-kereskedelmi forgalomba hozása, jobb esetben múzeumi műtárggyá tétele, a templom aláaknáztatása és felrobbantása, raktárrá, istállóvá, kultúrházzá vagy az ateizmus múzeumává alakítása. Az oroszországi bolsevizmus 1917 és 1921 között mintegy 65 ezer egyházit mártírt „termelt ki”. A magyarországi kilenc hasonló áldozat ehhez képest elenyészőnek mondható, ugyanakkor egyértelműen kijelenthető az is, hogy a Tanácsköztársaság döntéshozói részéről „igény lett volna” az orosz bolsevik egyházpolitika módszereinek az alkalmazására. Nem véletlen, hogy 1919 nyarán a francia megszállás alatt lévő Szegeden olyan hírek terjedtek el, melyek szerint Kun Bélának a Szent Koronát összetörték, és beolvasztották.

De más volt a külpolitikai helyzet is. Szovjet-Oroszország lassan szakított a Trockij-féle túlzással (a világforradalom kényszerű erőltetésével), és berendezkedett a „szocializmus egy országban” politikájára. A kontinensnyi méretű ország ezt megtehetette, Magyarország azonban nem. Kun Bélának legfőbb álma a békekonferenciára való meghívás, és ezáltal a nemzetközi elismertetés volt: reménykedhettek a kisebb antantmissziókban, amelyek folyamatosan jöttek-mentek az

országban, és a Magyarországon még megmaradt nemzetközi szervezetek biztosította vékonyka köldökszinórban, mint például a Nemzetközi Vöröskeresztben. A kiváló svájci, német, francia és angol kapcsolatokkal rendelkező (idősebb) Biberauer Richárd el tudta érni, hogy a Filadelfia Diakonissza Egylet fenntartásában lévő református Bethesda Kórház kapujára – az ott lévő néhány vöröskeresztes alapítványi ágyra tekintettel – kikerült a Külügyi Népbiztosság hirdeteménye: „Ez az épület a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt áll.”

Egyházpolitikai szempontból a Tanácsköztársaság történetének négy „mértőkövet” kell vizsgálat alá vonnunk, így a totális iskolaállamosítást, az ellenséges és reakciós propaganda tilalmát, a vallásügyi likvidációt, illetve a szigorúan magányüggyé nyilvánított vallásosságot. A totális iskolaállamosítás azonnali hatállyal szocializálta a közoktatási intézményeket. Járulékosan betiltották a vallásnevelést, és helyette a társadalmi ismeretek oktatását és a nemi felvilágosítást írták elő. Kevésbé ismeretes ugyanakkor, hogy ezt a lépést a budapesti Munkás- és Katonatanács a fővárosi községi [értsd: önkormányzati] iskolák tekintetében már a Károlyi-időszak végén, 1919. február 21-én meglépte. A tanítókat és tanárokat kötelező módon szakszervezetbe tömörítették. A szakszervezetbe tömörülés önvédelmi jelleggel is bírt: közszükségleti cikkekhez jutni ugyanis kizárólag szakszervezeti tagként lehetett. A reformátusok között a teológiai akadémia Ráday utcai komplexumának védelmére egyházi direktórium, majd intézőbizottság is alakult. Ez a vallás szabad gyakorlatáról szóló április 26-i rendelkezés után magától elhalt. Működésében elméletileg egyharmad-egyharmad arányban vettek volna részt a korábbi egyházvezetés, a kisebb

lelkészek, valamint a belmissziói egyesületek „lelki munkásai”. A döntő befolyást az utóbbi két csoport gyakorolta, amely az Új Reformáció körül csoportosult. Somogyban a később magas posztra jutott Tildy Zoltán lelkészszakszervezet alapításával kísérletezett. Ez a kezdeményezés a visszaemlékezések szerint levelezési kapcsolatokon keresztül Deme Lászlóig és Forgács Gyuláig (tehát Budapestig és Pécelig) is kiterjedt. Ám a nagyon hiányos iratanyagból úgy tűnik, hogy ez a szakszervezeti kezdeményezés nem nyerte el az állam elismerését.

Az ellenséges és „reakciós” propaganda tilalma következtében a reformátusok 1919 húsvétjáig hosszú bibliai lelkézzel pótolták a prédikáció hiányát. Utána is érezhető maradt ugyanakkor a prédikációfigyelés. Ennek ismerjük néhány, sokszor tragi(komi)kus ízű esetét. Az egyik vörös őrpapancsnok az alábbi felkiáltással szakított félbe egy budapesti református istentiszteletet: „Ha le nem szedik azt az őreget [értsd: Petri Elek püspököt] onnan [értsd: a szószékről], akkor [géppuska]sortűzet vezényelek.” Másik esetben egy előadást meghallgatva a jelen lévő agitációs komisszár felállt, és kijelentette, nagyon szerencsés dolog, hogy a kereszténység nem tudta az itt hallott társadalmi programját megvalósítani, hiszen akkor nekik, kommunistáknak nem hagyott volna feladatot. Ez a megjegyzés a kereszténységgel szembeni kritikaként is értelmezhető, mint ahogy az is, hogy a Vallásügyi Likvidációs Bizottság vezetője is egy olyan kiugrott piarista szerzetesnövendék, Faber Oszkár volt, aki áttért a szociáldemokráciára. 1908-ban kiadta az Egy szerzetes naplótörredéke című művét, amely akkor is a korabeli katolikus egyház (de legalábbis a papnevelő intézetek) lelki, szellemi és erkölcsi mélyrepülésének a tükré, ha publikisztikai túlzásaitól eltekintünk.

A katolikusok a Tanácsköztársaság kikiáltását mérsékelt megnyilatkozásokkal vették tudomásul. Felszólították a papságot, hogy a „...nincs hatalom, csak az Istenből”, illetve az „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené...” elv alapján a köteles korlát mértékéig engedelmeskedjenek az új hatalomnak. Az engedelmeskedés köteles mértéke az Isten parancsaival való nyílt ellenszegülésig terjed. Akkor inkább Istennek kell engedni, mint az embereknek. A Tanácsköztársasággal való kacérkodás már csak azért sem nagyon kísértette meg a katolikus egyházat, mert államegyházi állásának maradványai megfeleltethetők voltak az ortodox egyház jogállásának, így őt fenyegette leginkább az a helyzet, hogy a kommunisták az oroszországi létharchoz hasonlókat kezdenek ellene. Voltak olyan plébánosok, akik ennek nyomán nyíltan, a szószékről prédikáltak a vörösök ellen. Fűles (Sopron vm.), Császár (Komárom vm.), Jászkarajenő (Jász-Nagykun-Szolnok vm.) és Vácszentmárton (Pest vm.) esetében ezt bizonyítani tudjuk. A Dunapatajon és Szentendrén kibontakozó úgynevezett ellenforradalmi mozgalmak leverése kapcsán a vörösterrore gépezete kereste ugyan a felsőbb egyházi ideológust mint „izgatót”, de nem találta. Ezek a megmozdulások sokkal inkább a magántulajdon szentségének megsértése elleni ösztönös paraszti tiltakozóakciók voltak. A ludovikások lázadása után terjedt el Budapesten az a később igaztalannak bizonyult hír, hogy vörösterrore-különítményesek bosszúból Esztergom környékén is felköttek egy papot, aki korábbi tevékenységével kivívta a haragjukat. Állítólag az ezen alkalommal bezárt templom kapujára az „Istenhiány miatt üzlet zárva” feliratot ragasztották. A terjedő pletyka fontos társadalmi közérzetre vetett fényt.

A reformátusok legmagasabb egyházi tisztségét viselő mártírja a kecskeméti főgondnokuk volt, akit a szolnoki terror alkalmával végeztek ki. A debreceni túszejtési akció keretében Baltazár Dezsőt is megpróbálták Budapestre, a Gyűjtőfogházba hurcolni, de ő végül a kétnapos kihallgatása során tett tanúvallomásaival elkerülte ezt a sorsot. (Vaskos hazugságait is tényként tálalva az ellenforradalom klerikális sajtója indít majd ellene masszív támadást.) A tiszai támadás alkalmával bántalmazták, majd az ellenséggel való összejátszás és kémtevékenység vádjával halálra is ítélték két református lelkészt. A román áttörés és a fejvesztett menekülésbe átcsapó visszavonulás nyomán azonban ezeket az ítéleteket nem hajtották végre, ahogy a budapesti „osztályidegen” polgárság kiirtására vonatkozó, folyamatosan lebegtetett fenyegetéseket sem. A helyi tanács hatalom tudatában volt Kapi Béla győri evangélikus lelkész, dunántúli püspök „ellenforradalmi tevékenységének” is, aki a vallásszabadság megsértésének a memorandumát állította össze. Egy takarítóasszony visszaemlékezése szerint két nap mentette meg a letartóztatástól, a rögtönítélő forradalmi törvényszék elé állítástól és a kivégzéstől, amit a kommunárok augusztus 3-án terveztek végrehajtani. A vörösterrorenek evangélikus lelkész és izraelita rabbi áldozata nem volt. A vallásügyi likvidáción a francia típusú szeparációt kell értenünk, melynek során elkülönítették és szocializálták az egyházi vagyonton belül a közcélokra szánt közvagyon, és meghagyták volna az egyházaknak a szigorúan vallási (tehát kommunista felfogás szerint magán-) célokat szolgáló vagyonrészt. A célra felállították a több néven is futó Vallás(ügy)i Likvidáló Hivatal/Bizottság/Helyettes Népbiztosság szervezetét. A különböző név-

variánsok mögött a már említett Faber Oszkárnak az a törekvése állt, hogy népbiztossá léptessék elő, ám a Népbiztosok Tanácsának ellenállása meghiúsította ezt a vágyát. Az egyházügyi likvidáció egyébként helyileg nagyon különböző módon ment végbe. Budapesten például először mindent lefoglaltak, így, mások mellett a református egyház teológiájának a főépületét is, amelynek a nagytermet akarták a kerületi munkástanács agitációs gyűléseinek a színhelyévé tenni. Az 1919 húsvétjára megjelent Kunfi Zsigmond-féle, a vallásgyakorlat szabadságáról szóló rendelkezés nyomán álltak el végül ettől. Vidéken a helyi likvidálóbizottságok gyakran nagyon korrekt módon jártak el. Előre figyelmeztették az egyházakat a likvidálásra, szinte bocsánatot kértek kényszerű tevékenységükért, és fontos dolgokat hagytak meg számukra az önfenntartáshoz. Ennek oka alapvetően az volt, hogy a kommun valódi kommunisták nélkül működött. A népbiztosok a helyi vezetőket azokból voltak kénytelenek verbuválni, akik éppen adódtak: szociáldemokratákból (de még ők is nagyon kevesen voltak), agrárszocialistákból, lelkiismeretlen törtetőkből, a háborúban elszegényedett és egyházi felsőbbbségeik részéről sérelmeket hordozó felekezeti népiskolai tanítókból, különböző (kis)polgári elemekből. Ezek az emberek mind vallásos nevelést kaptak. A családban, főleg az édesanyjuktól, még látták a komoly, elmélyült és lelkiismeretes hitgyakorlást, és az egyházaknak a nemzet megtartásában, kiművelésében játszott szerepét (már csak a katolikus–protestáns versengés részeként is) jól a fejükbe verték, így az egyház és a vallásosság iránt némileg a kegyeletteljes megbecsülés érzésével viseltettek. A kaotikus ellátási viszonyok és az állandó hiánygazdálkodás közepette az egyházi

illetményföld meghagyása létfontosságú volt. Ellenkező példa is előfordult. Az illetményéért Veszprémbe utazó noszlopi plébánost lefoglalták, s verésekkel, színlelt kivégzésekkel és gyalázkodásokkal kínozva méltatlan körülmények között tartották.

A Kunfi-féle rendeletet követően a vallásügyi viszonyok valamennyire rendeződtek. Hogy az egyháziak mire számíthattak a rendszertől, azt 1919 májusában, a tanácsok választásáról szóló rendelet adta tudtul. Ez a papi személyeket a valamikori osztályelnyomók (arisztokraták és nagypolgárok), a deviánsak, a prostituáltak és az elmebajosok előkelő társaságába sorolta, és kirekesztette a választójogból. A Tanácsok I. Országos Gyűlésén elfogadott tanácsalkotmány az állam és az egyház teljes elválasztásáról, valamint a vallás szigorú magánügyjellegéről rendelkezett, amelynek nyomán az egyházak hivatalosan is a magántársaságok (magántársadalmi egyletek) szintjére süllyedtek.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a magyar Tanácsköztársaság kommunárijai sok tanúbizonyságát adták annak, hogy meglelt volna az igényük az egyházak elleni gyűlölet és a radikális bolsevik vallásüldözés iránt, ám a magyar helyzet volt annyira sajátlagos, és a rendszer fennállása olyan rövid, hogy a valláspolitikában csak ímmel-ámmal tudták követni a „nagy lenini utat és iránymutatást”.

1.13

A VILÁG LEGJOBB REJTJELFEJTŐI VOLTAK Az önálló magyar hírszerzés és kémelhárítás története

Előadó: Prof. dr. habil. Szakály Sándor DSc, történész

Elhangzott: 2018. október 3.

Szakály Sándor, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár főigazgatója az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás (a köznyelvben VKF 2.-nek nevezett) szervezétének a megalakulásáról, a kezdettől a második világháború végéig nyúló időszakáról tartott előadást. Az előadónak a közelmúltban A 2. vkf. osztály címmel megjelent könyve részletesen elemzi a témát, amelybe az est során a hallgatók is betekintést nyerhettek

A téma szükségessé tette, hogy a történcs röviden visszanyúljon a gyökerekhez, az Osztrák–Magyar Monarchiához, amikor az 1867-es kiegyezést követően a közös császári és királyi haderőn kívül létezett egy osztrák császári és egy magyar királyi honvédség is. Azonban csak egyetlen vezérkar volt, mégpedig a közös; ebben működött az 1850-es években megszervezett katonai hírszerzés és elhárítás, az úgynevezett Evidenzbüro (Nyilvántartó Iroda), amelyben a kiegyezést követően szolgáltak magyar származású és magyar állampolgárságú tisztak is. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert nem minden magyar állampolgár volt egyben magyar származású is. Az előadó megjegyezte, hogy az akkori hírszerzés és elhárítás működését elég jól megismerhették a nézők Szabó István Redl ezredes című filmjéből, eltekintve attól, hogy pisztolypárbajt sohasem vívtak tornateremben, amit a film felkért szakértőjének illetet volna tudnia. Ennél fontosabb azonban, hogy a hírszerzésnek volt egy nem látható, fedett része, de volt egy legális is, amit a katonai attasék képviseltek a külképviseleteken.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után hatalomra került Károlyi Mihály igyekezett megszervezni mindazokat a minisz-

teriumokat és intézményeket, amelyek egy önálló magyar államban szükségesek. Ezek közé tartozott a honvédelmi tárca is – függetlenül attól, hogy mit mondott aztán Linder Béla –, amelynek 1918 novemberétől 1920. március 15-ig hadügyminisztérium volt a neve. Külön vezérkar csak a két világháború közt működött; a hírszerzéssel és a kémelhárítással ennek a hadügyminisztériumnak az egyik osztálya foglalkozott. Vezetője egy bizonyos Dimitrije Sztójakovics, közismert nevén Sztójay Döme volt.

A magyarországi önálló katonai hírszerzés és kémelhárítás megszervezője a Monarchia idején az Evidenzbüroban szolgált, illetve az ott működő hadsereg-parancsnokságon a balkáni ügyekkel foglalkozott. Ennek oka az lehetett, hogy Sztójay Döme verseci születésű, görögkeleti vallású és gyaníthatóan szerb származású volt, aki magyar állampolgárként a pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskolában a sokat emlegetett „nagy magyar nemzetiségi elnyomás” idején horvát tannyelvű osztályba járt, mert a kiegyezés értelmében Horvát-Szlavónország „külön territóriummal bíró politikai nemzet” volt a Magyar Királyságon belül. Ebből következően a Magyar Honvédség horvát alakulatainál a vezényleti nyelv is horvát volt. Aki oda került, mint Gömbös Gyula vagy Faragho Gábor, az rákényszerült arra, hogy kitűnően megtanuljon horvátul. (Gömbös honvédelmi miniszter, majd miniszterelnök, Faragho katonai attasé, aztán a csendőrség és rendőrség felügyelője volt. – A szerk.) Sztójay a hadapródiskola után elvégezte Bécsben a Kriegsschulét, majd átkerült az Evidenzbüroba. A Monarchia felbomlása után erre a fiatal, volt császári és királyi vezérkari őrnagyra bízta a Károlyi-féle Magyar Népköz-

társaság hírszerzésének és kémelhárításának a megszervezését. Amikor a népköztársaságból tanácsköztársaság lett (júliustól Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság volt a hivatalos neve), a Vörös Hadsereg hírszerzésének és kémelhárításának a vezetője – mert a szakma az szakma – természetesen Sztójay Döme lett. A korábbi katonai rangokat ugyan a kommunisták törölték el, de a haderőt még Károlyiék szerelték le. A belgrádi konvenció értelmében csak két lovas és gyalogos hadosztály maradhatott, ám ami még súlyosabb, hogy 1919. január 1-től az összes tábornokot és ezredest nyugállományba küldték, valamint megszüntették a vezérkart és a hadmérnök-kart. Amikor a kommunista hatalomátvétel után a csehek és a románok megtámadták Magyarországot, kiderült, hogy nincs hadsereg: nyolcezer tiszt hiányzott ahhoz, hogy olyan haderő jöjjön létre, amely megpróbálhatta volna felvenni a küzdelmet.

A Kádár-rendszerben azt tanították – emlékeztette a hallgatóságot a történész –, hogy a Vörös Hadsereget Landler Jenő, Böhm Vilmos, Pogány József vezették, akik egyébként katonának teljesen alkalmatlanok voltak. Stromfeld Aurélról talán megemlégtették, hogy már a Monarchiában is tisztként szolgált, de 1945 után nehéz lett volna megmagyarázni, hogy a kommunista hatalom hadseregének katonai középvezetői és tanácsadói közül sokan, így Werth Henrik, Szombathelyi Ferenc, Jány Gusztáv, Csatai Lajos, Andorka Rudolf, Hennyey Gusztáv vagy Náday István a Horthy-korszakban is altábornagyként vagy vezérezredesként szolgáltak. Jóllehet 1919 után igazolóbizottság elé kellett állniuk, de elfogadható volt a mentségük, miszerint ők nem a kommunista eszmét szolgálták, hanem a szülőföldjüket, a hazájukat védték az ellenséges román és cseh haderővel szemben. Az 1919-ben Szegeden, Horthy vezetésével szerveződő nemzeti hadsereg hírszerző részlegét Ottru-

bay Károly vezérkari alezredesre bízták, aki korábban az Evidenzbüroban is, és az uralgó katonai irodáján is szolgált. A helyét rövidesen a már jól bevált Sztójay Döme vette át, aki 1927-ig állt a szervezet élén, amit fiatal, több nyelvet beszélő, lehetőleg a háborúban felderítői tapasztalatokat is szerzett tisztből épített fel. „Volt honnan mérítenie – jegyezte meg az előadó –, részben a Monarchia soknyelvűsége miatt, de azért is, mert az elcsatolt területekről származó tisztek többsége a csonka országban maradt. Maga Sztójay sem választotta a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, noha feltehetően szerb nemzetiségű volt.”

A hírszerzés és elhárítás rejtjelfejtő részlege a második világháború idején a legjobb volt a világon. Pokorny Hermann, egy morvaországi születésű tiszt hozta létre, aki az első világháború idején megfejtette a cári orosz haderő rejtjelezett táviratait. Bámulatos nyelvérzékének köszönhetően szinte mind egyik szláv nyelvet beszélt plusz a németet és a franciát, így bármelyik külföldi hírszerzés örömmel alkalmazta volna a háború után, de emlékiratai szerint a cseheket nem kedvelte, Ausztriában nem akart másodrendű állampolgár lenni, ezért Magyarországot választotta, noha a közös hadsereg idején az osztrákban szolgált. A Horthy-rendszer vezérkari főnökségén belül – mint a legtöbb európai országban – 2. számmal jelölték a katonai hírszerzést és elhárítást. Ennek a VKF 2. osztálynak – feladatából adódóan – kiemelt szerepe volt, hiszen információit bizonyos esetekben nem csak a katonai vezetésnek, de magának az államfőnek kellett átadnia. Nehézséget jelentett, hogy a követségeken fedett beosztásban dolgozó hírszerzők mellett a hírszerzés legális bázisát, a katonai attasékat nélkülözni kellett, mivel a békediktátum megtiltotta, hogy Magyarországnak vezérkara legyen, következőképpen katonai attaséi sem lehettek. Ezeket az éveket a „rejtés időszakának” ne-

vezték, mert számos katonatisztet papíron eltüntettek: áthelyezték a külügyminisztérium állományába, és követségi tanácsosként mentek az állomáshelyükre. Gyakorlatilag 1927-ig ez volt a helyzet. Az egyik legfontosabb helyszín Bécs volt. Ott működött az S-csoport; a név a Spionage-Abteilung rövidítéséből lett. Sokan dolgoztak benne egyrészt a feloszlott Monarchiából – közülük bőven lehetett információkat szerezni –, másrészt ebben működött a két ország szétválását intéző úgynevezett felszámolóhivatal is (például Ujszászy István, a VKF 2. egyik későbbi vezetője szintén ott töltött egy időszakot). Ugyancsak fontos volt kiépíteni a bázist azokban az országokban, amelyekkel Magyarország nem állt baráti kapcsolatban: Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, valamint néhány nagyobb állam, mint Franciaország, Németország, Lengyelország, de Finnország és a balti államok is fontos szerepet játszottak, mivel a Szovjetunióval a harmincas évekig nem volt diplomáciai kapcsolata hazánknak. 1927. március 31-én szűnt meg az ország katonai ellenőrzése, ettől kezdve a követségeken a fedett beosztások nyíltá váltak – bár a fogadó országok addig is tisztában voltak a kilitükkel. Először katonai szakelőadóknak hívták őket, majd katonai attasévá lettek kinevezve. Jól működő szervezet volt, vezetői közül többen megírták az emlékirataikat, a legismertebb Kádár Gyuláé, amely 1978-ban jelent meg. „Akkor kicsit beleigazíthattak – jegyezte meg Szakály Sándor –, mert aligha emlegetett »fasisztákat« a vezérkari tiszt a világháború alatt.” Nem volt életbiztosítás a VKF 2. osztályán dolgozni. Például Zákó András még a húszas években, Romániában bukott le, évekig börtönben kínozták, amelynek a nyomai akkor is látszottak a hátán, amikor fogolycsere révén hazakerült a VKF-re.

A kiváló nyelvismeret mellett nagyon komoly felkészítést igényelt a hírszerzés és a kémel-

hárítás. Kéri Kálmán (az Antall-kormány idején parlamenti képviselő) 1941-ben katonai attasé volt Pozsonyban. Iglói születésű lévén nemcsak szlovákul és németül tudott, de olaszul, franciául és csehül is. A kiképzésről egy jellemző epizódot hallott tőle a történész: amikor Kéri bekerült a VKF 2. osztályra, megbízták egy fontos irat elvitelével. Akkor még katonai egyenruhát viselt, és amikor a pályaudvaron egy csavargó inzultálta, a tiszti becsület szabályai szerint kardot kellett volna rántania, de tudta, hogy nem teheti, mert az irat eljuttatása a feladata, és azt nem veszélyeztetheti. Meglepetésére egy héttel később a kázinóban törzsőrmesteri egyenruhában látta viszont a csavargót, és akkor jött rá, hogy a megrendezett pályaudvari jelenettel tesztelték őt az előjárói. A rejtjelfejtőknek, akik gyakorlatilag minden ellenséges és természetesen minden baráti ország rejtjelét megfejtették a második világháború alatt, a Horthy-rendszer huszonöt éve során csak három vezetője volt, mert ez olyan szakma, ahol nem lehetett sűrűn cserélni az embereket. 1945 után a régi állományból sokan mentek nyugatra, de sajnos keletre, azaz a Szovjetunióba is, csak oda nem saját jószántukból. Nyugaton a franciák, illetve főként az amerikaiak használták fel az ismereteiket. A Magyarországon maradtak közül az előadó az általa végignézett iratokban nem talált senkit, akit ne ítélték volna halálra vagy szabadságvesztésre. Egyikük, Jobbágy Domokos 1956-ban szabadult, Amerikában írta meg emlékiratait, főként azért, hogy a befogadó ország megtudja, milyen a kommunizmus – idézett mintegy a téma lezárásaként a könyve előszavából Szakály Sándor.

Cservenka Judit

Eredeti megjelenés: <https://felvidek.ma/2018/10/a-vilag-legjobb-rejtjelfejtoi-voltak/>.

Az előadás a Horthy Miklós kormányzóvá választásától (1920. március 1.) Szálasi Ferenc kinevezéséig (1944. november 16.) tartó időszak államformáját, az ország gazdasági helyzetét, kül- és belpolitikáját mutatta be, illetve a mindezeket befolyásoló trianoni döntés néhány kevésbé tárgyalt vonatkozására, „pozitívumára” hívta fel a figyelmet. Remélhetően minden hallgató érezte ezt az idézőjelet, amely valójában arra a sajátos helyzetre utalt, amelyben a trianoni döntést követően Magyarország megpróbálta a rosszból kihozni a legjobbat, építkezni abból, ami megmaradt.

„Pozitívumnak tekinthetjük például, hogy Magyarország 1526 óta először élvezett teljes állami önállóságot – fogalmazott az előadó, de hozzátette, hogy mindezért komoly árat fizetettünk. – Mert önálló államként szinte azonnal az 1921-ben megalakult kisantant országok (Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia) harapófogójába kerültünk, egy olyan szövetség szorításába, amely megszűnéséig, 1938-ig a magyar revíziós követelésekkel szemben meglehetősen sikerrel tudott fellépni, és amely ellen a hagyományos diplomáciai eszközökkel csak nehezen lehetett eredményt elérnünk. De Trianon következtében megszűnt a nemzetiségi kérdés is, mert a korábban hazánkban élt nemzetiségek az utódállamokhoz kerültek. A nem magyar anyanyelvűek közül a legjelentősebbé a félmillió német (sváb) kisebbség vált, amely többnyire lojális volt a magyarokhoz. További előnyös változást jelentett, hogy a korábbiaknál városiasodottabb országgá váltunk, és magasabb lett a városlakók aránya is, miként annak is voltak előnyei, hogy a legelmaradottabb térségek, így Kárpátalja és Székelyföld el-

kerültek Magyarországtól. Emelkedett a népsűrűség, és mivel az elcsatolt területekről érkező 400 ezer menekült nagy része állami alkalmazott, ezen belül is erősen felülreprezentáltan értelmiségi volt, a kultúrpolitika szerepe is megnövekedett. Ugyanakkor az amúgy is padlón lévő magyar gazdaságra nagy terheket rótt a menekülők elhelyezése, illetve ellátása (annál is inkább, mivel a többségük nyugdíjjogosult volt). Növekedett az ipar szerepe, köszönhetően annak, hogy az ipari kapacitás nagy része a csonka Magyarországon maradt, ám mivel a nyers- és ásványianyag-kincsek jó része a határokon kívülre került, exportálni kellett mindazt, amire az ipart eredetileg telepítették. A trianoni csapás valamilyen módon majd minden családot érintette, és ezzel is magyarázható, hogy a revízió gondolata kisebb-nagyobb mértékben, de mindenki ott élt, a revíziós propaganda általánossá vált, Trianon szelleme és bánata átszötte a hétköznapokat.”

Előadása további részében Ujváry Gábor kitért az ország államformájára. „A Horthy-rendszer a forradalmak (az 1918 őszén létrejött népköztársaság, illetve az 1919 tavaszán kikiáltott tanácsköztársaság) tagadására épült – hívta fel a figyelmet. – Ezek elutasításaként állították vissza 1920-ban a királyság államformáját, és ebben az évben alkották meg azt a törvényt is, amely az 1920. március 1-jén kormányzóvá választott Horthy Miklósnak mint kormányzónak a jogállásáról rendelkezett.” Köztudott, hogy az államforma megváltoztatására két alkalommal történt kísérlet, mindkettő IV. Károly részéről: az első 1921 húsvétján, a második 1921 októberének a végén. Ezeknek a jogi alapja az volt, hogy IV. Károly 1918. november 13-án lemondott ugyan az

uralkodói jogai gyakorlásáról, de a trónról nem. Sikertelen kísérleteit követően 1921. november 6-án mondta ki a magyar nemzetgyűlés a Habsburgok végleges trónfosztását. (A parlament 1920–1926 között nemzetgyűlés néven működött, 1927-től ismét országgyűlésnek nevezték, akárcsak a Monarchia idején, és ekkortól ismét képviselőházból, illetve felsőházból állt.) „Az első világháborút, illetve a drámai trianoni döntést követően Magyarországot mindenki életképtelennek tekintette, egy olyan országnak, amely rövidesen össze fog omlani” – ecsetelte az ország gazdasági helyzetét az előadó. Ennek fényében különösen kiemelkedő a Bethlen István vezette kormányok által néhány év alatt végig vitt gazdasági konszolidáció. A Népszövetségtől (Nemzetek Szövetsége) – ugyan kedvezőtlen feltételekkel – érkező segély is segített az ország helyzetének a stabilizálásában. A gyors újjáépülés a Magyar Nemzeti Bank megalapításához, majd az értékállóan bizonyuló pengő bevezetéséhez (1927) vezetett, és az ország gazdasága 1926-ra elérte az utolsó békeév szintjét.

„A Horthy-korszak külpolitikáját a már említett revíziós törekvés és a harapófogóban vergődés határozta meg, amelyből a kitörést 1927-ben a Bethlen István és Benito Mussolini által szignált olasz–magyar barátsági szerződés megkötése jelentette – tért ki a kor külpolitikájának a bemutatására Ujváry Gábor. – A szerződés megkötését követő pár hónapon belül létrejött a Magyar Revíziós Liga is (1927), ettől kezdve mind többen és mind nyíltabban beszéltek a revízióról. A harmincas évektől nyitás következett be Németország felé is, de a németekkel való viszonyban sajátos kényszerpályára került az ország. A magyar külpolitikát szükségszerűen az akkorra már nagyon megerősödött németek felé orientálták a velük való erős gazdasági kapcsolataink, illetve a németek által is hangoztatott

igazságtalan békekötés napirenden tartása. Egyértelmű volt, hogy csak olyan hatalmak mellé kapcsolódhat az ország, amely szintén érdekelt a revízióban. Ez Magyarországot olyan végzetes útra terelte, amelyből nem volt kiút, ráadásul a geopolitikai helyzete is ebbe az irányba lökte.”

Az előadó kiemelte Kánya Kálmán külügyminiszter személyét, aki a magyar külpolitika meghatározó alakja volt a két világháború között. A hivatalt 1933 és 1938 között töltötte be, ő készítette elő Horthy 1938. évi hamburgi látogatását is. Hitler ekkor ajánlotta fel, hogy ha Magyarország háborút indít Csehszlovákia ellen, akkor visszakapja Szlovákiát. Ez az ajánlat valójában egy újabb világháború kirobbantását jelentette volna, és ebben Magyarországnak a provokátor szerepét szánta. Horthy nem írta alá a megállapodást, ezzel megerősítette Hitlernek a magyarokkal szembeni ellenérzését, amely ezt követően mindvégig megmaradt. Különösen, hogy pár nappal később, 1938. augusztus 29-én Magyarország aláírta a bledi megállapodást (a mai Szlovéniában), amelyben a kisantant elismerte hazánk fegyverkezési egyenjogúságát. Az erről szóló tárgyalások már Horthy németországi látogatása alatt megkezdődtek, amiről természetesen Hitler is tudott.

A korszak belpolitikáján végigtekintve megállapítható, hogy mindvégig jellemezte a baloldal gyengesége. A kommunisták eleve be voltak tiltva, a szociáldemokraták pedig egyre gyengébbekké váltak. A pártok klubpártokként, és nem tömegpártokként működtek. A tömegpárt jelentőségét csak Gömbös Gyula ismerte fel, 1935-1936-ban. Miközben a választójogosultak aránya az európai középmezőnyvel azonos volt, lényeges különbséget jelentett, hogy nálunk nyílt szavazás, míg máshol a titkos választás volt az általános. A társadalomszerkezetet vizsgálva kimondható, hogy igen egészségtelenül alakult, nagy volt a zsellér-

sorban élő nincstelenek aránya, de gyenge volt a kisbirtok is. A lakosság döntő többségét alkotó parasztság szörnyű körülmények között, nagy szegénységben, minimális kitörési lehetőségek között élt. Ennek tudható be, hogy az 1930-as években megerősödött a népi mozgalom. A változtatásokra irányuló törekvések meglehetősen későn érkeztek. Ezek egyike volt a Hóman Bálint által 1937-ben alapított Horthy Miklós-ösztöndíj, amely a parasztság tehetséges gyerekeit kívánta kiemelni, a közép- és felsőfokú tanulmányait támogatni, és ezzel őket a középosztályba felemelni. Szintén Hóman kezdeményezte 1941-ben az Or-

szágos Tehetségkutató Intéző Bizottság felállítását, évi hatszáz tehetséges parasztyerek támogatására. Ám ez a program a háború miatt nem tudott kifutni, mint ahogy az 1940-ben létrejött, a sokgyermekes, elesett parasztcsaládok számára házat és kis földbirtokot osztó ONCSA (Országos Népi- és Családvédelmi Alap) sem, de a kezdeményezés sikerét a sok helyen ma is álló családi házas telepek, lakónegyedek jelzik. Vagyis a Horthy-korszak vezető politikusai, ha későn is, de ráeszméltek a szociális problémák orvoslásának szükségességére.

Rubóczki Erzsébet

1.15

ARISZTOKRATA TÚLÉLÉSI STRATÉGIÁK A SZOCIALISTA IDŐSZAKBAN

Előadó: Dr. Tóth Eszter Zsófia PhD, történész, tudományos főmunkatárs

Elhangzott: 2019. szeptember 25.

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár történésszékének, dr. Tóth Eszter Zsófiának a legfőbb kutatási területe a háború utáni évek, a szocialista időszak, amit több szempontból igyekszik feldolgozni. Ezek egyike az előadás címében is jelzett téma, az arisztokrácia (illetve az egykori nemesség) sorsa a szocialista Magyarországon. Az arisztokraták 1948 után köztudottan a nép ellenségének számítottak, és az akkori kormányzat változatos módszereket – mindenekelőtt a kitelepítést és az internálást – alkalmazott az ellehetetlenítésükre.

Megtudtuk, hogy a téma mind a napig meglehetősen feldolgozatlan: ennek a „jelentéktelen kisebbségnek” a sorsa valahogyan nem került eddig a kutatók fókuszába. Az előadó is mintegy véletlenül talált rá: egy, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen – ahol oktatóként dolgozik –, tartandó konferencia kapcsán, a konferencia szervezőjének kifejezett kérésére

kezdett el ezzel a témával behatóbban foglalkozni. A forrásokra és dokumentumokra, amelyekből kiderülhet, hogy mi történt az arisztokratákkal, a nemesekkel a diktatúra idején, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában talált rá, ahol a titkosszolgálati iratanyagokat őrzik, és amely levéltár az ügynökkérdések kapcsán is gyakran előtérbe kerül.

„Fontos tisztázni – jelezte az előadó –, hogy a történésszakma eléggé egységesen úgy tartja, hogy a diktatúra és a megszállás az első szovjet katona Magyarország földjére lépésével kezdődött hazánkban, és beleértendő az 1945–1948 közötti évek demokratikus kísérletei is. Azt is tudjuk, hogy akiket a kommunista rendszer az ellenségeinek nyilvánított – ezek közé tartoztak az arisztokraták is –, azokat a mindennapi életben ellehetetlenítették. Kitelepítették őket Budapest területéről, és falusi, tanyasi kényszerlakhelyet jelöltek ki a számukra,

ahol mezőgazdasági kényszermunkára kötelezték őket. Kitelepítésük 1951. május 22-én kezdődött el, ekkor érkezett meg a kitelepítési parancs az arisztokraták többségéhez. „Bár korábban azt gondoltuk, hogy nem tudunk pontos számadatokat a kitelepített arisztokratákról, de most azt kell mondanom, hogy tudunk: megtaláltam a teljes kitelepítési listát a levéltárban, amit érdekes módon eddig még gyakorlatilag senki sem kutatott” – mondta az előadó, akitől egészen pontos adatokat hallhattunk. Összesen 12 704 személyt telepítettek ki Budapestről, leginkább Békés, Heves és Hajdú-Bihar megyébe. Ez a szám 5182 családot jelentett. Tudható az is, hogy a kitelepítés miatt öngyilkosságot kísérelt meg 7 család, 12 fővel, közülük meghalt 4 család, 6 fővel. A kitelepített családoknak nagyjából felét tették ki az arisztokraták: főnemesek, nemeselek, földbirtokosok és a hozzátartozók. A másik felét a Horthy-korszak magas rangú állami tisztviselői alkották, egészen a szolgabíróktól, főszolgabíróktól kezdődően. Néhány érintettet mentesítettek a kitelepítés alól – de közöttük egyetlen egy arisztokratát sem találunk. Mentésítették például József Attila testvérét, Makai Ödönnét (szül. József Jolán), a költőre való tekintettel, valamint olyanokat, akik időközben a diktatúra szolgálatába álltak, de ők sem az arisztokraták vagy a nemeselek közül kerültek ki. A kitelepítések nyomán 5300 lakás szabadult fel, amelyeket a diktatúra különböző szintű kiszolgálói kaptak meg, és laktak, illetve utódjaik lakják őket sokszor a mai napig. Érdemes végiggondolni, hogy a jóval egyszerűbb körülmények közül érkezett új lakók vajon hogyan értékelték az egykori tulajdonosok által ott hagyott, értékes bútortermékekkel berendezett tereket, a hatalmas könyvtárszobákat vagy a falakon függő képzőművészeti alkotásokat...

Számos visszaemlékezésből idézett az előadó, amelyekből kiderült, hogy kitelepítetteknek alig néhány óra alatt kellett összepakolniuk a legfontosabb dolgukat, majd rendőri teherautóra rakták és vidékre szállították őket: kulákházakba és tanyákra költöztették mindannyiukat. A feljegyzésekből nyilvánvaló az is, hogy ezt az úri szállítmányt nem fogadták szívesen a helybeliek, gyakran durván, megalázóan bántak velük. Érdekes, hogy ha arisztokrata férjétől/feleségétől elvált volna a nem arisztokrata származású párja, akkor őt nem telepítették volna ki, de ilyenről, ezen ok miatt bekövetkezett válásról nem tudunk; a családok tagjai együtt vállalták az akkor még kiszámíthatatlan, de mint utóbb kiderült, nagyon sok megpróbáltatással teli éveket.

Tóth Eszter Zsófia felhívta a hallgatóság figyelmét több, a témához kapcsolódó kiadványra, így gróf Pallavicini-Andrássy Borbála (1890–1968) 2018-ban megjelent *A lelkünkhez nem nyúlhattak* – Kitelepítési és 56-os napló című művére (Európa Könyvkiadó), amelyben a szerző nagyon részletesen és megrázóan írja le ezeket az éveket. Hallhattunk részleteket Kölcsey Kende Klára (1908–2000) visszaemlékezéséből is, aki 1956-ban hagyta el az országot, férjével, Bárdossy Pál testőr főhadnaggyal, Bárdossy László egykori miniszterelnök távoli rokonával. Kölcsey Kende Klára idővel Claire Kenneth néven, számos szerelmes és bűnügyi regény szerzőjeként vált ismertté. A leveleiben és a visszaemlékezéseiben részletesen beszámol arról, hogy miket éltek át azokban az években. Őt a férjével együtt Tiszasülybe telepítették ki, ahol rizsföldeken kellett dolgozniuk, ami télen, a hidegben, vízben állva különösen elviselhetetlen volt. A kitelepítettek mindenhol roppant szegényesen éltek: a lakhatási körülményeik, a minimális és rossz

minőségű táplálkozás, a nehéz munka igen megkeserítette az életüket. Mozgási lehetőségeik korlátozottak volt, kijelölt lakhelyüket csak engedéllyel hagyhatták el. Orvosi ellátásban csupán végszükség esetén részesültek, de olykor ez a segítség későn érkezett, és egy egyszerű vakbélgyulladásba is bele lehetett halni. „De nem a munka tette gyötrelmessé ezeket az éveket, hanem a megaláztatás, az önkény, a kilátástalan jövő – emlékezett vissza már az emigrációból Claire Kenneth. – Az az érzés, hogy nem tudtuk, mikor lesz vége, és nem tudtuk, hogy szükség lesz-e ránk egyáltalán.” (A kitelepített arisztokraták életéről 1983-ban Bacsó Péter készített egy szatirikus hangvételű, számos részletében valós elemeket is felhasználó filmet, *Te rongyos élet* címmel.)

A kitelepítési iratanyagok mellett a történész megtalálta az internálási iratanyagokat is. A kitelepítés és az internálás között az volt a különbség, hogy akiket nem tudtak valamilyen koncepció, koholt váddal elítélni, de származásuk „indokolta”, azokat internálótáborba vitték, többnyire Kistarcsára. Sok arisztokrata asszony került ide, például Esterházy Mónika grófnő (1928–2015). A kistarcsai internálótáborról Ítéletlenül címmel készített dokumentumfilmet 1991-ben Almási Tamás. A film az egykori, még élő „lakókat” s a megbánást egyáltalán nem mutató és akkori kegyetlen viselkedésüket 1991-ben is jogosnak érző öröket szembesítette, igen megrázóan.

Számos, mindeddig még feldolgozatlan személyes történetről tudunk, ezeken keresztül érezhetünk rá arra a szeretetteljes és mély kapcsolatra, amely az internáltak családtagjait összekapcsolta. Az előadó részletet olvasott fel az általa kutatott gróf Ficzer Jenő egykori szolgabíró, internált hagyatékából. A férjet internálták, a feleségnek pedig a négy gyermekkel

egy tanyára kellett kiköltöznie, de a férj még a távolból is próbált gondoskodni róluk. Nem internálták, ám lényegében ellehetetlenítették, kényszernyugdíjazták a nemesi származású Matolay György orvosprofesszort (1891–1952), az I. Számú Sebészeti Klinika megbízott, majd kinevezett igazgatóját, akinek a betegek közé tartozott többek között Hóman Bálint is. Ő maga tagja volt több magas társasági körnek, így például Horthy Miklósnak. Azért hurcolták meg 1945 után, mert alapító tagja volt a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének. Egy, a korábbinál jóval kisebb lakásba kellett költöznie, amelyről leltár maradt fenn, bizonyítva, hogy bár nagyon keveset menthetett meg eredeti vagyonából, de még nehéz helyzetében is igyekezett gazdag könyvtárat és minőségi környezetet kialakítani maga körül.

A Tiszaroffon egykor kastélyt is tulajdonló Borbély család egyik, Ausztráliában élő leszármazottja, Borbély Balázs levélben foglalta össze, hogy mit jelentett számukra a nemesi háttér (ők nem voltak arisztokraták). Többek között a valóság segítette át őket a félelmen és a létbizonytalanságon, és azon, hogy a nemesi családok örök céltáblává váltak. Ennek tudható be, hogy a családtagok rejtegették az identitásukat, és – egyfajta passzív védelemként – nem meséltek utódjaiknak a családról, a nemesi múltról, amit majd csak a rendszerváltozás után vállaltak fel ismét.

Rubóczki Erzsébet

1.16

A „SIKERES” KÁDÁRI POLITIKA A FORRADALOM ELNYOMÁSÁT KÖVETŐEN

Előadó: Dr. Kiss Dávid PhD, történész, tudományos munkatárs

Elhangzott: 2019. június 12.

Az előadás fókuszában Kádár Jánosnak az 1956-os forradalmat követő politikája állt. Az előadó, azt próbálta meg érzékeltetni a hallgatósággal, hogy minek volt köszönhető Kádárék gyors „sikere”, és az, hogy olyan rövid idő alatt meg tudták teremteni a „rendet” az országban. Lépésről lépésre mutatta be azt a folyamatot, amelynek során 1956 novemberétől kezdődően a Kádár-rendszer a szovjet erőknél, a kiépülő erőszakszervezetnek, a rendszert támogató jogalkotásnak és néhány jóléti intézkedésnek köszönhetően, illetve a társadalom beletörődése folytán meg tudott szilárdulni.

A felkelőcsoportok, a forradalmi bizottságok és a munkástanácsok felszámolása

Az előadó a forradalom kitörésének eseményeit nem kívánta részletesen tárgyalni, de annyiban kitért október 23-ára, hogy a fővárosban nem sokkal ezután erős ellenállást tanúsító felkelőcsoportok jöttek létre, és ezeknek egy része még november 4-ét követően is működött. Csak november 7–8-án sikerült az inváziós szovjet erőknél felszámolniuk őket, illetve vidéken néhol csupán ezt követően, mi több, olyan szovjet jelentésről is tudunk, amely arról tanúskodik, hogy még november végén is fegyvereztek le embereket. Mindez azért fontos, mert Kádárék számára ezeknek a felkelőknek a lefegyverzése volt az egyik legfontosabb feladat. A másik a munkahelyeken megalakult forradalmi bizottságoknak, illetve a gyárakban létrejött munkástanácsoknak a felszámolása volt. Mindezeknek a megalakulása és léte azt mutatja, hogy már a forradalom alatt kialakult egyfajta civil ellenállás. A kádári politika kezdeti időszaka ennek a civil ellenállásnak a megtöréséről

és megzabolozásáról szólt. Ez kimondottan kemény feladatot jelentett a szovjeteknek, valamint az általuk hatalomra juttatott Kádárnak és társaságának. Különösen a gyárakban, amelyekben november 4. után néhol akár november végéig is sztrájkoltak a munkások. „Erről kevés szó esik napjainkban – hívta fel a figyelmet rá az előadó –, noha a fegyveres felkelés leverését követően ezeknek a felszámolása hosszabban tartó kihívást jelentett Kádárék számára.”

Miért éppen Kádár János?

Az előadás ennek a civil ellenállásnak a letörésén keresztül szólt Kádár Jánosról, egészen pontosan arról, hogy miért éppen Kádár János lett az, akit a szovjetek kiszemeltek erre a szerepre. „Kádár életéből – a teljesség igénye nélkül – néhány mozzanatot érdemes kiemelni, ha ezt meg szeretnénk érteni – mutatott rá az előadó. Kádár 1945-ig a Kommunisták Magyarországi Pártjának az egyik irányítója volt. 1945-öt követően, a kommunisták előretörésével párhuzamosan, egyre jelentősebb karriert futott be: 1948-ban belügyminiszter lett; többek között ekkor hozták létre a BM-en belül az Államvédelmi Hatóságot, az ÁVH-t. Kádár volt a belügyminiszter a Rajk-per idején, és a per egyik lebonyolítója is. Kádár politikai karrierjének ez az időszak volt a csúcspontja a Rákosi-diktatúra alatt.” Később őt is bebörtönözték, ellene is koncepciót per kreáltak. Nagy Imre hatalomra kerülésével, 1953-tól kezdték el felülvizsgálni a diktatúra alatt lefolytatott munkásmozgalmi pereket, ennek köszönhetően kerülhetett Kádár is szabadlábra. 1953-tól lassan újraépítette a karrierjét. Először csak a 13. kerületi pártbizottságnak lett a vezetője, itt

ismerte meg többek között Biszku Bélát, aki a forradalmat követően belügyminiszter és a megtorlások egyik irányító figurája lett. Később, közvetlenül 1956-ot megelőzően, az MDP Pest megyei pártbizottságát vezette.

A forradalmat megelőző időszakot elemezve általában Nagy Imréről és köréről szoktak beszélni, és arról kevesebb szó esik, hogy Kádár körül is szerveződött egy hasonló kör. Kádár az MDP másod- és harmadrangú funkcionáriusai között szélesebb ismeret-ségre tett szert, és kiépített egy kapcsolati hálót. Márpedig éppen ennek a kapcsolati rendszernek is köszönhető, hogy 1956. október 25-én, Gerő Ernő leváltását követően, Kádár került az MDP élére, vagyis lett főtitkárként a párt vezetője (akinek a véleménye egyébként nagyon sok mindenben nem egyezett Nagy Imre, illetve az őt követők véleményével), továbbá hogy a szovjetek Kádár személye mellett döntöttek, amikor az ország új vezetőjét és egyben szovjet helytartót kerestek. Kádár mellett szóba jött a későbbi megtorlásban majd kulcspozíciót betöltő Münnich Ferenc is, aki a forradalom alatti időszakban, október végén Nagy Imre kormányának a belügyminisztere volt. De ki volt pontosan Münnich, és milyen politikai életutat járt be korábban? Volt nagykövet Belgrádban, majd Moszkvában, ami azért érdekes, mert itt személyesen is megismerhették őt az orosz politikai vezetők.

Moszkvában, az SZKP KB ülésén már 1956 októberének a végén döntés született arról, hogy fegyveres erőszakkal kell leverni a magyar forradalmat. Amikor november elején Kádár és Münnich Moszkvába utazott – tévhit, hogy kényszerrel vitték volna őket –, orosz részről ők voltak a kiszemeltek ennek a végrehajtására. „Nem tudjuk pontosan, hogy kettejük közül miért Kádár lett a befutó, a választ – az előadó szerint – feltehetően az életútjuk adja meg.” És itt lesz döntő a

hazai pártéletben kiépített kapcsolati rendszer, amellyel Kádár bírt, az a tény, hogy őt sokkal jobban ismerték az itteni káderek, a pártapparátusban lévők, hogy támogatottsággal rendelkezett, ellentétben Münnich-hel, akit itthon a párttagok alig ismertek a külföldön teljesített szolgálata miatt.

Az SZKP KB moszkvai ülésein mindketten többször is részt vettek, így november 3-án is, amikor Kádár többek között azt fejtette ki, hogy az „ellenforradalommal” kapcsolatban két út lehetséges. Az egyik, hogy hagyják menni a dolgokat, elfogadják a Nagy Imre által már átalakított és a működését is megkezdő koalíciós kormányt, illetve elfogadják azt is, hogy később választásokat tartanak az országban, amikor is koalíciós pártok – és így a kommunista párt is – feltehetően elveszítik majd a hatalmat. A másik út az ország katonai erővel történő megtartása. A szovjetek ez utóbbit választották. A beavatkozásuk melletti döntést az október végi események nagyban motiválhatták, mert ekkora túl sok lett nekik mindaz, ami Magyarországon történt. Erre a lengyel példából következtethetünk, ahol 1956-ban lazítottak egy keveset a gyeplőn, nagyon mérsékelt reformokat is megengedtek, de ahol rendszerkorrekció végül is nem történt. Ám a magyarországi helyzetet a lengyelnél radikálisabbnak ítélték meg – hiszen itt felmerült a Varsói Szerződésből való kilépés gondolata, a többpártrendszer iránti igény, illetve követelték a szovjet csapatok távozását, és mindez már túl sok volt a szovjeteknek. Az előadó felidézte Sztálinnak a második világháború végén tett kijelentését, amelyben Sztálin a háború megváltozott természetéről beszélt, és amelynek az volt a lényege, hogy ha valaki elfoglalt egy területet, akkor arra ráerőlteti a saját társadalmi rendszerét. Ennek megfelelően alakultak ki a kommunista diktatúrák a szovjetek által elfoglalt területeken, és 1956 októberében nagyon úgy tűnt, hogy

Magyarországon ez a rend teljesen felborul. Noha Sztálin halála után vagyunk három évvel, az általa mondottak továbbra is érvényesek: az oroszok el fogják veszíteni a befolyásukat, ha hagyják, hogy egy új rend alakuljon ki Magyarországon. Ezért is döntöttek a katonai erő mellett, de azért is, mert Magyarország, a többi kelet-európai országgal egyetemben, egyfajta pufferzónát jelentett a Szovjetunió és a NATO tagállamai között. A szovjetek döntését a katonai beavatkozásról nagyban megkönnyítette John Foster Dulles amerikai külügyminiszter október 27-i nyilatkozata, amelyben – ugyan a diplomácia nyelvén – azt mondta ki, hogy Magyarországot az USA nem tekintti a szövetségésének. Ami azt jelentette, hogy sem ők, sem a nyugati hatalmak nem fognak tenni semmit az ország érdekében. „De nem is igen tudtak volna olyan rövid idő alatt és a körülmények ismeretében” – vélte az előadó.

A szovjet megszállás és a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány megalakulása, a kádári politika legfontosabb elemei

November 4. volt a Forgószél hadművelet megindulásának a napja. A különleges hadtest bevonult Budapestre, és részben megszállta a középső részeket, a 8. hadsereg az ország középső és keleti részét, a 38. hadsereg pedig a dunántúli részt foglalta el, és lezárta a nyugati határszakaszt. Ország-szerte megszállták a katonai objektumokat, s lefegyverezték a katonai alakulatokat és a felkelőket. A szovjetek néhány napon belül felszámolták a tényleges fegyveres ellenállást. (Ekkor gyorsult fel a menekültáradat nyugat felé: november 20. körül napi tízezer lépték át a nyugati határt, majd ennek 1957. január közepi tényleges lezárását követően Jugoszlávia felé menekültek az emberek.) Kádár és Münnich november 7-én érkeztek vissza Budapestre. Bejelentették

a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány megalakítását, amelynek a miniszterelnöke Kádár János lett. Létrehoztak egy csúcsmínisztériumot Fegyveres Erők és Közbiztonsági Ügyek Minisztériuma néven, Münnich irányításával. Idetartozott 1957 márciusáig a belügyminisztérium és a honvédelmi minisztérium; márciusban választották szét őket, s lett Biszku Béla a belügyminiszter és Révész Géza a honvédelmi miniszter.

A Kádár-kormány gyakorlatilag a nulláról kellett kiépítenie a rendszerét – igaz, a megszálló hatalomra erősen támaszkodhatott. De Kádár gyakorlatias és pragmatikus politikus volt, nagyon jól érzékelte a helyzetet, és azt, hogy miképpen lehet megszerezni, megtartani, majd stabilan fenntartani a hatalmat. A kialakuló kádári politikának több eleme volt, amelyre támaszkodni kívánt. Az egyik, amiről a legtöbbször szokás beszélni, az erőszak: ezt szolgálta a különböző fegyveres szervek újjászervezése és az újak szervezése, továbbá azok az újonnan megszülető jogszabályok, amelyek a megtorlást segítették elő, illetve ösztönözték. A másik jellemzője, hogy már a kezdeti időszakban úgynevezett jóléti intézkedéseket is hoztak: eltörölték – részben teljesen, részben ideiglenesen – olyan intézkedéseket, amelyek még a Rákosi-korszakban születtek, és jelentősen irritálták a lakosságot. A fegyveres alakulatok újjászervezése november 4-ét követően elkezdődött. Már ekkor megszervezték a karhatalmat a korábbi honvédtisztekből, tartalékosokból, illetve volt államvédelmisekből. (1953-ban beolvasztották az államvédelmet a belügyminisztériumba, csak ezt nem hozták nyilvánosságra; ezért beszélünk államvédelmisekről, és nem ÁVH-ról, amely hivatalosan 1953-tól nem létezett, de a gyakorlatban, a belügyminisztériumon belül elkülönülve, mégiscsak működött.) Budapesten három honvédelmi karhatalmi ezredet szerveztek,

és még egy belügyit. Amíg az előzők ideiglenesek voltak, és később feloszlatták őket, addig ez utóbbi, a belügyi karhatalom 1975-ig megmaradt, gyakorlatilag a kezdetekhez nagyon hasonló formában. Mindeközben a nagyobb vidéki városokban is zászlóaljkat alakítottak ki. A karhatalom megszervezése és a rendszer számára megbízható elemekkel való feltöltése alapvető fontosságú volt, miként a rendőrség és a hadsereg átrostálása is. Átvilágították a volt államvédelmis alkalmazottak nagy részét, akik ezt követően a belügyminisztérium kötelékébe kerültek, ahol megszervezték, jórészt belőlük, a politikai nyomozó főosztályt, de volt államvédelméseket tettek a legkülönbözőbb rendőri pozíciókba is. Az ő szerepük 1956 után vált igazán fontossá, egyrészt, mert ők végezték a nyomozati munkát, másrészt ők azok, akik a szovjetekkel együtt begyűjtötték a forradalomban részt vevőket.

Az erőszak kapcsán meg kell vizsgálni a munkásőrség kérdését is. Közvetlenül a forradalom leverését követően, a fegyveres karhatalom és a rendőrség mellett különböző fegyveres milíciákat kezdtek szervezni, mint például rendezőgárda vagy polgárőrség. 1956 decemberében Kovács Imre vezérőrnagy, majd Földes László belügyminiszter-helyettes kapta azt a feladatot, hogy készítsen tervet a munkásmilícia (amit kezdetben népőrségnek hívtak) felállításáról, amelyre több tervezet is született. Végül 1957. január 29-én fogadta el a javaslatot az MSZMP vezetése a népőrség (munkásőrség) megszervezésére. Első körben, 1957 augusztusára egy 30 ezer fős haderőt szerveztek, amelynek tagságát az 1960-as évek közepére 60 ezer főre emelték. „A munkásőrség gyakorlatilag a párt hadserege lett. Ez azért állítható teljes bizonyossággal – fogalmazott az előadó –, mert a munkásőrség teljes egészében párthatározatok alapján működött: a tisztjeit, de az egyszerű munkásőri állományát

is az MSZMP illetékes szervei válogatták ki; kezdetben a párttagok közül toborozták őket. Ezen 1963-tól kezdve lazítottak, és már pártonkívülieket is felvettek.” Hivatalos jogszabályban ugyan nem mondták ki, hogy ez lenne a párt hadserege, de készültek titkos jogszabályok, amelyek gyakorlatilag ezt igazolták. A kezdeti 30 ezer fő figyelemre méltó létszám volt, különösen, ha belegondolunk, hogy 1957 áprilisában az akkor újjászerveződő magyar néphadseregnek is csak 33 ezer fő volt a létszáma. Ez még akkor is számottevő, ha a munkásőrök nyilvánvalóan nem rendelkeztek olyan fegyverzettel, amilyenrel a néphadsereg alakulatai. (Ez az arány jelentősen az 1970-es években változott meg, amikor a hadsereg elérte a legmagasabb, 120 ezer fős létszámát.) Ezekkel a szervekkel fegyveres demonstrációkat is tartottak, így a munkásőrség alakulatai már 1957. március 3-án – igaz, ekkor még fegyver nélkül, a későbbiekben már fegyverrel a kezükben – végigmasíroztak Budapesten, és hasonló menet a vidéki városokban is találunk példát. Az erőszakszervezetekhez kapcsolódik a megtorlás politikája. Hogy a megtorlások úgy történjenek, ahogy azt a rendszer irányítói szerették volna, ahhoz egyrészt különböző jogszabályokat kellett hozni, másrészt meg kellett találni a megfelelő személyeket ezek végrehajtásához: a bíróságok számára kiválogatták az erre alkalmas bírósági és ügyészségi állományt, amely mintegy szavatolta a „megfelelő ítéleteket”. A jogi szabályozáshoz kapcsolódóan már 1956. november 12-én kiadták a büntetőeljárás egyszerűsítéséről szóló jogszabályokat, ám ezeket nem nagyon alkalmazták. 1956. november végén, december elején azonban fordulat áll be a megtorlási politikában: decemberben kihirdették a statáriumot, és ezt a statáriális rendeletet már meglehetősen széles körben alkalmazták. Az új irány jól érzékelteti az erőviszonyok alakulását: Kádárék novem-

ber közepén még megpróbálták tárgyalni a jugoszláv nagykövetségre menekült Nagy Imrével éppen úgy, mint a különböző munkástanácsokkal, amelyek november 4-ét követően a másodvirágzásukat éltek. A gyári munkástanácsok megalakították a fővárosban a kerületi munkástanácsokat, majd november közepén megalakult a budapesti munkástanács is, november végén pedig az országos munkástanácsot is létre akarták hozni. De Kádárék ezt már nem tűrték, és a nemzeti karhatalom a szovjeteket is bevonva megakadályozta az országos munkástanács küldötteinek a meghirdetett helyszínre, a Nemzeti Sportcsarnokba való bejutását. A kádári gondolkodásban ez már jelzi a fordulatot, mint ahogy később Nagy Imréék elrablása is. A december 2-án összeülő MSZMP ideiglenes központi bizottságában már pártszinten is kimondták, hogy a tárgyalásos politika helyett erőszakos politikát fognak követni. A döntést nagyban támogatta, hogy addigra már jelentősebb számú karhatalmi erőre is támaszkodhatott a kádári Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. A következő lépést az 1957. január közepén bevezetett gyorsított eljárás jelentette. 1957 áprilisában pedig megyei szinteken ismételtelen felállították a népbíróságokat, és a Legfelsőbb Bíróságon belül megszerveztek egy legfelsőbb tanácsot, amely másodfokként működött.

A forradalom okai

Az említett december 2-ai ideiglenes központi bizottsági ülésen nevezték meg a forradalom okait is, egészen pontosan négyet, amelyek a következők voltak: a külső ellenség, az újjászerveződő fasiszták, a revizionizmus, illetve Rákosi és követői. Ennek a négy pontnak a megfogalmazása új irányvonalat, teljesen új fordulatot jelölt ki 1956. december elején: az erőszak politikájáét. A Rákosiéktól való elkülönülés lényeges mozzanata lett a kádári politikai gondolko-

dásnak. Azt jelzi, hogy mindenképpen meg akarták akadályozni Rákosinak a hatalomba való visszatérését, illetve az első vonalbeli Rákosi-híveknek a visszatérését. Ezek a későbbiekben valóban nem is jutottak jelentősebb politikai pozíciókba, sőt némelyeket el is ítéltek. Így Péter Gábort, aki az ÁVH-nak 1953-ig volt a vezetője, vagy a volt honvédelmi minisztert, Farkas Mihályt és az ÁVH-ban vezető tisztséget betöltő fiát, Farkas Vladimirt, aki később Nincs mentesség címmel megírta a visszaemlékezéseit is – az ÁVH-vezetők közül egyedüliként. Farkasékat 1957 tavaszán ítélték el először, de nagyon enyhe ítéletet kaptak. Kádárék jól érezték, hogy ez az enyhe ítélet a közvélemény szemében nem bizonyítja eléggé az elhatárolódásukat a Rákosi-korszak politikájától. Ezért és ekkor hozták újból létre a népbíróságokat, és mondták ki, hogy az ügyész kérésére ismételtelen elő lehet venni, és újra lehet tárgyalni olyan ügyeket is, amelyekben már megszülettek a jogerős ítéletek. Farkasék így kaptak áprilisban szigorúbb büntetést. Az már egy másik kérdés, hogy azt sem kellett letölteniük: 1960-ban, még jóval a büntetési idejük lejárta előtt, ők is amnesztiával szabadultak, ugyanúgy, ahogy a forradalom egyes elítélteit. De nem mindenkit ítéltek el vagy büntettek meg a volt rákosista vezetők közül. Így például az egykori belügyminiszter, Piros László – aki Péter Gábor után vezette az ÁVH-t – mintegy az eredeti foglalkozásához, a hentes mesterséghez visszatérve lett a szegedi szalámigyár főmérnöke, majd igazgatója. A forradalom másik okaként megnevezett „revizionisták”-on Nagy Imrét és követőit értették, akiket szintén nem szerettek volna visszaengedni a hatalomba. Közismert Nagy Imre és társainak a kivégzése 1958 júniusában, ahogy már 1957 elejétől a forradalmárok elleni perek és halálos ítéletek megszületése is. Az első nagyobb formátumú személy, akit elítéltek, a Széna téri

felkelőcsoport vezetője, Szabó János volt. A külföldi, illetve a fasiszta vonal – mint újabb okok – igazolására születtek meg Kádárék propagandakiadványai, az úgynevezett „fehér könyvek”, amelyekben azt állították, hogy a forradalom alatt külföldről fegyvereket csempészték az országba, továbbá hogy különböző külföldi katonai szervezetek, például a CIA támogatták, sőt gerjesztették a forradalmat. A külföldi szál azért került be a fehér könyvekbe, mert a Varsói Szerződésben foglaltak szerint, ha valamely szerződő országot külföldről megtámadnák, akkor a többiek segítséget nyújthatnak neki. Vagyis próbálták igazolni a szovjetek beavatkozásának a jogosságát. De a külföld mellett a régi fasiszták is részt vettek a forradalom kiirtásában – fogalmazták meg a fehér könyvekben. Ezek az állítások meglehetősen abszurdak voltak, de mintegy „igazolták” Kádárakat, hiszen 1956-ban sem a szovjet csapatok itt-tartózkodását, sem a későbbi, a forradalomban történő beavatkozását nem rendezte semmilyen hazai és nemzetközi jogszabály. Ezt próbálták valamiféleképpen megmagyarázni a fenti vádakkal. A fasiszta vonal pedig azért volt érdekes, mert az 1947. évi békeszerződés kimondta azt, hogy ha a fasiszta bárhol felüti a fejét, a szerződő felek kötelesek ellene fellépni. Vagyis ha Kádárék bebizonyítják, hogy fasiszták is részt vettek a forradalomban, akkor a szovjetek beavatkozása törvényes volt. A mai napig nem tisztázott pontosan, hogy például miképpen találták meg az 1948-ban, távollétében halálra ítélt, de hosszan bujdosó és egy kukoricásban csószkódó Francia Kiss Mihályt, aki az 1919. évi tanácsköztársasági megtorlásokban vett részt, és aki az akkori politika szerint a „fasiszta” Horthy-korszak katonájaként eleve „fasiszta” volt. Őt 1957 elején állították bíróság elé, majd végezték ki, de pereket folytattak le volt csendőrök ellen is, bizonyítva a forradalom „fasiszta” jellegét.

Az erőszak politikája

1956. december elején vette kezdetét az erőszak politikája. Ezt követően dördültek el a sortűzek Salgótarjánban, a Nyugati pályaudvarnál, illetve adták ki a különböző jogszabályokat, köztük a már említett statárium bevezetéséről szólót január közepén, továbbá a kényszerlakhely kijelölésére vagy az internálás visszaállítására vonatkozókat. És ezzel párhuzamosan történt meg az ügyészi és bírói állomány átrostálása, a rendszernek megfelelő emberek pozícióba juttatása. A halálos ítéleteket meghozó bírók és az azokat követelő ügyészek életrajzi kutatásai azt mutatják, hogy az állomány kb. 20-30 százalékának volt jogi egyetemi végzettsége, amelyet még 1945 előtt vagy azt követően szerzett meg. Az állomány döntő többsége azonban csak érettségivel vagy még azzal sem rendelkezett. Ezek az 1948-ban Rákoskeresztúron felállított önálló államügyészi és bírói akadémiát végezték el, ahol egyéves gyors-talpaló oktatásban részesültek. Közülük többen az egyéves hadbírói tanfolyamot is elvégezték, és az ötvenes évektől bekerültek az igazságszolgáltatási apparátusba. Az ötvenes évek közepén közülük néhányan elvégezték a jogi egyetemet is. De ez nem sikerült mindenkinek, és a halálos ítéleteket jórészt ezek a megfelelő jogi képzettséggel nem rendelkező emberek hozták meg. A hatvanas évek elején e bírókat és ügyészeket – ha addigra sem végezték el a jogi egyetemet – elbocsátották, vagy valamilyen parkolópályára (például vállalati jogtanácsosi állásba) helyezték.

A tömegrendezvények mint a megfélemlítés eszközei

A fentiekkel összefüggésben érdekesek a tömegrendezvények is. Így az egyik legkorábbi, a munkásörök 1957. március 30-ai felvonulása – immár fegyverrel –, amelynek a budapesti útvonalterve jól mutatja,

hogy erődemonstrációként gyakorlatilag az egész fővárosban keresztülmasíroztak. A következő tömegrendezvény az 1957. április 4-ei, amelynek a koszorúzását – még tömegek híján – nem a Felvonulási téren, hanem a Szabadság téren tartották meg, és amely rendben le is zajlott. Márciusban és áprilisban a nagyobb gyárakban és munkáserületekben is tartottak munkásgyűléseket, de a csúcspont a május 1-jei budapesti rendezvény lett, amely az első valódi tömegdemonstrációvá vált. Ennek a forgatókönyve leginkább az 1945. évi május 1-jei felvonulásnak a forgatókönyvére emlékeztet, amelynek lényege, hogy a fővárosban több ponton gyülekeztek az emberek. A pártszervezetek jelölték ki a találkozási pontokat, illetve szedték össze kerületenként az embereket, és határozták meg a felvonulásba bekapcsolódásuk menetrendjét. A csoportok végigvonultak a főbb útvonalakon, majd elértek a Hősök terére, a mai Andrássy út torkolatában felállított tribünhöz. A tér királyi szobrait ekkor nem takarták le (ellentétben 1945-tel), mintegy jelezve, hogy azért mindent nem akarnak letagadni a magyar történelemből, és egyben azt is, hogy a szocializmust Kádárék másképpen kívánják felépíteni, mint Rákosiék. Valószínűleg 150-200 ezres lehetett a tömeg – Kádárék 400-500 ezres tömegről beszéltek, amely ugyan messze állt az igazságtól, de nagyon jól bizonyította a világ előtt a támogatottságukat –, amelynek Kádár kb. egyórás beszédet tartott. Ezt követően rendezvények voltak a Városligetben, a Városmajorban és Budapest egyéb pontjain. Ezen a napon alakult meg többek között a KISZ is: a zászlóbontó ünnepségét az akkori Köztársaság téren tartotta, és tagjai innen csatlakoztak a felvonulók menetéhez. A Rákosi-féle diktatúrától Kádárék többféle módon is próbáltak eltávolodni. Erre utal mások mellett a párt névváltoztatása is – MDP helyett MSZMP, ugyanakkor a

pártkongresszusok számozása folyamatos maradt –, vagy a jóléti intézkedések, amelyek ideiglenesek, mint például a tévesztés kérdése, amit akkor nem, csak 1959-től, a rendszer stabilizálását követően erőltettek újra, vagy a véglegesek, mint a kisvállalkozók adócsökkentése, a gyermektelenek adójának az eltörlése, a Rákosiék által törvénytelenül megvont nyugdíjak újbóli folyósítása. Mindezekkel párhuzamosan zajlott a leszámolás, a rendszer megszüntetése és a rendszer elleni hangok elfojtása, ami annyira sikeresnek bizonyult, hogy a forradalom egyéves évfordulójára a magyar társadalom a „beletörődés” állapotába került, így 1958-ban már meg merték tartani az első választást is. Kádárék ekkorra teljesen biztosnak érezték a hatalmukat, erre utal Nagy Imrék kivégzése is ugyanebben az évben. 1960-ban kisebb, 1963-ban nagyobb amnesztiát adtak az 1956 kapcsán politikai alapon (és nem köztörvényesen) elítéltek számára. (Az utolsó 1956-os elítélt 1977-ben szabadult.) Ugyanakkor felemás a helyzet, mert arra is találni bizonyítékot, hogy még a hatvanas évek első felében is születtek 1956-tal kapcsolatos ítéletek. Ám összefoglalóan elmondható, hogy 1963-ra Kádárék politikájának az első, átmeneti szakasza véget ért, miként az is, hogy 1956 mindvégig meghatározta a rendszert: kialakult egyfajta 1956-fóbia, amely megmaradt 1989-ig, és a kádári korszak számos döntését megmagyarázza.

Rubóczki Erzsébet

2. POLGÁRI ESTÉK

A Pesthidegkúti Polgári Körök által közel havi rendszerességgel szervezett esteken a jelen fontos eseményei kerülnek a középpontba. A hazai és a világpolitika éppen úgy a témák között szerepel, mint a közgazdaság, a civil élet vagy akár a városfejlesztéssel kapcsolatos kérdések. Az alábbiakban két előadást emeltünk ki a Polgári esték rendezvényei közül: az első a Város-

liget általános megújulását, a második ennek egyik projektjét mutatja be részletesen. Mindaz, ami a Városligetben eddig történt, illetve néhány éven belül megtörténik, messze túlmutat a főváros határain, országos, sőt a nemzetközi szinten is meghatározó jelentőségű fejlesztésként rajzolja át Budapest tényleges és szellemi-kulturális térképét.

2.1

A LIGET BUDAPEST PROJEKT

Az emberek szeretni fogják az új Városligetet...

Előadó: Dr. Baán László, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója,

a Liget Budapest Projekt miniszteri biztosa

Elhangzott: 2019. február 7.

A „Hol tart jelenleg a Liget Budapest Projekt?”, és a „Milyen Városliget fogadja majd néhány éven belül a látogatókat?” kérdésekre Baán Lászlótól, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójától, a Liget Budapest Projekt miniszteri biztostól várta a válaszokat a hallgatóság a Klebelsberg Emlékházban. A Polgári esték vendége Varga Mihály pénzügyminiszter, a II. és a III. kerületek országgyűlési képviselője meghívására érkezett, és a jövő Városligetét mutatta be a nagyszámú érdeklődőnek.

Az előadáson a hazai kortárs városfejlesztésben egyedülálló projektbe nyerhettek bepillantást a megjelentek. De, ahogy azt az előadótól megtudtuk, nemcsak Magyarországon páratlan ez a számtalan igény figyelembevételével megtervezett nagyszabású kulturális projekt, hanem világszinten is kiemelkedő: néhány közel-keleti és ázsiai területet leszámítva jelenleg sehol nem formálódik hasonló méretű és ilyen magas színvonalon tervezett, ennyi kulturális intézményt, illet-

ve kikapcsolódási, pihenési lehetőséget nyújtó projekt.

De tekintsünk kicsit vissza a kezdetekre! A kormány 2011-ben döntött először a Liget megújításáról, ám akkor még csak egy múzeumi negyedre, egy kisebb területre szólt a program, amely 2013-tól kibővült, és a Liget egészére kiterjedt. „A projekt nagyjából tizenkét nagyobb alprojektből áll, ezeken több száz kiváló hazai és külföldi szakemberrel együttműködve dolgoztunk és dolgozunk folyamatosan – hallottuk. – Mi valamennyien pontosan tudjuk, hogy az egyes részterületek milyenek lesznek, és ennek eredményeként azt is tudjuk, hogy a Liget egésze, ez a 100 hektárnyi terület milyen lesz. Bizton állítható, hogy minden részletében mindenkinek többet fog nyújtani, mint eddig. Bárki, bármilyen céllal érkezik majd ide – szórakozás, kultúra, pihenés, gasztronómia, sport, gyerekprogram, kutyasétáltatás –, egy jobb Ligetet fog találni. Biztos vagyok abban, hogy az emberek szeretni fogják az új Városligetet.”

A Városliget fejlesztését gyakorlatilag a kez-

detektől sok támadás érte itthon az ide tervezett múzeumok és intézmények miatt, illetve a feltételezések szerint csökkenő itteni zöldterületeknek, növényvilágnak és faállományoknak a védelmében. „Kinek jutott eszébe az az örökség, hogy egy zöld parkba intézményeket és múzeumokat telepítsen?” – idézte az előadó az ellenzők által gyakran hangoztatott vádat. „Erre a kérdésre a válasz már a múltban, közel százötven évvel ezelőtt megszületett” – jelezte a főigazgató úr, utalva azokra az épületekre, amelyek a Városligetben, Európa egyik első közparkjában 1866-tól kezdve megépültek. Ekkor nyitotta meg kapuit a Fővárosi Állatkert. Ezt követően számos további kulturális és szórakoztató intézmény települt a Ligetbe: a Városligeti Színház (1879), a Régi Múcsarnok (1885), az Iparcsarnok (1885), a Városligeti Műjégpálya (1895), a Közlekedési Múzeum (1896), a Múcsarnok (1898), a Szépművészeti Múzeum (1906), a Vajdahunyad vára (1908), a Széchenyi fürdő (1913).

„Az új Liget nem lesz túlépített, és zöldfelületeinek aránya sem fog csökkenni – hallottuk az előadótól. – A Ligetnek jelenleg 60 százaléka zöldfelület, a különböző épületek a terület 5-6 százalékát foglalják el, több mint egyharmadát pedig beton fedi. A betonozott részek zöldfelületbe vonásával 60-ról 65 százalékra növeljük a zöldterületet, ami így nemhogy kisebb, de a korábbinál nagyobb lesz. De nem lesz túlépített sem a megújuló Városliget – az épületek összességében továbbra is nagyjából 6 százalékot foglalnak el –, köszönhetően annak is, hogy a jelenlegi projekt keretében megépülő új intézmények döntően korábbi építmények helyén állnak majd.”

A Liget legrégebbi, 1885-ben épült, ma Olof Palme néven ismert kőépületében, az egykori Régi Múcsarnokban a Millennium Házát alakítják ki. 800 négyzetméteres, Zsolnay kerámiával díszített, nagyszabású belső tereit az elmúlt több mint százharminc év alatt a legkülönbözőbb célokra

használták; napjainkra nagyon leromlottak, hihetetlenül rossz állapotba kerültek. Most teljesen felújítják és restaurálják, a pécsi gyárral együttműködve pótolják Zsolnay kerámiáit, így ősztől már egy gyönyörű kiállítótér várja a látogatókat, benne egy ligettörténeti kiállítással, majd a 19–20. század fordulójának Budapestjét bemutató, interaktív tárlattal, az épület előtt pedig egy Zsolnay szökőkúttal díszített, több ezer négyzetméteres rózsakerttel.

A Városligeti Színház favázas kis épülete 1879 óta várta a nézőket a mai Ajtósi Dürer sor és a Dózsa György út sarkán. Eköré építették föl 1909-ben a Vágó testvérek, a Vágó József és Vágó László építészek tervezte, a bécsi geometrikus szecesszióval rokonságot mutató szép színházat, amely szerencsésen átvészelte a háborút, de 1951-ben mégis lebontották, hogy megkönnyítsék az ünnepi demonstrációk alkalmával a Felvonulási térre kanyarodó tankok útját. De a favázas kis mag megmaradt, és a mai napig ott áll. A Vágó-tervek alapján újraépülő épületben, az eredeti magot is megőrizve egy gyermek- és ifjúsági színház fog működni, amelynek belsőépítészeti, technikai megoldásait a színvonalas gyermekelőadásairól ismert Kolibri Színház szakembereinek tapasztalatait is figyelembe véve alakították ki.

Közismert, hogy a Ligetbe szánt három múzeumra nagyszabású nemzetközi építészpályázatokat hirdettek. A Magyar Zene Háza pályázat győztese a világhírű japán sztárépítész, Sou Fujimoto lett. A magyar zenetörténetnek és zeneművészetnek dedikált, különleges formavilágú terv megvalósítása a szocializmus éveiben emelt, igen szerény építészeti kvalitásokat mutató egykori Hungexpo-irodaházak helyén már elkezdődött, várhatóan 2020-ra be is fejeződik, és kiállításoknak, zenepedagógiai foglalkozásoknak, kisebb koncerteknek nyújt különleges atmoszférájú színteret.

Az Új Nemzeti Galéria nemzetközi építészeti pályázatát egy másik japán iroda, az építész Nobel-díjának tekinthető Pritzker-díjjal elismert SANAA nyerte. A 2021 végére elkészülő, 4000 négyzetméter alapterületű múzeum a Petőfi Csarnok helyén áll majd. A múlt és a jelen közötti kontinuitás ez esetben is érdekes, ugyanis itt épült meg az 1885. évi Országos Általános Kiállítás Iparcsarnoka, amely egészen a második világháborúig állt. Akkor súlyosan megsérült, így lebontották, de alapjaira húzták fel 1947-ben a Budapesti Nemzetközi Vásár (BNV) egyik kiállítási csarnokát, amelyből 1985-ben, egy jelentős átépítést követően lett Petőfi Csarnok.

Lebontják a jelenlegi Közlekedési Múzeumot, a helyére az eredeti tervek alapján építik meg azt a kupolás épületet, amely 1896-ra, a millenniumi kiállításra készült el, és amelyből három év múlva Közlekedési Múzeum lett. A jövőben Feltalálók Háza néven, a magyar innováció központjaként, a legkorszerűbb technológiával felszerelt interaktív tudományos központként, amolyan Science Centerként működik majd, a világhírű magyar találmányok és géniuszok dicsőségét hirdetve.

A Liget Dózsa György úti, 50 ezer négyzetméteres, parkolóként használt betonozott területéből zöld promenád lesz, és itt áll majd a Néprajzi Múzeum is. A nemzetközi meghívásos építészpályázaton első díjjal elismert terv – egy magyar tervezőiroda, a Ferencz Marcel vezette NAPUR Architect alkotása – azóta elnyerte „A világ legjobb középülete” díjat is. A terv nagy erénye, hogy megteremti, pontosabban visszaállítja azt az egykori tengelyt a Városligeti fasor és a Liget között, amely eredetileg is megvolt. A fordított kapuként, közel szimmetrikusan alakított, mesterséges zöld dombként megjelenő épület 60 százaléka – kiállítótárainak nagy része – bekerül a föld alá, a kiállított tárgyak fényvédelmét is szolgálva, de a Liget területét is jótékonyan kímélve.

A Néprajzi Múzeum építése már megkezdődött, miként a Vidámpark helyén, a Fővárosi

Állat- és Növénykert részeként megépülő fedett Pannon Park Biodóm építése is. 2 hektáros tere szubtrópusi növény- és állatvilággal benépesített közösségi térként fogadja majd az érdeklődőket 2020-tól. Figyelemre méltó, hogy a magyar tervezőiroda, a Paulinyi-Reith & Partners Zrt. által megálmodott, hatalmas „buborékot” 2018-ban „Európa legjobb szabadidős épületének” választotta a nemzetközi ingatlanszakma az International Property Awards díjátadóján.

Idén őszre várható annak a kalandparkkal kiegészített játszótérnek az átadása is, amely jelen pillanatban Európa legkorszerűbb és legnagyobb, több mint 10 ezer négyzetméteres, a legkülönbözőbb korosztályoknak szánt játszótérének ígérkezik. Konceptiójának kialakításakor mindvégig együttműködtek egy tizenkét fős gyermekcsoporttal, és az ő igényeiket, vágyait is figyelembe véve tervezték meg a játszótér.

Bár a Liget Budapest Projekt teljes elkészülte 2021–2022-re várható, bizonyos részeit már birtokba vehette a nagyközönség. Az elmúlt év novemberben fejezték be a Szépművészeti Múzeum történetének eddigi legnagyobb, 14 ezer négyzetmétert érintő megújítását, és adták át az ostrom alatt súlyosan megsérült és több mint hetven évig lezárt, most gyönyörűen helyreállított Román Csarnokát, továbbá a magas színvonalon kialakított új közönségforgalmi területeit. De már néhány hete használhatják az állatok és gazdái azt a hazai viszonylatban egyedülálló, 5000 négyzetméteres kutyás élményparkot is, amelyet kutyabarátokkal, etológusokkal és egyéb szakértőkkel karöltve terveztek meg.

Az említettek mellett apróságnak tűnik, pedig korántsem lényegtelen, hogy eltávolítják a Ligetből a szegényes kinézetű és kínálatú ajándékbódékat, helyettük három pavilon épül, amelyeknek az az érdekességük, hogy eredetileg is a Ligetbe szánta őket a tervezőjük, Feszli Frigyes építész, aki a Pesti Vigadót is jegyzi. Akkoriban meg is épültek, de

az idők folyamán többször áthelyezték, majd lebontották őket. A Budapesti Levéltárban mostanában megtalált eredeti tervek alapján, de modernizálva térnek majd vissza a Ligetbe. A Regnum Marianum templommal és a közvéleményt mindmáig megosztó 1956-os emlékművel kapcsolatban feltett hallgatói kérdésre adott válaszból megtudhattuk, hogy az egykori templomot egy emlékjel és egy térszín alatti kis emlékhely fogja megidézni. Az 1956-os emlékmű pedig – melyet az előadó egy, vélhetően a hallgatóság nagy részét meggyőző interpretációban vett védelmébe – továbbra is a parkban marad.

„Vajon az új intézmények által generált nagyobb látogatószám és autóforgalom nem terheli-e túl a Ligetet, nem amortizálja-e le túlságosan a parkot? – idézett újabb, egyébként joggal felmerülő kérdéseket Baán László. – Egy, a látogatói szokásokra vonatkozó felmérés szerint jelenleg valamivel több mint 4 millió látogatót keresi évente a Liget – tudtuk meg. – A megújult Városligetbe 20 százalék látogatói növekedés prognosztizálható, vagyis évi 5 millió látogatóval számolunk. Az előrejelzések egyértelműen mutatják, hogy a magas látogatószámot mindenekelőtt a Ligetben található intézmények (múzeumok, kikapcsolódásra szánt intézmények stb.) generálják, míg a parkot elsősorban és jóval kisebb arányban a zöldbe vágyó, sportolni, játszani, kutyát sétáltatni vágyó környékbeliek használják. A Budapesti Corvinus Egyetem tájépítészeti által végzett felmérés szerint egy ligetlátogatóra ma 600 négyzetméter zöldfelület jut. Ha 20 százalékkal forgalomnövekedéssel, vagyis 5 millió látogatóval számolunk, ez lecsökkenhet 500 négyzetméterre, ami még mindig nagyon messze van a nyugat-európai parkok kihasználtságától, és még mindig nem beszélhetünk elviselhetetlenül intenzív parkhasználatról. Ami pedig az új intézmények által várhatóan generált autóforgalmat illeti, azon a Ligeten átfolyó M3 autópálya-bevezetés

megszüntetésével, a Liget körüli forgalom megváltoztatásával, illetve föld alatti parkolókkal kívánunk segíteni.”

Az előadó röviden bemutatta a Városligettől távolabb zajló, de a projekthez tartozó további fejlesztéseket is. Az egykori Szabolcs utcai klinikák egyik tömbjében épül meg Európa legnagyobb és legkorszerűbb múzeumi háttérintézménye, az összesen 35 ezer négyzetméteres, 350 ezer műtárgy befogadására alkalmas múzeumi raktár és a legkorszerűbb technológiával felszerelt restauratori központ. De az ország távolabbi részébe is jut a fejlesztésből: az 1830-as években épített, ám valójában soha nem használt komáromi Csillagerőd téglalboztos tereiben a Szép-

művészeti Múzeum gazdag gipszszobor- és festménymásolat-gyűjteményét állítják ki.

„A millenniumi ünnepek idején, 1896-ban mintegy kétszázötven épületet húztak fel, igaz, nagy részüket csak az ünnepek idejére a Városligetben – zárta le előadását Baán László. – Fél év alatt 5 millió ember látogatott el a kiállításra, amely az akkori Magyarország teljesítményét mutatta be a világnak. Ipar, kereskedelem, kultúra, gasztronómia, mezőgazdaság és még számos terület képviseltette magát. Vagyis nem csak az egykori épületek, de a millenniumi kiállítás szellemisége okán is érdemes úgy tekintenünk a Városligetre, mint a magyar történelmi emlékezetnek egy kiemelkedő helyszínére, és innen is megközelíteni jelenlegi átalakulását és célját.”

Rubóczki Erzsébet

A Polgári esték rendezvénysorozat júniusi vendége dr. Batta András professzor, a Zeneakadémia korábbi rektora, a Városligetben megépülő Magyar Zene Háza-projekt szakmai munkacsoportjának vezetője volt. Ez utóbbi minőségében, Varga Mihály pénzügyminiszter, a terület országgyűlési képviselője meghívására érkezett a Klebelsberg Emlékházba, és mutatta be az épület jövőbeni működtetésére vonatkozó elképzeléseit. Az est végére alighanem mindenki számára kiderült, hogy a zene változatos világát számtalan formában és módon bemutató Magyar Zene Háza egy minden mozzanatában rendkívüli intézmény lesz.

A épületet, annak építészeti jelentőségét – a professzor előadását megelőzően – röviden vázolta dr. Gyorgyevics Benedek, a Városliget Zrt. vezérigazgatója. Elmondta, hogy a Magyar Zene Háza az épületre meghirdetett nemzetközi pályázat nyertesének, a japán Sou Fujimoto-nak a tervei alapján valósul meg, akit egyébként a The New York Times 2012-ben a világ leginnovatívabb építészeinek nevezett. A természetbe, a Városliget fái közé komponált, átlátható üvegfalú, hullámzó tetőzetű látványos épület alighanem önmagában is vonzza majd a látogatókat, de remélhetően azzal a nagy ívű programmal is, amelyet dr. Batta András és az általa vezetett munkacsoport dolgozott ki. „Noha magánemberként nem vagyok »építkező«, ez már a harmadik alkalom, amikor beleszöppentem egy nagy, szinte történelmi jelentőségű épületnek a megújításába, illetve megépítésébe – indította az előadását a professzor úr. – Az első a Zeneakadémia felújítása, rekonstrukciója volt, a második a Zeneakadémia új épületeinek a megépítése. A Magyar Zene Háza pe-

dig immáron a harmadik: ennek az épületnek legalábbis a tartalmát fejleszthetem. A Zeneakadémiához talán annyiban kapcsolódik, hogy annak a megújításakor a kulturális tevékenységet összekapcsoltuk az oktatási tevékenységgel. A Zeneakadémia korábban csak oktatási tevékenységet végzett, kulturálisra nem is kapott támogatást, azt mindig csupán befogadóként végezte. Ám ha most megnézzük a Zeneakadémia koncertmúzeumát, ott egy nagyon élénk, csodálatos koncertéletet találunk, amit a Zeneakadémia maga menedzsel. De már ottani rektorként éreztem, hogy nem elegendő csak csúcstévéket vezetni, működtetni és létrehozni (gondolok a Zeneakadémiára, az Operaházra vagy a Műpára), hanem valamit kellene adni általában azoknak az embereknek, különösen a fiataloknak is, akiknek a képzettségükből, az iskolázottságukból hiányzott-hiányzik a zeneoktatás, a zenének a megismerése. A Magyar Zene Háza ha nem is mindenkinek – mert az kicsit gyanús lenne –, de sokak számára készül, és éppen ilyen céllal, ilyen megfontolások mentén. A ház nyitva lesz mindenki előtt, a Ligetben bókászók mintegy besétálhatnak ebbe az épületbe is, átsétálhatnak a házon. Üvegfalának köszönhetően fizikailag is, de átvitt értelemben is áttetsző lesz, mert nem egyszerűen egy koncertközpont épül – noha lesznek koncertek tartására tervezett terei is –, és nem is egyszerűen egy oktatási központ lesz – jóllehet állandóan oktatni szeretnénk, és ismereteket átadni –, hanem mindez együtt; benne régi és új ismereteket közlünk a zenéről, lehetőleg mindenkinek.”

Az előadó úgy fogalmazott, hogy a ház évi körülbelül kétszáz programmal vár 100-120 ezer látogatót. Hétvégeken családi programokat szerveznek az érdeklődőknek és az egyéni

látogatóknak, valamint a külföldi turistáknak is, akiknek a magyar zene történetén keresztül – amely dominánsan jelenik meg az egész házban – az európai zene történetéhez kapcsolódóan ígérnek látni- és hallgatnivalókat: az épület Kodály szellemében lesz magyar és európai. De a Magyar Zene Háza mindenelőtt diákokat és általában gyerekeket, iskolai csoportokat vár, pótolni kívánva számukra mindazt a zenei tudást, ami az utóbbi évtizedekben a közoktatásból sajnálatos eltűnt. „Kedvet szeretnék csinálni a zenetanuláshoz, megmutatni az éneklés örömét, megismertetni a zene történetét – és mindezt élményeszerűen; az élményátadás alapvető gesztusa lesz a háznak” – hallottuk.

Kiderült, hogy gyakorlatilag nyolc éves tervezési folyamatról beszélünk az épület kapcsán: a pályázatot 2013-ban hirdették meg, és várhatóan 2021 negyedik negyedére készül el az összesen 10 ezer négyzetméteres, háromszintes épület. Mára gyakorlatilag el is készült a föld alatti legalsó szint, amely kiállítási térként szolgál majd. A földszinten koncertterem és előadóterem lesznek, míg a ház zenei hanghullámra emlékeztető és a fák koronájába belesimuló különleges tetőzete alatt – amelyen itt-ott áttörnek és a magasba nyúlnak a liget fái is – zenei felkészítő „élményórákat” fognak tartani. A mélyszinti térben lesz egy 1000 négyzetméteres állandó kiállítási, illetve egy szintén 1000 négyzetméteres időszakos kiállítási tér, és egy úgynevezett hangdómot vagy hangplanetáriumot is kialakítanak. A földszinten helyet kap egy kb. kétszázhatvan ülőhelyes (öt-hatszáz állóhelyes) és egy kisebb, száz-százhusz férőhelyes koncertterem, továbbá egy könnyűzenei digitális könyvtár is. A földszinhez kapcsolódik még egy szabadtéri színpad, ahová főleg gyerekeknek és családoknak kívánnak hétvégi programokat szervezni. A legfelső szinten pedig úgynevezett „felkészítő terek” lesznek: a zenével való ismerkedés folyamata az iskolai csoportban érkezők

számára itt, a tetőn kezdődik, majd innen mennek le a mélybe, az állandó kiállításra, ahol a zene történetét élményként élhetik át. „Itt egy olyan séta kezdődne – hallhatunk –, amely az ősi társadalmak zenéjétől napjainkig vezet (de amelyből »az anyag sűrűsége miatt« alkalmanként csak egy-egy szeletet lehet majd megismerni). A mélyben alakítjuk ki a hangok bolygóit, egy hangdómot, egy ténylegesen dómszerű építményt, amelyben különböző hangok lesznek hallhatók: a természet hangjai éppen úgy, mint a legkülönbözőbb zenék. A dóm egy nagyon erőteljes hallásélményt kínál majd, visszaadva a fülnek és a hallásnak a maga rangját, de egyben erőteljes vizuális élményt is nyújtva. Ezt követően a gyerekeknek a földszinten egy élő hangversenyben lenne részük, amelyet fiatal muzikusok, például zeneakadémisták vagy más fiatal zenészek adnának. Tisztában vagyok azzal, hogy az iskolát pótolni nem tudjuk, de azt meg tudjuk csinálni, hogy olyan impulzusokat adunk a gyerekeknek, amelyek után esetleg visszatérnek, netán elkezdnek valamilyen formában zenével foglalkozni – fogalmazott Batta András, felidézve az általa is szervezett nagy sikerű Virtuózok című komolyzenei versenyt, amely szintén sok gyereket ösztönözött zenetanulásra. – Nem tudunk, de nem is akarunk versenyezni a hagyományos zenei intézményekkel. Nem az a feladatunk, hogy nagynevű művészeket meghívjunk. Azt szeretnénk, ha minél sokrétűbb zenéket tudnánk bemutatni. Számunkra az is zene, ha eljön egy erdélyi banda, vagy egy sváb fúvósegyüttes, vagy ha egy afrikai zenész megszólaltatja a hangszerét; nekünk az a legfontosabb, hogy az attitűd ismeretterjesztő legyen. Minden hangversenynek kell hogy legyen valamiféle oktatási, tanítási üzenete. És ebben – azt gondolom – hézagpótló lehet a Magyar Zene Háza.”

Az intézmény több tevékenységi körét is felvázolta a professzor úr, ezek között alapvető

az oktatási tevékenység. „Foglalkozásokat, rendhagyó énekórákat tervezünk, csoportos élménycsomagokat kínálunk az érdeklődőknek, turistáknak és bárkinek; a legkisebbeknek például zenei játszótérrel alakítunk ki. Kórusjáték néven éneklő foglalkozásokat szervezünk – mert, ahogy Kodály megmondta, mindenki tud énekelni, nincs olyan, hogy botfűlű – azoknak az amatőr kórusoknak, amelyek klubszerűen működnek, amelyek időről időre összejönnek, és fiatal karnagyok vezetésével a szabadidejükben énekelnek. Az lebeg a szemem előtt, hogy az amatőr zenélést – amit egyébként senki nem karol fel – próbáljuk meg ösztönözni. Sokan tudnak jól zongorázni vagy egyéb hangszeren játszani, együtt zenélni – miért ne mutathatnák meg magukat? De van egy másik felvetés is: nevezetesen, hogy sokan csak később, úgy a negyvenes éveikben érnek meg a klasszikus zenére, és esetleg akkor szeretnének például megtanulni zongorázni. Talán tudnánk ilyen szolgáltatásokat is nyújtani, akár csoportosan oktatni ilyen érdeklődőket. Nem hagyományos zongoraóráként kell ezt elképzelni, hanem inkább társas együttlétként. Tehetségbörzét indítanánk: a fiatal tehetségek támogatása nagy cél, miként a zeneiskolák támogatása, a határon túli tehetségek felkarolása is, de akár kis falvak szerény körülmények között élő tehetségeinek is bemutatkozási lehetőséget biztosítanánk. És természetesen beavató koncerteket szerveznénk, és a világok zenéjét is bemutatnánk, ideális esetben a határon túlról.”

A Magyar Zene Házának tartalmát, működési programját és kiállítási tematikáját a Batta András vezette szakmai munkacsoport dolgozta ki, amelyben a legkülönbözőbb területekről érkező szakemberek vettek és vesznek részt, kisebb tematikus csoportokban: a legkülönbözőbb műfajhoz kapcsolódó zeneszerek, zenetörténészek, pedagógusok épp úgy, mint a kiállítás megjelenítésén, vizuális és hangzó effektjein dolgozó szakemberek.

Az általuk kidolgozott állandó kiállítás koncepcióját is összefoglalta az est előadója. „A közösséget összekovácsló ősi zenétől indulunk el, abból az időből, amikor köveket, fadarabokat, dobokat használva születik meg a zene. Ez a nem leírt zene időszaka, amelynek a gesztusait a későbbi népzene őrizték meg. Az ezt követő időszak zenetörténetét több fázisban mutatjuk be. Az első az Isten és zene – a középkor és a reneszánsz zenéje. Különös hangsúllyal a középkoron, amikor az Isten szólítja meg a zene. Az úgynevezett nagy zene az Isten dicsőségét szolgálja, a zene írásbeliségétől kezdve a többszólamúság csodájáig. A következő fejezetben a zene az embert, az emberi szenvedést, az emberi költészetet fejezi ki. Ez azért érdekes, mert évszázadokon keresztül a zene nem nagyon ábrázolta az emberi szenvedést. Nagyjából az 1600-as évek körül érkezett el az a pillanat, amikor ez megjelent, és ezt hívták operának, ami emberi történeteket zenésít meg. Ezt a nagyjából kétszáz éves időszakot a nagy zenei egyéniségeknek a korszaka követi a 18–19. században. Kiderül, hogy miképpen emelkedik a művész a társadalom egyre magasabb rétegeibe, illetve alakul ki a zsenikultusz vagy ahogy ma mondanánk, a sztárkultusz – gondoljunk Beethovenre vagy Liszt Ferencre. Majd eljutunk a 20. századig, amelynek a koncepciójával – hogy milyen egységes vezérelv mentén haladjunk benne – sokat küzdöttünk. Ez a zenetudomány és az zene technikai forradalmának az időszaka, amikor kísérleteznek a zenével, a hangokkal, az impulzusokkal, változnak a technikai eszközök, tökéletesednek, és újak jelennek meg. De többek között ez Bartók és Kodály világa is. A kiállítás megjelenítésében arra törekedtünk, hogy személyre szabott legyen, és egyben általános élményt is nyújtson. A kulcsszó az élményszerűség, a legújabb generációkat ezen keresztül lehet megszólítani, és ez a vezérelv vonul végig a kiállításon is.”

A kiállítás layoutját részletesen is felvázolta Batta András. „Az legelső részben egy sűrű erdő jelenik meg, és benne egy dobegyüttes, amit egyszerre többen is meg tudnak szólaltatni: az így előcsalogatott zenét különböző vizuális effektek kísérik majd. Itt a mágiáról van szó, a zene teremtéséről és megjelenítéséről. Ezt követi a magyar népzene, amelyet egy emberpárnak a sorsában, a születéstől a halálig, a bölcsőtől a sírig tartó népzenei témákon keresztül mutatunk be. A születés- és gyerekdalok, a szerelmi énekek, a sorsot bemutató dalok – küzdelmek, katonaság, vándorlás, bujdosás, és így tovább –, egészen a sírig. A következő etap már a mérhető időt, a történelmi időszakot mutatja, elsőként az Isten és a zene tematikában. Itt megjelenik a gregorián és annak népzeneiként való terjedése. Évszázadokon keresztül úgy élt a gregorián, mint a népzene, szájról szájra, szerzetesről szerzetesre, generációkról generációkra terjedt. Majd egy idő után, úgy a 8-9. század körül lejegyezték: feltűnnek könyvekben, ami a kiállításon egy inícialekapuként jelenik meg. Ezen áthaladva játszunk a zenei írással: ez azért érdekes, mert amikor elkezdték elfelejteni a gregoriánt, akkor kiállt az egyik szerzetes, és kézjelekkel emlékeztette a többieket a dallam vonalára. Ezeket a kézjeleket, az úgynevezett neumákat először teljesen szűz, vonalrendszer nélküli papírra jegyezték le. Ez kapott később hangmagasságot, vagyis a kézjelekből lettek a hangjegyek, a hangmagasság megjelölésére a vonalrendszer szolgált. Így alakul ki az európai zeneírás. Ezzel szinte egy időben – amikor már ritmust is tudtak jelölni, mert ritmust sokáig egyáltalán nem tudtak jelölni – jelenik meg a többszólamúság. Azt kell megéreztetni, hogy miképpen lesz az egy szólamból két szólam, ami az európai zenében egy óriási nagy lépés volt. Ezt pedig úgy tudjuk érzékelhetővé tenni, hogy egy templombelsőbe belépve a felcsendülő egy szólamra,

ahogy a térben is előrehaladunk, egyszer csak ráénekel egy másik szólam. Ezt nagyon szuggesztíven szeretnénk érzékelteni, hogy az a gyerek, aki ezt hallja és átéli, soha ne feledje el, hogy a többszólamúság milyen nagy dolog.

A következő lépés a 16. század végén kezdődik. Ekkora már sokan énekelnek, sok szólamban. Nagy drámai váltás következik, amit a kiállításon Orfeusz drámája érzékeltet: egy ember, egy zenélő, lanton játszó ember tragikus története, aki a halott felesége után alászáll az alvilágba. Ezt, illetve ehhez hasonló drámai sorsot korábban nem zenésítették meg, nem érdekelte a drámai történet a zenét, a zeneszerzőt. De az első operákban megtörtént ezeknek a mély és tragikus érzelmeknek a zenei ábrázolása. Részben ezt szeretnénk bemutatni, részben a kottanyomtatást és annak a fantasztikus hatását, részben a hangszereknek a csodálatos fejlődését. Mindezt interaktívan módon: meghallgathatóan, képeken is megelevenedően, sőt, egy korabeli nótá kottájának a kinyomtatásával.

Az újabb egység a művész megjelenése a történelem színpadán. Az utazó, vándorló, olykor lakásorban működő, majd mindinkább öntudatra ébredő művészé. Az évszám 1781, amikor Mozart kirúgatja magát az érseki szolgálatból. Ez egy szimbolikus gesztus, ő lett az első polgári származású szabadúszó, önmagát eltartani képes zeneszerző. Valóban rengeteg pénzt keresett, nagyon jól megfizették – az más kérdés, hogy luxusban élt, szerencsejátékokat játszott, elszórta a keresményét, és szegényen, nagy adósságokat hátrahagyva halt meg. A kiállításon Mozarttal, aki nagy utazó volt, járjuk majd be Európát: egy nagy terepasztalon halad majd a postakocsija, eljut minden jelentős zenei központba, ahol találkozott mindenki-vel és minden zenei áramlattal. Ezen utazás során ismerhetjük meg a 18. század zenéjét. De szerepet kap Bach is, akinek a zsenialitását

egy orgona segítségével kívánjuk bemutatni, mégpedig úgy, hogy a hangszer bizonyos regisztereit kihúzva vagy a billentyűzetét megütve Bach életével és zenéjével kapcsolatos témák jelennek meg. Eszterháza is előkerül, az első központ, amely – Haydnak köszönhetően, aki harminc éven keresztül itt élt – a magyar zene történetében jelentős szerepet játszott. Egy asztal jelenik majd meg a térben, körülötte négy székkal, amelyek egy vonósnégyest szimbolizálnak. A vonósnégyes műfaját Haydn találta ki Eszterházában. Ha a négy ember leül az asztal köré, megszólal mind a négy szólam, ha csak egy, akkor egy szólam. Ez egészen olyan, mint egy társalgás, négy művelt embernek a társalgása. Beethovennek pedig majd a „fejébe” megyünk be, az ő belső halálát és vízióit, zsenialitását vetítjük ki abban a zenei szobában, amelybe majd belépünk.

A korban megépülő operaházakat sokféleképpen lehet bemutatni: megjelennek jelmezek, fontos operaszereplők a hozzájuk tartozó zenével kísérve... Épületként a budapesti Operaház félbevágott makettjét állítjuk ki, amelyen meg lehet figyelni, hogyan is működött egy operaház. A Himnusznak egy szentélyt alakítunk ki, amelyben azokat a nagy pillanatokot kívánjuk érzékelteni, amikor meg szokott szólalni a mű, amelytől elérékenyülnek az emberek, így filmek, kollázsok lesznek láthatók nagy sport- és politikai eseményekről, megmutatva, hogy akkor és ott mit jelentett a himnuszunk felcsendülése. Liszt Ferenchez egy gépzongorát, szellemzongorát rendelünk, mintha ő zongorázna, és a hangszerén megszólal Európa zenéje, ami annyiban valós is, hogy ő mindenféle zenét átírt és eljátszott. Ezen keresztül tárjuk fel a kapcsolatait, az attitűdjét, az életét.

A 20. század bemutatása három fontos részből áll. Az egyik Bartók és Kodály varázsszobája, amelyben tárgyak lesznek, amelyek megszólalnak. Itt meg akarjuk mutatni a kin-

tek és a bentek világát, a Kékszakállú herceg mély pszichológiáját és a természet végtelenségét, amit Bartók és Kodály ugyan más-más módon, de imádott. Mindezt egy budapesti lakás miliójében kialakítva. De megszeretnénk mutatni a népzene feldolgozását is, hogy miképpen válik a népzenei élmény, a népzene felfedezése egy zeneszerző saját nyelvévé. Mindezen folyamatot egy népi szöttesbe „szöve”, vizuálisan megjelenítve is kínáljuk, így a látogató ezt áttételesen is megérezheti. Ugyanakkor fontos lesz a pedagógiai tevékenységük érzékeltetése is: Kodálynál a tanítás és a kórus, Bartóknál pedig a hangszeres zenén keresztül oktatás.

A 20. század zenei kísérletezéseit, pontosabban fogalmazva felfedezéseit Sári Lászlónak is köszönhetően mutatjuk be. A hangok rendszerétől kezdve (Schönberg) az univerzum felfedezésén át (Messiaen, Mahler), egy teljesen új zenefilozófia megjelenéséig (John Cage). De ebbe belefér majd például Debussy is, akinek Felhők címmel komponált zenekari tételét az égen úszó felhők inspirálták. Amikor az 1890-es évek elején megírta ezt a művét, az hihetetlenül szokatlan gesztusnak minősült, hiszen akkor többek között Wagner tragikus történetei jellemezték a zenei világot. E 20. századi felfedezéseket még hosszan lehetne sorolni. Ezek közül jó néhány laboratóriumi mozzanatot mutatunk be, amelyekben el lehet majd mélyedni.

A kiállításnak van egy nagyon hangsúlyos része, amely a populáris zene történetét dolgozza fel. Ebben beletartozik, hogy miképpen válik a technikai eszközök segítségével a zene a tömegek zenéjévé. A populáris zenének különböző korszakai vannak: a rádió, a hangosfilm, a lemez, a tévé, a filmzene, majd a szintetizátor, a videó stb., sőt az MTV jelentőségéről sem feledkezünk meg. Felvillantjuk a legkülönbözőbb könnyűzenei korszakokat, eljutva egészen a máig, amikor gyakorlatilag minden egyszerre és egymás mellett létezik. Egy olyan teret kell elképzelni, amelyben a fe-

jünk felett ott a csillagos ég, és ott van a mai kor, a nagy káosz, korunk felhője. Ebből bármikor és bármi lehívható korunk eszközeivel: a 13. századi egyházi zenétől az afrikai népzene át a Queen együttesig... Mindezek után a kiállítás lezárásának – legalábbis úgy gondoljuk – nagyon egyszerű, közvetlen gesztusnak emberinek kell lennie, olyannak, ahogyan egy anya dúdol altatódalt a gyermekének.” Az előadó kitért arra is, hogy az időszaki kiállításokat milyen koncepció alapján gondolják megrendezni, illetve befogadni. „Az időszaki kiállítások tere alkalmas lesz arra, hogy bizonyos részleteket kiemeljünk az állandó kiállításból, és fókuszba helyezzünk, illetve hogy befogadjunk izgalmas utazó kiállításokat, amelyek napjainkban gyakran mint látványos show-k járnak a világot. Az első időszaki kiállítás a magyar könnyűzene történetét mutatja majd be 1957-től 1993-ig. 1957-ben készült az első hazai rockzenei felvétel, Bill Haley-nek a Rock Around the Clock című számát rögzítették egy Rottenbiller utcai stúdióban, de ebben az évben alakult meg a Benkó Dixieland is, míg az 1993 az első Sziget Fesztiválra utal. A könnyűzenének rengeteg aspektusa van – politikai, társadalmi, a közönséget érintő... A korszaknak a lelkét tükrözi, az akkori fiataloknak a viszonyulását mindehhez.”

A Bachon és Mozarton nevelkedett Batta András őszintén ismerte be, hogy őt fiatalokorában egyáltalán nem érdekelte a könnyűze-

ne, de a Magyar Zene Háza programjának az összeállításakor rengeteget tanult a könnyűzene-történészekről, illetve felidézte egy több évvel ezelőtti Presser-koncerten átélt élményét is. Akkor döbbsent rá arra, hogy ezek a zenék mennyire benne élnek az emberekben, hogy egy ország ismeri és énekel a korszak dalait. Ezt a tényt pedig semmiképpen nem lehet figyelmen hagyni, amikor a Magyar Zene Házának a programján dolgozik az ember – fejezte be előadását a professzor.

Dr. Batta András előadása megtekinthető a www.klebsbergkastely.hu oldalon.

Rubóczki Erzsébet

3. KONFERENCIÁK, KIÁLLÍTÁSOK, MŰVÉSZETI ELŐADÁSOK

3.1 NEMZETKÖZI ÉPÍTÉSZETI KONFERENCIA ÉS SZIMPÓZIUM A KLEBELSBERG EMLÉKHÁZBAN

Műemléki épületek újrahasznosítása Ázsiában és a V4-országokban

2017. június 30. – július 1.

A Klebelsberg Emlékház első nagy rendezvénye egy kétnapos nemzetközi építészeti szimpóziум volt, amelynek fókuszába a műemléki épületek újrahasznosítása, illetve az újrahasznosítás során felmerülő építészeti kérdések, kihívások és tapasztalatok megvitatása került. A magyar, cseh, lengyel és szlovák építésszakemberek a Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány (V4 Építészeti Alapítvány), míg az ázsiai szakemberek a pakisztáni, szingapúri, indiai, malajziai és thaiföldi építészeti tömörítő szakmai szervezet, az ARCASIA (Ázsiai Építész Szövetségek Regionális Szervezete) meghívására érkeztek. A két szervezet tagjainak előadásai eltérő karakterű műemléki épületek kortársi újraértelmezését mutatták be a mintegy nyolcvan meghívottnak. A program fő szervezője Kálmán Ernő DLA építész, a Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány kuratóriumának elnöke, valamint Jahangir Kahn építész, az ARCASIA elnöke volt. A helyszín, a megújult Klebelsberg-kastély a rendezvény témájához kiváló esettanulmányként is szolgált, hiszen az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter villája hosszú hanyódás után, szinte a romjából újult meg, és kapott nemcsak új funkciót, de vált egyben a magyar történelem kiemelkedő emlékhelyévé is.

Az előadók a műemlék, a kulturális örökség és az építészet szorosán összefonódó fogalmait mentén, több szempontból vizsgálták meg a felvetett témát. A V4 Építészeti Alapítvány részéről a hazai előadók között volt – mások mellett, a teljesség igénye nél-

kül – Pálházy Nándor igazgató, aki a Miniszterelnökség Nemzeti Kastély- és Nemzeti Várprogramját mutatta be, amely 2016 elején indult, és az évek során közel negyven, kizárólag állami tulajdonban levő vidéki vár és kastély megújítását érinti. A többnyire az Európai Unió által finanszírozott és leginkább turisztikai célú fejlesztéseknél számos szempontot vesznek figyelembe: a fenn tartható fejlődés, a nemzeti büszkeség és a nemzeti örökség éppen úgy kiemelt jelentőséggel bírnak, mint az építészeti megoldásokban megmutatkozó szabad innováció vagy az eredeti funkciók kísérleti értelmezése. Földes László építész (Földes és Társai Építésziroda) a saját munkái közül mutatott be néhány olyan felújítást, amelyknél a régi építészeti megoldásokat kortárs építészettel és kortárs funkcionalitással ötvözték. Hidasnémeti Máté építész (M-Teampanon Építésmérnöki Kft.) a CEU budapesti campusának legújabb fejlesztését jegyző író tervezőcsapat budapesti társirodájának a tervezőjeként hangsúlyozta, hogy az új épületnek a már meglévő pesti belvárosi építészeti szövetbe való illeszkedése, az épített környezethez való igazodás, azaz az építészeti örökség figyelembevételének és újragondolása elsőrendű tervezői szempontként fogalmazódott meg. Daragó László DLA építész, a BME Építésmérnöki Kar Építészettörténelmi és Műemléki Tanszékének oktatója röviden összefoglalta a százötven évre visszatekintő magyar örökség- és műemlékvédelmi törekvéseket, majd a saját

gyakorlatából a nagytétényi egykori ortodox zsinagóga könyvtárrá alakítását mutatta be. Krizsán András DLA építész, a Magyar Építőművészek Szövetségének elnöke az általa 2013-ban összeállított Balaton-felvidéki építészeti útmutatót ismertette: ez egy olyan építészeti karaktergyűjtemény, amely a Balaton-felvidék tájegység építészeti jellemzőit foglalja össze az épületek részleteitől a településszerkezetig, segítve a jövőben itt építkezni szándékozókat és a hely szellemét tiszteletben tartani kívánók döntéseit.

A V4 Építészeti Alapítvány meghívottai között szlovák részről Juraj Herman, a Szlovákiai Építésszak Szövetségének elnöke a Magyarországot Szlovákiával összekötő hidakra és a Duna két oldalán elhelyezkedő településekre, a közös történelem mellett a közös műszaki örökségre, a modernista építészeti hagyományokra, valamint az ipari épületek lehetséges hasznosítására hívta fel a figyelmet. Istenes József, szintén Szlovákiából, a 40 ezer négyzetméteres érsekújvári huszárlaktanyának a rendszerváltást követő különböző felújítási és hasznosítási javaslatait ismertette.

Az ARCASIA országaiból érkezők közül Ramiz Baig pakisztáni építész a saját egyeteme, az Indus Valley of Art and Architecture székhelyének történetét szemléltette. Eredetileg egy kereskedelmi cég raktáraként és székhelyeként használt száztizenöt éves ikonikus épületet – a Nusserwanjee bontásra ítélt két-, három- és négyemeletes szárnyát – helyezték át Karacsi egyik negyedéből a másikba, hogy az egyetemnek adjon otthont. Gondos felmérés, fotózás, homlokzatelemzés és ArchiCAD-tervezés után 26 ezer követ és épületelemet bontottak le, jelöltek meg és szállítottak el egyenként, hogy az új helyszínen – néhol a struktúrát acélvázal megerősítve – építsék újra ugyanazt az épületet. Marvi Mazhar többek között a pakisztáni állami műemlékvédelem hiányáról beszélt, illetve ennek kapcsán arról, hogy

az építésszakembereknek maguknak kell megtalálniuk és megmenteniük a műemlékvédelemre érdemes épületeket. Példaként az 1898-ban épült karacsi Cantt vasútállomás általa felújított épületét hozta fel, amelynél már az is nehézségekbe ütközött, hogy a falakra helyezett politikai kampányplakátokat levessék. Csak ezt követően láthatott hozzá az ötvenkilenc festékréteg eltávolításához és az eredeti szerkezet feltáráshoz. Így vált lehetővé – a fő csarnokot több helyiséggel is összekötve –, hogy a pályaudvaron üzletek nyíljanak, és benne egy Pakisztán és India megosztásáról szóló közösségi archívumot is elhelyezzenek. Az eredeti vasúti bútorzatot is helyreállították, és külön helyiséget nyitottak a jegyvásárlás, illetve a teher- és csomagszállítás számára. A Thaiföldről érkezett építész, Pinai Sirikiatikul a Sai Noi-i városházát újította fel. Az épület eredetileg közadakozásból épült a hetvenes években, részben emiatt is döntöttek bontás helyett a felújítása mellett. Az építész koncepciója a társadalmi hierarchia viszonyainak megfordítását szemlélteti: a szerkezeti elemek, a kialakított terek és a felhasznált anyagok a város lakóit, a kiszolgáltatott közösséget részesítették előnyben az önkormányzat dolgozóival szemben, megerősítve ezzel a városháza középületjellegét. Az indiai Ashutosh Agarwal arra hívta fel a figyelmet, hogy Indiában csak az 1947 előtt emelt épületek számíthatnak védelemre, így számos, ötven évnél régebbi bontottak már el. Különösen két, most már csak fényképeken látható modernista moziépület lebontását fájlalta. A Szingapúri Építészeti Szövetség volt elnöke, egyben megválasztott parlamenti képviselő, Rita Soh Siow Lan bevezetesként a kis területen fekvő ország építészeti sajátosságait, az etnikai hovatartozás alapján kialakult kínai, indiai, brit és maláj városnegyedeket mutatta be, illetve ismertette ezeknek a szerkezettel, az építészeti sajátosságokkal együtt járó funkcióit. Megtudhattuk, hogy

Szingapúrban a kulturális örökség háttérbe szorult, a helyhiány miatt alig van mód műemlékvédelemre, csupán funkcióváltás fordul elő: olykor például családi házakból szállodák lesznek. Ezért is számít kiemelkedőnek, hogy a gyarmati múlt két szimbolikus épületét, az 1929-ben épült városházát és az 1939-ben befejezett Legfelső Bíróság épületét 1992-ben műemlékké nyilvánították, majd a 2000-es években ezeket felújították, és összekötötték, 2015-ben pedig Nemzeti Galériaként adták át. A dél-koreai Cho In-Souk építész a hagyományos dél-koreai hanok házak megőrzéséről, áttelepítéséről és új funkcióiról beszélt. A tervezés és az áttelepítés során nagy hangsúlyt kap a hanok házak tájolása: az épületet magát sem csak anyagi értelemben fogják fel, hanem az épület–környezet–táj–ember közötti viszonyként értelmezik. Dél-Koreában a drámai városiasodás ellenére igyekeznek minél több hanok épületet megőrizni (még Szöul központjában is látható egy hanok falu), sok házat kávézóvá, étteremmé, teaházzá alakították át: ez utóbbiakban például a teakultúra oktatására is mód nyílik. Zulkhairi Md Zain, a Maláj Építészeti Intézet tanácsának tagja a 2008-ban az UNESCO világörökségi programjának részévé nyilvánított George Town történelmi épületeinek a mai funkcióiról számolt be. Az Ázsiában sehol máshol nem fellelhető építészeti stílusban épült házak földszintjén hagyományosan üzletek, az emeletükön lakások voltak. Két ilyen épületet múzeummá alakítottak; ezek oktatási és kommunikációs igényeket igyekeznek kielégíteni.

Az előadásokat követő kerekasztal-beszélgetésen, amelyet Bordás András építész vezetett – az idő rövidsége miatt –, csak jelzésszerűen lehetett az elhangzottakat összegezni, de így is körvonalazódtak a két szervezet további együttműködésének a lehetőségei: így közös kiállításokban, szakmai műhelyekben, és legfőképpen az okta-

tásban. Az elhangzottak mindkét világrész résztvevői számára szolgáltak tanulságként, és fogalmaztak meg feladatokat. Egyrészt megtudhattuk, hogy az ázsiai kormányok viszonylag csekély figyelmet szentelnek a műemlékvédelemnek, ezért – vélték az ázsiai szakemberek – fontos lenne fokozni az örökségvédelem iránti érzékenységet. Ennek érdekében az építészettörténet tantárgyként való bevezetését szorgalmazzák, amelyhez többek között magyar oktatási anyagokat is szívesen igénybe vennének. Fennáll a veszélye, hogy Ázsia könnyen elveszíti építészeti identitását, és ha ezt meg akarják előzni, fontos tudatosítani az építészeti örökség megőrzésének az etikai szükségességét. Ahhoz, hogy a megőrzés közös cél legyen, az örökségvédelmet közösségi irányítás alá kell vonni. De szükséges a kulturális örökség fogalmának a pontos meghatározása is, beleértve többek között a multidiszciplináris tudást, a kézműves és műszaki hagyatékot is. Az építészeti örökség védelme nem szorítkozhat a műemlékvédelemre, nyitottnak kell lennie az újabb felhasználási lehetőségek felé, és nemcsak érzelmi-kulturális, hanem gazdasági szempontokat is figyelembe kell vennie. Az időbeli korlátokat is át kell értékelni, tekintettel arra, hogy Indiában csak az 1947 előtt, Thaiföldön az 1930 előtt emelt épületek lehetnek védettek. Bordás András a magyar és európai műemlékvédelem jogi szabályozását is felvetette. Az együttesen megfogalmazott célokat a résztvevők egy szándéknyilatkozatban is rögzítették, és egyben kifejezték további együttműködési szándékukat.

Az összefoglaló Bálint Annának az epiteszforum.hu oldalon megjelent írása alapján készült: www.epiteszforum.hu/fokozni-kell-az-oroksegvedelem-iranti-erzekenyseget-ar-casia-v4-konferencia.

"MŰEMLEKTI ÉPÜLETEK ÚJRAHASZNOSÍTÁSA ÁZSIÁBAN ÉS A V4 ORSZÁGOKBAN"

c. szimpózium

Helyszín: Klebelsberg emlékház – 1028 Budapest, Templom utca 12-14.

Időpont: 2017. június 30 - 2017. július 2.

Fővédnök: **Varga Mihály** országgyűlési képviselő, nemzetgazdasági miniszter

Védnökök: **Szöcs Géza** miniszterelnöki megbízott,

dr. Virág Zoltán miniszteri biztos, Miniszterelnökség nemzeti kastélyprogram és nemzeti várprogram

A szimpózium szervezői:

Mr. Jahangir Kahn elnök - Ázsiai Építész Szövetségek Regionális Szervezete, ARCASIA www.arcasia.org
Kálmán Ernő DLA kuratóriumi elnök - Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány - <http://v4fund.archi/>

Résztvevők:

ARCASIA regionális tanácsának tagjai - India, Pakisztán, Banglades, Korea, Malajzia, Szingapur, Sri Lanka
V4 országok építészei - Magyarország, Szlovákia, Csehország

PROGRAM:

2017. július 1. szombat

9,00 – 9,20	a konferencia megnyitása - moderátor: Rítóók Pál művészettörténész Magyar Építészeti Múzeum
köszöntők: Kálmán Ernő DLA házigazda
9,20 – 9,30	Jahangir Khan üdvözlés: Örökség és ARCASIA
9,30 - 9,40	Pálházy Nándor igazgató, Miniszterelnökség: a Nemzeti Kastély és Nemzeti Várprogram fejlesztései
9,40 - 9,50	Földes László építész – Földes és Tsa Építészroda – Néhány magyar Kastély rekonstrukciója különböző funkciókkal. (some Hungarian castle restorations with different functions like school, archbishop palace and visitor center.
9,50 - 10,00	Kálmán Ernő DLA építész, V4 AF –Klebelsberg kastély rekonstrukciója, Budapest
10,00 - 10,10	Ar. Ramiz Baig - A 115 éves Nusserwanje épület áthelyezése
10,10 - 10,20	Dr. Pinaí Sirikiatikul - A hierarchia megfordítása: Egy Alkalmazkodó Újrafelhasználása a hivatalos Törvényhatósági Épületnek, Sainoi
10,20 - 10,30	Ar. Marvi Mazhar - Örökség & Fejlődés Sindh-ben
10,30 - 10,50	Kávészünet
10,50 - 11,00	Istemes József Szlovákia, V4 alapítvány "Az Érsekújvári Császári és Királyi Huszárcsázárnya és Lovarda műemléki felújítása Érsekújvárbán"/ Nové Zámky, New Castle/ Szlovákia
"Renewal of historical Royal Hussar Military Barracks and Riding Hall in Nové Zámky" /Érsekújvár, New Castle/ Slovakia
11,00 - 11,10	Ing. Karel Smejkal , Ph.D., SCA – Cseh Építész szövetség alelnök
11,10 - 11,20	Ar. CHO, In-Souk - Újratelepítés, Feltalálás és Alkalmazkodó Újrahasznosítás
11,20 - 11,30	Ar. Zulkhairi Md Zain - Alkalmazkodó Újrahasznosítás – Történelmi Bevásárló házak George Town-ban az UNESCO Világörökségi részein
11,30 - 11,40	Daragó László DLA egyetemi docens, BGTME – az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék szerepe a történeti építészetben
11,40 - 13,00	Ebéd
13,00 - 13,10	Hidasnémeti Máté építészmemók, M-Teampannon Kft. – A budapesti Középeurópai Egyetem műemléki rekonstrukciója
13,10 - 13,20	Krizsán András DLA építész MÉSZ elnök - Balatonfelvidék népi építészeti emlékei
13,20 - 13,30	Schrammel Zoltán – magyar építészképzés idegen nyelven
13,30 - 13,40	Szöcs András EDEN - Európai távoktatási és e-learning hálózat- Tanulás, emberi erőforrások és transzkontinentális tudásmegosztás a digitális korszakban
13,40 - 14,00	Kávészünet
14,10 - 16,00	Kerekasztal, moderátor Bordás András
17,00 -	Városnézés, busszal
19,30 – 22,00	Városnéző hajóút vacsorával, szakmai vezetéssel – regisztrációhoz kötött
22,00-	Visszatérés busszal a Klebelsberg emlékházba

Partnerek: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Icomos, Magyar Építész Kamara, Magyar Építőművészek Szövetsége, Magyar Urbanisztikai Társaság. A szimpózium lebonyolítója: Service4you Kft. A rendezvény támogatói:

epiteszforum.hu

NEMZETGAZDASÁGI
MINISZTERIUM

TERVEZD MEG TE, HOGY MI ÉPÜLJÖN! Építészhallgatói workshop a Klebelsberg-kastély kertjében

2019. március 21–22.

A feladat kiírása

Mind a jelentkezők számát, mind az eredményt tekintve rendkívül sikeresnek tekinthető az a kétnapos workshop, amelyet a V4 Építészeti Alapítvány és a BME Építész Klub (szervező: Szigetvári Balázs) közösen hirdetett meg. A feladat a Budapest II. kerület, Templom utca 12–14. szám alatt található Klebelsberg-kastély parkjába készítenő projektek kidolgozására vonatkozott, figyelembe véve a kastély és az azt övező park viszonyát, illetve a park kivágott fenyőfáinak újrahasznosítását célzó anyaghasználatot. A különböző építészeti egyetemeken meghirdetett workshopra tizennyolc hallgató jelentkezett: nyolc-nyolc a BME Építész-mérnöki Karáról, illetve a MOME Design Intézetéből, egy hallgató a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészet Karáról, egy pedig Sopronból, a Nyugat-magyarországi Egyetemről. A Kálmán Ernő építész (V4 Építészeti Alapítvány), Kerékgyártó András formatervező (MOME) és László Zoltán építész alkotta zsűri három pontban – akár összefüggő gondolatként, akár külön-külön is megvalósíthatóan – jelölte meg azokat a feladatokat, amelyekre a hallgatóktól ötleteket vártak.

1. Megállító- és infótábla a két részből álló Klebelsberg-kastély épületeinek – a Klebelsberg Vendégháznak és a Klebelsberg Emlékháznak – az egyértelmű jelölésére. Javaslat: figyelemkeltés; játszótéri elem; a budai hegyek látványára komponált kilátó.
2. Az egykor „ermitáznak” is nevezett U alakú belső udvar vendégház felőli oldalán a legutóbbi időkhöz meghatározó látványt nyújtó, de a kastély felújítása során

kivágásra került öt hatalmas ezüsthelyére készítenő, funkcionalitást és dizájnt ötvöző megoldás (ülőkék, pihenőhelyek, növényzet stb.).

3. Pihenőhely kialakítása a parkban, az Emlékház park felőli kijáratánál, a déli oldalon álló fekete fenyő párjaként; ott dizájnülőkék, -objektetek tervezése és elhelyezése.

A helyszín bemutatása

Klemm Balázs, a Klebelsberg-kastély, azon belül a Klebelsberg Vendégház üzemeltetője mutatta be röviden az épületegyüttest, majd Hlatky Katalin tájépítész vette át a szót, aki a Klebelsberg-kastély parkjának a 2014–2016. között zajlott felújítását tervezte. Megtudtuk, hogy a park helyreállítása egy korabeli értéktár alapján indult el. Helyreállítandó értéknek tekintettek számos növényre, mint a hársfa, a fekete fenyő, a futóróza, illetve néhány kertépítészeti részletre, így például a mészko oszlopokon nyugvó pergolára, amelynek újra elkészítették a faszkeletét, és amelyen ma is éppen olyan lilaakác fut, mint Klebelsberg idején. A parkot a Klebelsberg házaspár az 1800-as évek népszerű tájképi kert stílusában alakította ki, e korszak romantikus elemeire utal mások mellett a mesterséges grotta, a birtokon átfolyó kis patak, és benne szintén a mesterséges kis sziget. A park legmagasabb pontjáról, ahol Klebelsberg Kunó is szívesen üldögélt egykoron, az 1920-as években még akadálytalan kilátás nyílt a budai hegyekre. Klebelsberg számára a kert fontosabb volt, mint az épület maga; „én itt minden szabad órámban kertészkedem” – vallotta. Feleségével minden év április 24-én költözött ki a hidegkúti villába, ahol no-

vemberig maradtak. Gyakran a munkatársait is kihívta magához, „órákig sétál velük fel-alá a kertben, így beszéli meg terveit” – olvasható a Pesti Naplóban. (Csánk Endre: Kétmillió magyar palánta kertésze – Négyszemközt gróf Klebelsberg Kunóval, Pesti Napló, 1928. május 27.) A park 2014-ben már alig emlékeztetett az 1920-as évekbeli állapotára. Az U alakú udvar egyik szárnya előtt hatalmas ezüsthelyek álltak, és rendkívül szépen zárták le a teret. Sajnálatos módon ki kellett vágni őket, most csak a földben maradt csonkjuk látható; nagyon hiányzik a látványuk, csupasz lett nélkülük az udvar – hívta fel a figyelmet erre a hiátusra a tájépítész, és ösztönözte a hallgatókat ennek megoldására.

László Zoltán nemcsak a kastély felmérésében részt vevő építészként, hanem egyben hidegkúti lokálpatriótaként idézte fel a kastélyhoz és a parkhoz kapcsolódó emlékeit, amelyekből a hallgatók megérzhetették a hely egykori szellemét. Egy földszintes ház állt a kertben, amikor a miniszter és a családja megvásárolta a birtokot. „A ház körül csak kertek sorakoztak terebélyes fákkal és messzi kilátással a budai hegyekre. [...] A négyszögletes udvarra régi minta szerinti olaszos kút került, az épületeket műkő oszlopos pergolával kötöttük össze. A lakóház központi tengelyt, közepén magas szobát kapott, tornácot, teraszt, és egy kis emeletet két hálószerkezéssel. Semmi különös nem volt rajta, nekünk mégis ez volt a legkedvesebb hely az egész földön” – írja Klebelsberg Kunóné. (Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései, Kereszténydemokrata Néppárt, Szeged, 1992, 46.)

A környéket és az épületet jól ismerő, szintén lokálpatrióta és egyben a kastély felújítását is tervező Kálmán Ernő építész összefoglalta a rekonstrukció legfontosabb mozzanatait. Bemutatta a 2017-ben

átadott kastély tereit, így az eredeti tervek szerint helyreállított könyvtárszobát és szalont a Klebelsbergék által lakott részben (a jelenlegi Emlékházban), illetve a később épült, most hotelként–vendégházként működő szárnyat.

Hallgatói tervek

Az épület és a kert történetének bemutatását követően az iskolákat tekintve vegyes összetételű öt csapat alakult ki, csapatokként három–négy taggal. A napsütötte tavaszi időjárás kedvezett a kinti munkának, a különleges atmoszférájú hely szinte beszippantotta a hallgatókat. Alighanem ennek a „jó érzésnek” is köszönhető, hogy a második nap délutánján megtartott prezentációkból izgalmas terveket, elképzeléseket ismerhetett meg a zsűri.

1. csapat

Tagok: Chromicsek Adrienn (BME ÉPK), Kiss Botond Levente (MOME Design Intézet), Puskás Levente (BME ÉPK)

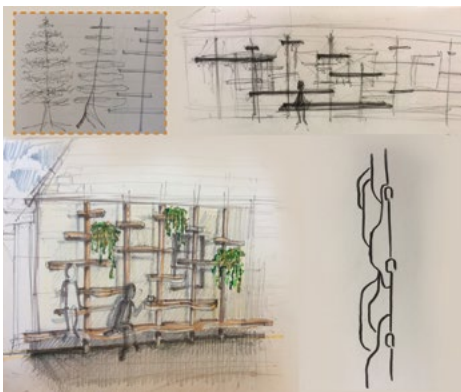

Az első csapat három helyszínre tervezett egy-egy projektet. Egy információs térképet közvetlenül a kastély bejáratához, ráérezve arra, hogy a kastély kapuján belépve eléggé bizonytalan helyzetbe kerül a látogató, tekintve, hogy több irányba is indulhat egyszerre. Mi több, a kastélynak a szomszédos Klebelsberg Kultúrkúriával való térbeli viszonya is bizonytalan, ezért mindhárom egységet (Klebelsberg Emlékház, Klebelsberg Vendégház és Klebelsberg Kultúrkúria) egyetlen plasztikus,

letapogatható, makettszerű térképen jelenítették meg, eligazodást nyújtva ezzel az idelátogatóknak. A második elképzelés egy kilátót vázolt fel a bejárat közelében, amelyet két fenyőfa közé feszítettek ki. A budai hegyek – a környezet beépítése és az időközben megnőtt növényzet miatt – ma már csak a magasból élvezhetők; ennek lehetőségét kínálja a kilátó. A csoport harmadik munkája az ermitáznak is nevezett belső udvarra fókuszált, a kivágott ezüsthelyek törzscsonkjainak a helyére, és egyben azok eltüntetésére. A szemben lévő Emlékház tornácos árkádsorára felel a növényzettel befuttatott, az árkádok ritmusában is tagolható növényfal, amelyet egy üldögélésre alkalmas, hosszú pódiummal egészítettek ki.

2. csapat

Tagok: Csiby-Gindele Rebeka (MOME Design Intézet), Dávid Eszter (BME ÉPK), Pál Judit (MOME Design Intézet), Yang Zhu Qing (BME ÉPK)

A második csapat szintén a belső udvarra tervezett: az árkádsorral szemben hosszú fal elé egy fából épült, változó szélességben oszlopokkal tagolt és növényekkel társított organikus paravánfalat képzeltek el – utalva egyszerre a múltra és az egykor itt álló fenyőfákra.

3. csapat

Tagok: Ábrahám Viktória (MOME Design Intézet), Király Viktória Mónika (SOE-SKK-AMI, Építőművész), Somló-Fazekas Luca (BME ÉPK), Tóth Rebeka (BME ÉPK)

A belső udvar inspirálta a harmadik csapatot is. Egy hullámszerkezetet terveztek a hosszú fal elé, a fenyőfák helyére. Az árkád mint motívum a hullámok függőlegeseiben és a növényvel felfuttatott felső íveiben jelenik meg, míg a hullámok alsó ívei a rönköket is eltakaró, üldögélésre alkalmas padként szolgálnak.

4. csapat

Tagok: Móré Bence Mátyás (BME ÉPK), Molnár Csenge Virág (BME ÉPK), Nyíró Eszter (MOME Design Intézet), Pohli Anna (BME ÉPK)

A csapat a parkba, a pince előtti kis tisztásra tervezett egy kortárs inspirációjú árnyékolót, melynek hátfalaként a pincebejárat melletti zsalukővel megerősített fal szolgál. A terv a hely intimitását erősíti, és mivel a park mélyében húzódik meg,

látványában nem konkurál a kastély építészettel sem. A faszervezetű, ponyvával fedett árnyékolóról makettet készített a csapat, benne az épületszerkezetben tanultakat, csomóponti megoldásokat is felvetve, a zsűri nagy örömeire.

5. csapat

Tagok: Szilasi Dávid Kristóf (MOME Design Intézet), Moussong Zsuzsanna (SZIE Tájépítészeti és Településtervezési Kar), Pap Olivér (MOME Design Intézet)

Az első csapathoz hasonlóan három elképzelést vázoltak fel, de ezekhez új helyszíneket találtak. Egy „meditatív tere” a kert egyik sarkában – ahonnan egyébként a teljes kertet belátni –, és oda két bútortervet készítettek a csapat tagjai. Az egyik egy hatalmas fatörzscsonkot megidéző üldögélő, a másik egy, a lilaakác természetétől inspirált (utalás a korábban említett, lilaakáccal befuttatott pergolára), spirális, organikus alakú, mászókaként is használható objektum – természetesen mindkettő fából készítve. Szintén új helyszíneként vonták be a tervezésbe a kerten átfolyó kis patak mesterséges szigetét, felügyelve arra a kis csapásra, amelyet a park látogatói vágtak a patakmederben, hogy átjussanak az egyébként üres szigetre. Ide egy kör alakú padozat került, és a bútorhoz

növényzetet is társítottak, kihasználva a csapat tájépítész tagjának az ismereteit.

A zsűri mind az öt csapat munkáját kimagaslónak ítélte, és értékelte, hogy a projektek mindegyike – természetesen egy pontosabb tervezést követően – akár meg is valósítható. A legkiemelkedőbb-

nek az első csapat munkáját tartották, és őket jutalmazták első díjjal, míg a többiek rangsor nélküli elismerésben részesültek. Tervben van a projekt folytatása, egy később megszervezendő, kivitelezéssel egybekötött alkotótábor életre hívása. Ennek részletei még kidolgozás alatt vannak, de az bizonyos, hogy a mostani workshop valamennyi résztvevőjére számítanak a szervezők.

Rubóczki Erzsébet

A magyar költészet napja alkalmából megtartott költői előadójestjének lelegején Szőcs Géza költő a véletlennek, illetve a véletlenek összjátékának a sajátosságát vetette fel az irodalommal, és általában az élettel kapcsolatban. Ismert, hogy József Attila születésnapja alkalmából nyilvánította 1964-ben az akkori kulturális kormányzat április 11-ét a magyar költészet napjává. Abban az időben József Attila irodalmi tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt, miközben a 20. század egy másik magyar irodalmi óriásának, Márai Sándornak a nevét kimondani sem lehetett, noha – micsoda véletlen! –, ugyan néhány évvel korábban, de ő is ezen a napon született (Márai 1900-ban, József Attila 1905-ben). Márai művei 1964-ben gyakorlatilag tiltólistán voltak. „Máig sincs kimondva, hogy ez a nap valójában kettős ünnep, és ezzel mindmáig adósok vagyunk – hívta fel e komoly hiányosságra a figyelmet az előadó. – Ezen a napon József Attilára és Márai Sándorra közösen kellene emlékeznünk.” És nem csupán a születésnap azonossága köti össze e két irodalmi nagyságot – figyelmeztetett Szőcs –, hanem a bizonyos műveik és egyes soraik között fellelhető kapcsolódási pontok is. Megint csak milyen coincidencia – jelezte az előadó –, hogy Márainak és József Attilának is megjelent egy-egy kötete Medvetánc címmel. A mai napig nincs eldöntve, hogy Márainak ez az 1946-ban publikált, rövid írásokat tartalmazó könyve, annak a címválasztása József Attilának az 1934 végén megjelent kötetére tudatosan reflektáló szándékkal született-e meg, vagy inkább egyfajta véletlennek köszönhető. Továbbá mindkettejük foglalkoztatta a születésük órája. „Márainak és József Attilának a születésük óráit boncolgató verssorait egyszer, egy versemben

összeloptam, és egy közös négykezeset állítottam össze belőlük – hallottuk Szőcstől, akit érzékelhetően mélyen foglalkoztat a véletlen mint olyan. – De nemcsak az időben bukkanhatunk véletlenekre, hanem a térben, akár szűkebb földrajzi régiókban is. Véletlen-e, vagy sem, talán nehéz eldönteni, de valahogy különösen gazdag volt zsenikben az a régió, ahol az irodalmi est helyszíne, a Klebelsberg Emlékház névadója, Klebelsberg Kunó 1875-ben született.” És valóban. Pécska igen közel van Nagyszentmiklóshoz, ahol Bartók Béla 1881-ben, illetve Csátádhhoz (Lenauheim), ahol Nikolaus Lenau, a zseniális költő 1802-ben megszületett, és megint csak micsoda véletlen, hogy Széchenyi és Lenau egyszerre voltak Döblingben. „Vajon miről beszélhettek (volna), ha találkoztak (volna)?” Erre ugyan nincs adat, de a fantázia határtalan! A döblingi elmegyógyintézet valahogy „kitüntetett” helyé vált a zseniket illetően, hiszen később ugyancsak ide került Semmelweis Ignác is. De ezen az esten nemcsak az ünnepeltek, József Attila és Márai Sándor idéződtek meg, hanem további irodalmi nagyságok is. Szőcs egyik felolvasott poémájában, a Költők egymást köztben Weöres Sándor, Vajda János, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Pilinszky János felelgettek egymásnak saját versidézeteikkel, illetve a Szőcs által elképzelt, a „szájukba adott” sorokkal, ugyanarra a – Weöres Sándor által felvetett – motívumra, a „Lányok, ó ti könnyű-röptű vércsék...”, lányok, lányok, mért hagytok magamra...” részletre reflektálva. Tuba Marianna azon felvetésére, hogy vajon mi indokolhatja, hogy a császárkori Kínában nem lehetett politikus az, aki nem bizonyított költőként is, Szőcs Géza a költészet lényegére mutatott rá. „A költészet akkoriban

elsősorban a világról és a túlvilágról, az embernek az életben való helyéről összefoglalt bölcsességnek volt a műfaja. És amikor egy hivatalnoktól azt várták el, hogy értsen a költészethez, hogy tudjon bizonyos versformákban megfogalmazni bizonyos tartalmakat, akkor valójában azt várták el, hogy a kínai kultúra alapját képező elemi szintű tanításokkal tisztában legyen. Vagyis nemcsak a költészetéről volt szólt, hanem arról a tradicionális tudásról is, amelyre felépült az egész keleti kultúra, és azon belül a kínai.”

Az est folyamán felmerült kérdésre, hogy vajon mi a vers, nem könnyű válaszolni. És bár valamikor, egy tréfás esszében Szőcs maga is megpróbált felelni erre, most inkább Weöres Sándor ismert sorait idézte: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.” – „A vers talán az az eszköz – vélte Szőcs –, amellyel ez a létra használhatóvá válik, és amelynek a segítségével az ember fel tud emelkedni a csillagok felé. Ezt a felemelkedést még sok egyéb instrumentum is segítheti, de a vers mindenképpen az egyik, nagyon fontos eszköze.” Ha ma kellene eldönteni, hogy ki nek a születésnapját ünnepeljük a költészet napjaként, vajon kit választanánk? – kérdezte Tuba Marianna. „Nem könnyű válaszolni, hiszen nagyon sokfélék a költészet kedvelőinek a preferenciái, mások a kánonok, és még ugyanazon kultúrkörön belül is igen rövid idő alatt merülnek feledésbe, vagy éppen emelkednek ki költők – mondta Szőcs. – A magyar költészet Balassi Bálinttal emelkedett európai rangra. Balassihoz kapcsolódva pedig eszébe juthat az embernek az a kérdés is, hogy vajon a zenés színház gondolata mikor született meg. Akkor, amikor valaki legelőször csinált zene nélküli színházat, mert egészen addig elképzelhetetlen volt a színház zene nélkül. És ez így van a költészetel is, mert költészet zene nélkül nem létezett. És ugyan Balassit ma már nem nagyon olvassuk, de zenei kísérettel ma is szívesen hallgatjuk, mert a zene viszi az esetleg már

elavult, régi, nem használt vagy nem nagyon ismert kifejezéseket. És itt azonnal felvetődik a nyelv elavulásának a problémája, ami a költészetben és a prózában is megfigyelhető; egy kétszáz, de akár csak száz évvel ezelőtt született irodalmi művet is, a szokatlan nyelvezete miatt, ma nehéz élvezettel olvasni. Ezért is próbálkoznak meg olykor prózai művek újrírásával, mint például Móricz Zsigmond, aki Bornemissza Péternek a Magyar Elektráját írta át. De a költészet esetében ez nem igazán járható út.”

A magyar költészet napja alkalmából érdemes elgondolkodni magáról a magyar nyelvről is. „A magyar nyelvtudomány az elmúlt százötven évben nagyon aluteltjesített; ma is ugyanott tart, mint a 19. században. Ez a helyzet lehetetlenné tette azt, hogy a magyar nyelvvel úgy foglalkozzunk, mint ahogy megérdemelné. Pedig a magyar nyelv az egyik legnagyobb kincs, amit egy gyermek magával hozhat.” Ezzel a szép és elgondolkodtató mondattal zárta le Szőcs Géza Kossuth- és József Attila-díjas erdélyi költő a magyar költészet napja alkalmából tartott előadását a Klebelsberg Emlékházban 2019. április 10-én, mintegy útravalót is kínálva a közönségnek.

Az estről készült film megtekinthető: klebelsbergkastely.hu/eloadas-a-magyar-kolteszet-napja-alkalmabol/.

Rubóczi Erzsébet

KLEBELSBERG, A SPORTMINISZTER Sporttörténeti konferencia a Klebelsberg Emlékházban

2019. május 31.

A V4 Építészeti Alapítvány szervezésében, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár támogatásával megvalósult szakmai konferencia a két világháború közötti hazai sportéletre, az iskolai és tömegsportra, továbbá a versenysport területét érintő hatalmas változásokra és a nemzetközi sportéletben elért hazai sikerek hátterére kívánta felhívni a figyelmet. Arra a napjaink sportéletét is megalapozó egy évtizedre, amelyet gróf Klebelsberg Kunó neve fémjelez, aki 1922-től 1931-ig irányította a sportot is felügyelő vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát. Az alábbiakban a konferencián elhangzott előadások összefoglalóját közöljük.

Schmitt Pál:

A nagy nemzetközi sportsikerek hatása Magyarországon megítélésében, a sport mint stratégiai ágazat Magyarországon

A konferencia egyik nagy kérdése az volt, hogy a klebelsbergi múlt vajon befolyásolja-e napjaink sportéletét, mutatható-e például a 21. században, illetve vonható-e párhuzam a csaknem száz éve történtek és a jelen sporttal kapcsolatos eseményei között. A konferencia fővédnöke, egyben első előadója, Schmitt Pál kétszeres olimpiai bajnok párbajtőröző, közgazdász, diplomata és sportdiplomata, a NOB tagja és nem utolsósorban egykori köztársasági elnök ennek a száz évnek az állomásait vázolta fel, kiemelten kezelve benne Klebelsberg sporttal kapcsolatos intézkedéseit, illetve párhuzamot vonva a húszas évek és a jelen sportélete között. Schmitt Pál bevezetésképpen a sport meghatározására idézett két definíciót. Az egyik, az „egyszerűbb”, Nádori László sportpszichológustól, a Testnevelési Egyetem (korábban Testnevelési

Főiskola) professzorától származik, 2005-ből, aki úgy fogalmazott, hogy a sport meghatározott szabályok szerinti időtöltés vagy versenyszerűen folytatott testedzés. A másik egy spanyol definíció, amely azt mondja, hogy a sport arra szolgál, hogy felkészítse a testet a lélek virtusainak a megvalósítására. Ez áll közelebb az előadóhoz – tudtuk meg –: „Mert ha jól belegendolunk, a sportban, a kemény testedzésen kívül valóban minden lelki dolog. Az akarat-erő, a lovagiasság, a kitartás, a bátorság, a küzdeni tudás, a monotonitás tűrése, a győzelem vagy a vereség méltóságteljes elviselése, az önbizalom, a hit, a fair play, és még folytathatnánk. Amikor a sportra való nevelésről beszélünk, akkor nemcsak a testnek, hanem a léleknek a nevelődéséről is beszélünk.”

Ez a megközelítés határozta meg Schmitt Pál előadását, aki a maga sportolói és sportszakemberi szempontjai alapján négy etapra osztotta fel a hazai sport történetét. Az első báró Pierre de Coubertinhez, az újkori olimpiai játékok megalapítójához, illetve rajta keresztül a magyar Kemény Ferenchez, De Coubertin jóbarátjához kapcsolódik, aki a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) megalapításában vállalt komoly szerepet. Ez az időszak a sportok születésének a tényleges időszaka hazánkban is, a sportszövetségek létrejöttének és az első sportsikereknek az ideje. És itt kell megemlíteni Hajós Alfréd úszó nevét, aki első, arannyal felérő ezüstérmünket nyerte (akkoriban ezüstéremmel jutalmazták a győzteseket) 1896-ban, az első újkori olimpiai játékokon, Athénban. Az ő győzelmének, majd később a többiek sikerének volt köszönhető, hogy már akkor magyar zászló alatt hangozhatott fel

a magyar himnusz, támogatva ezzel is az identitástudat erősödését.

A második korszak Klebelsberg Kunó kultuszminiszterségének az időszaka. A trianoni békediktátumot követő tragikus évekről Klebelsberg azt tartotta, hogy azokat csak testileg és szellemileg művelt nemzet tudja túlélni. Ez határozta meg az új nemzedék kinevelésében alapvető sportélet érdekében tett intézkedéseit. Tudta, hogy a sporthoz szakképzett oktatók és testnevelők kellene, ezért megalapította a Magyar Királyi Testnevelési Főiskolát 1925-ben (Klebelsberg „Szellemet, erkölcsöt, erőt egyesíts!” mottója olvasható ma is az iskola zászlaján). A „torna” és a „tornatanár” elnevezés helyett bevezette a jóval átfogóbb és többet kifejező „testnevelés” és „testnevelő tanár” fogalmakat. Neki és munkatársainak köszönhetően sportlétesítmények tucatjai épültek meg néhány éven belül, és ezekre, ezekbe nagy világ- és Európa-versenyek érkeztek, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy felhívják a hazai és a nemzetközi szcena figyelmét Magyarországra, valamint a versenyek szépségére, és arra a semmi máshoz nem hasonlítható varázsrá, amit a sport képes nyújtani. A versenyek igencsak népszerűek voltak, nagyon sok nézőt vonzottak. Ne feledjük – hívta fel a figyelmet rá az előadó –, hogy akkoriban az emberek kizárólag a sportversenyek helyszínén élhették át és tapasztalhatták meg mindezeket az érzéseket, mert az 1920-as években még nem voltak sportközvetítések (a rádió csak 1925-től indította meg az adásait). De Klebelsberg kezdeményezésére jött létre a Középiszkolások Országos Szervezete (KISOSZ) is, amely nagy hatással volt a fiatalok sportéletre nevelésére. Számos testneveléssel foglalkozó konferenciát szervezett, ezek egyikén, a Szegeden megrendezett Országos Testnevelési Konferencián az általa hazahívott és később, a szegedi kutatásaiért

Nobel-díjat kapott Szent-Györgyi Albert a következőképpen fogalmazott: „A sport az nemcsak testnevelés, hanem a léleknek is a legerőteljesebb és legnemesebb nevelőeszköze. A sport elsősorban szellemi fogalom. Egy sportcsapat a társadalomnak a kicsinyített képe, a mérkőzés pedig a nemes küzdelem szimbóluma.”

A harmadik korszak az 1945 utáni időszak, ennek sporttörténeti szempontból feltétlenül elismeréssel kell adoznunk. Ez a hidegháborús évek, a nagy nemzetközi ellentétek korszaka volt, amelyben a sport fontosságát szem előtt tartó – és tagadhatatlanul politikailag erősen motivált – intézkedések születtek a tömeg- és élsport támogatására. Ekkor jött létre az MHK-mozgalom – Munkára, Harcra Kész mozgalom –, amely olyan sikeresen működött, hogy az 1953-ban megrendezett MHK-tornán 500 ezren vettek részt. De a versenysportokban is sikeresek voltunk, köszönhetően többek között az országszerte megépített és a legkülönbözőbb sportokat támogató edzőtáboroknak.

A negyedik időszak egy nagyobb időbeli ugrással, 2010-től datálódik, és számos területen és tekintetben mutat párhuzamot a klebelsbergi időkkel. A sportot 2010-ben nemzetstratégiai ágazatként jelölte meg az akkori Orbán-kormány. Az azóta eltelt tíz év jól mutatja ennek a stratégiának a sikerességét – fogalmazott az előadó. És most ne vagy ne csak a sokat kritizált stadionokra gondoljunk, hanem az egyik legnagyobb eredményre, a mindennapos testnevelés bevezetésére az általános iskolákban. Egy európai uniós felmérés szerint száz főből – legyen az gyerek vagy felnőtt – negyven egyáltalán nem mozog, és nem sportol. Az inaktivitás pedig – a World Health Organization felmérése szerint – a negyedik helyen áll a mortalitás okai között. Ha csak erre az adatra figyelünk, akkor is nyilvánvaló az elmúlt tíz évben hozott intézkedések je-

lentősége. Mára elértük, hogy a hat-tizen-négy éves korúak mindennap mozognak, és tesznek valamit az egészségük érdekében. Az iskolai testnevelés mellett a számos új vagy felújított sportpályának, sportcsarnoknak, jégpályának köszönhetően elértük, hogy a sport kevesek kiváltságából mindenki kiváltságává lett. A „Minden gyermek tanuljon meg úszni!” program keretében tanuszodák épültek-épülnek országszerte: négy év múlva minden ötödikes csak akkor kaphatja meg az év végi bizonyítványát, ha bizonyítottan tud úszni. A tanmedencéken kívül ehhez a programhoz megteremtődnek a járulékos infrastruktúrák is, így iskolabuszokat biztosítanak, illetve eléri, hogy elegendő és megfelelő színvonalú oktató álljon a sportolni vágyók rendelkezésére. Ezért is támogatja a kormány az edzőképzéseket a Testnevelési Egyetemen és egyéb szinteken. Számos sportágban a tanulást és a sportképzést egyszerre biztosító sportakadémia kezdte meg a működését. A kormány tizenhat sportágat kiemelten támogatott, és odafigyelt az olimpiai érmesek és edzőik erkölcsi és anyagi megbecsülésére is. A kiadások pénzügyi fedezetét az állam biztosította, de olyan társadalmi adóformával is támogatta a sportot, mint a sportfejlesztésre felajánlott tao.

A sport szolgálja a közjót! – talán így foglалható össze tömören a 2010-ben meghirdetett sportstratégia lényege. A sport az egészség, az egészséges életmód kialakításában, a nevelésben meghatározó jelentőségű – ezért lett kiemelkedő ágazat. A statisztikák és az eredmények azt bizonyítják, hogy sikeres volt ez az elképzelés. Az igazolt játékosok száma az elmúlt kilenc évben 250 ezerről több mint 400 ezerre, a rendszeresen sportolók száma 5 százalékról 15 százalékra emelkedett. A sportoló diákok száma a becslések szerint 35 százalékkal nőtt, míg az amatőr sportolóké megduplázódott, és az edzőké 30 százalékkal emelke-

dett. Divat lett a sport, a magukra valamit is adó nagyobb cégek komoly összegeket költenek saját edzőtermek, fitnesscentrumok létrehozására. De nemzetgazdaságilag is kifizetődő sportolni, mert a sport nem viszi, hanem „hozza” a pénzt: a GDP-hez 3 százalékkal járul hozzá (hazai és európai értelemben), az összfoglalkoztatásban pedig 2,5 százalékot vállal magára. A nagy nemzetközi sportversenyek szervezésének felbecsülhetetlen hatása van a lakosság identitás- és büszkeségtudatára, de a sportoló példaképek követésére és ezen keresztül a sportolás népszerűsítésére, a turizmusra, az önkéntességre, a pozitív országimázsra is. Hogy ezt a tervet jól hajtotta végre a kormány, azt jelzik a Magyarországra érkező nagy nemzetközi versenyek, és talán minden másnál meggyőzőbben az, hogy 2019-ben az öt világversenyt megrendező Budapest lett Európa Sportfővárosa. Ha mindezeket az eredményeket és terveket gondosan számba vesszük, akkor kétséget kizáróan kijelenthető, hogy a mai kormány méltó utódja a klebelsbergi hagyományoknak – összegezte előadását Schmitt Pál, amit egy hosszabb Nelson Mandela-idézetel zárt. Ebből ajánlunk egyetlen, megszívlelendő gondolatot mindenki figyelmébe: „A sport képes megváltoztatni a világot.”

Dr. Ujváry Gábor:

„A sportot bele kell vinni a magyar nemzet tömegeibe, széles rétegeibe...”

Klebelsberg Kunó sportpolitikája

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár vezetője, dr. Ujváry Gábor Klebelsberg-idézetekkel, illetve azok kifejtésével mutatta be, hogy milyen volt az a sportpolitika, amelyet Klebelsberg képviselt. Klebelsberg úgy lett a sport minisztere, hogy maga nem volt kimondottan sportos alkat, a kortársai szerint inkább „satnya kisfiú”

volt, aki nézni jobban szerette a sportot, mint tevőlegesen cselekedni. Kivételt jelentett a vívás, amelyben némi haladást mutatott, és ezzel elnyerte a pajtásai elismerését is.

Fontos tudni, hogy a vallás- és közoktatásügy mellett Klebelsberg tárcája nagyon sok egyéb területet is felügyelt. Így az iskolán kívüli népművelést, részben a médiát (az 1925-ben induló rádiózás jelentőségét az elsők között ismerte fel), valamint a sportot, amely kultúrpolitikai rendszerében nagyon fontos szegmenst képviselt. Ahogy minden területről, úgy a sportról is rendszerszerűen és mindig a lehetőségek függvényében gondolkodott. És bár az elképzelései már 1926 előtt megszülettek, a nagyarányú fejlesztéseket csak 1926 után, a gazdasági konszolidáció és a pengő 1927. évi bevezetését követően indította el. Hangoztatta a hosszú távú gondolkodás szükségességét: „A kultúrpolitika hosszú lejáratú váltó; lehet vétkezni pillanatnyilag, de ha vétközünk, az tíz-tizenöt-húsz év múlva érezteti a hatását, és itt kell épen ezért nagyon vigyáznunk, hogy ma milyen intézkedéseket hozunk.” Érdemes végignézni, hogy mit örökölt Klebelsberg mint kultuszminiszter a sporttal kapcsolatosan, melyek voltak azok a sportpolitikai előzmények, amelyekre építhetett, és amelyeket folytathatott. Az egyik fontos előzmény a Gerenday György törvényjavaslata alapján megszületett Lex Gerenday volt 1913-ban (1913. évi 13. tv.), amely a lóversenyekből származó adóból közel félmillió aranykorona bevételt juttatott az Országos Testnevelési Alapba, és ezzel megvetette a sport gazdasági alapjait. A másiknak a Berzeviczy Albert elnökletével 1913-ban megszervezett, a sportigazgatásért felelős Országos Testnevelési Tanács tekinthető. A nagy háborút követően újabb állomást jelentett az 1921-ben elfogadott 53. tv., a Lex Karafiáth. A Karafiáth Jenő – aki az 1923-ban létrehozott Országos Test-

nevelési Tanács elnökéként Klebelsberg munkatársa már ekkor és a későbbiekben is – javaslatára megszületett testnevelési törvény alapozta meg azt a rendszert, amelyet később Klebelsberg fejlesztett tovább. Ez a törvény hozta létre a leventemozgalmat, de rendelkezett a testnevelési főiskola felállításáról és a nemzeti stadion megépítéséről, illetve ez írta elő a heti két alkalommal kötelező testnevelési óra beiktatását a tantervekbe. Ez utóbbi volt Klebelsberg számára a legfontosabb, olyannyira, hogy 1928-ban bevezették a harmadik testnevelési órát is. Ám ez a törvény akkor még papíron maradt, mert ugyanebben az évben megszüntették a Testnevelési Alapot – vagyis az anyagi bázist kivonták alóla. Klebelsberg nem is írta alá mindaddig, amíg 1924-ben Testnevelési Alapot helyre nem állították (1924. évi 3. tv.). Az 1926–1927. költségvetési évben már másfél millió pengő állt a Testnevelési Alap rendelkezésére, amely kimagasló összeg volt (gondoljunk a 200 pengős hivatalnoki fizetésre, amelyből már könnyen meg lehetett élni). Ezt követően a magyar verseny- és tömegsport egyre jobb eredményeket tudott felmutatni.

Az 1920-as évek sportéletét nem lehet tárgyalni egy másik előzmény, nevezetesen a világháború és a trianoni békediktátum hatásának figyelembevétele nélkül – hívta fel rá a figyelmet az előadó. A Magyarországra erőszakolt békefeltételek között szerepelt az általános hadkötelezettség megszüntetése. Ennek ellensúlyozására, erre való reakcióként született meg az említett 1921. évi törvényben a levente, amely félig-meddig bújtatott katonai képzést is takart. Klebelsberg sokszor utalt arra, hogy a sportfejlesztés szempontjából a világháború miért volt olyan szomorú előzmény. Az európai népek betegen kerültek ki ebből a háborúból, „a nemzetek fizikai állaga meg van támadva” – idézett Ujváry Klebelsbergnek egy 1928-ban készült írásából.

„A lefegyverzett népek számára a testnevelés sokkal fontosabb, mint a kiegyezés korában volt” – szölte egy másik idézet, 1931-ből. A sportnak a hazafias nevelés mellett a közegészség, az egészséges test szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonított Klebelsberg. Jól mutatja ezt az ókori görögség kalokagathiafogalmának, az értelmi és a testi nevelés együttesének a hangoztatása, illetve az olimpiák jótékony hatásának a kiemelése (egy 1924. évi Klebelsberg-idézet). Kultúrpolitikáját és sportpolitikáját egyaránt a decentralizáció gondolata jellemezte, a Budapest-központúságot kívánta megszüntetni. Négy kultúrközpontot jelölt ki: Budapest (országos központ); a tudományegyetemek városai (kultúrterületek, ahogy ő nevezte), Budapest, Pécs, Szeged, Debrecen központokkal; a megyei jogú városok; végül a járások mint a legkisebb kultúrpolitikai egységek: a járási székhelyeknek legalább egy polgári iskolával kellett rendelkezniük. A sportra mint politikai erőre is tekintett, amit nem is titkolt. Mint mondta, emberek tízezrei jelennek meg nézőként a sporteseményeken, ám itt nem lehet megállni. A nézőkből sportolókat kell faragni, el kell érni a sport demokratizálódását a tömegsportban és az elitsportban egyaránt. Ahogy a népiskolák, úgy a néphadsereg is a legdemokratikusabb intézménynek tekinthető. Ez utóbbihoz kapcsolódik az iskolán kívüli sportolási lehetőséget biztosító Leventemozgalom, amely 1924-től épült ki és biztosított sportolási lehetőséget az iskolai testnevelésből kimaradt tizenkét-huszonegy év közötti fiatalok számára, kötelező erővel. A fiataloknak minden héten részt kellett venniük a lakhelyükön létrehozott Leventeegyesület szervezésében megtartott valamilyen testgyakorlásórán, legalább három és legfeljebb öt hónapon keresztül, heti két órában. Télen pedig, amikor kinn nem lehetett testnevelésórát tartani, különböző népművelő

előadásokon kellett részt venniük – a test és a lélek összekapcsolódásának az elve, a már említett kalokagathia itt is érvényesült. A Levente a fiatalok katonai előképzettségét, erkölcsi és vallási nevelését szolgálta. Kettős irányítás alatt állt: a kultusztárca alá, de egyben a honvédelmi minisztérium alá is tartozott, amiért, főleg a baloldaltól, később sokan támadták. A gyakorlatilag a semmiből kiépített Leventemozgalomban a sportot demokratizálták, hasonlóan az elemi szintű oktatáshoz. A Klebelsbergék által 1926-ban beindított népiszkola-építési program keretében, kiemelten kezelve az alföldi tanyavilágot, ötezer népiszkola tantermet építettek fel 1930-ig. Ezzel párhuzamosan zajlott a Leventemozgalom szervezése is az alföldi-tanyai iskolákban, vagyis a fizikai kultúra terjesztése a szellemi kultúra mellett; az erkölcsi és testnevelés az értelmi nevelés mellett.

Klebelsbergnek számtalan egyéb intézkedése jelezte, hogy a sportot kiemelten fontos ügyként kezeli: 1925-ben megalapította a Testnevelési Főiskolát, amely 1928-ban költözött a mai helyére. Létrehozta a szövetségi sportházat, amelyben a sportszövetségek kaptak helyet (1931), rohamtempóban, alig hét hónap alatt megépült Hajós Alfréd tervei alapján a margitszigeti sportuszoda, az akkori Európa legkorszerűbb fedett uszodája (1930), illetve elindult a (Klebelsberg nevet viselő) nagy tekintélyű nemzetközi vízilabda-vándorkupa (1928). Létrejött és sikeresen működött a versenysport utánpótlását is biztosító KISOSZ (Középiszkolák Sportköreinek Országos Szövetsége). A legkisebbeknek játszótérek, a nagyobbaknak sportpályák és iskolaudvarok épültek, illetve kötelezővé tette valamennyi, ezer főnél több alkalmazottat foglalkoztató cégnek a sportpálya építését a dolgozók számára. A kultúrpolitikája, és ezen belül a sport számára nemcsak a törvényi háttérrel volt képes biztosítani, ha-

nem a szükséges pénzeszközöket is képes volt előteremteni. Egy folyamatosan emelkedő költségvetésű tárcát irányított. Komoly támogatásokat szerzett – és mindig tudott szerezni! – sportcélokra, sőt elérte azt is, hogy 12. címként a sport bekerült az állami költségvetésbe, ami azt jelentette, hogy onnan többé nem lehetett kivenni, és hogy a támogatása évről évre emelkedett. A tömegsportra vonatkozó minden terve megvalósult: a testnevelő tanárok képzése, az iskolai szabadtéri sport bevezetése és a sporttelepek létrehozása, nemzetközi versenyek magyarországi megrendezése, az első magyar állami sportkitüntetés, a Testnevelési Érem megalapítása, testnevelési kongresszusok szervezése, a nagy jelentőségű és azóta is páratlan sporttörténeti kiállítás létrehozása 1926-ban a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve a sportnak mint a diplomácia eszközének a legmagasabb szintre emelése.

Egyetlen egy terve nem valósult meg, és ez a nemzeti stadion megépítése volt. Mindig tervezték, voltak kiválasztott helyszínek, és tervek is készültek, de az 1929. évi gazdasági világválság megakadályozta az elkészülését. Klebelsberg reálisan mérte fel egy ilyen nagy építkezés terheit és az ország gazdasági állapotát, és nem ragaszkodott ehhez az elképzeléséhez, mert, ahogy az előadó fentebb már utalt rá, mindig a lehetőségek függvényében gondolkodott és cselekedett.

Dr. Szabó Lajos:

A magyar olimpiai szereplések sikereiről és ezek Klebelsberg politikájára visszavezethető gyökereiről

A Magyar Olimpiai és Sportmúzeum igazgatója az előadása mellé egy kiállítást is hozott magával. A konferencia résztvevői számára közel tucatnyi nagy méretű roll-up

mutatta be Klebelsberg munkásságát, és nem csupán a sporttal kapcsolatosat, hanem tevékenységének egyéb területeit is. Ha valaki még nem hallott Klebelsberg-ről, vagy csak keveset tudott volna róla, a kiállítás gazdag szöveg- és képanyagából kibontakozó életmű láttán alighanem meglepődött volna az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenységének sokoldalúságán.

Napjainkban talán már nem, de a rendszer-váltás előtti években nagyon is elképzelhető volt – a korszak negatív megítélése, illetve személyének agyonhallgatása okán –, hogy nem tudtuk, ki is volt Klebelsberg. De a Testnevelési Főiskolán akkoriban is emlegették – emlékezett dr. Szabó Lajos az 1990 előtti időszakra –, melleszobra akkor is a főiskola parkjában állt, és ahogy Schmitt Pál is említette, a mottója akkor is olvasható volt az általa alapított főiskola zászlaján.

A háború tönkretette a nemzeteket minden szempontból – ezt érezte Klebelsberg. Az erre a helyzetre adható válaszok közül ő azt választotta, hogy az elsők között és a kultúrfőlény politikája részeként a sportot beemeli a kultúra tárházába – fogalmazott a nemzetközi sportversenyeket és az azokon elért magyar eredményeket bemutató előadásában a múzeumigazgató úr. Kezde a háború utáni sportblokád időszakától, az 1920. évi antwerpeni olimpiától, amelyről kizárták a háborúban vesztes országokat, így Magyarországot is. Pedig az 1914-ben, a háború előtt a NOB-ban megtartott szimpóziumon úgy nézett ki, hogy a belgákat legyőzve Magyarország szervezheti az 1920. évi olimpiát. Ekkor még a rendező országnak volt jogosultsága a résztvevők meghívására, és a belgák nem hívták meg hazánkat. Hogy ez többé ne ismétlődhesen meg, ezt követően a NOB saját hatáskörébe utalta a meghívás jogát. Így 1924-ben, a párizsi olimpián már ott lehettek és eredményesen is szerepeltek a magyar

sportolók. Amíg a nemzetközi szövetségekkel lassabban oldódott a feszültség, a kétoldalú kapcsolatokban sokkal hamarabb lehetett érezni az enyhülést, különösen a semleges és a baráti országokkal. Idővel azonban tömegével szervezte Magyarország a nagy sporteseményeket is, amelyek számára olykor egy-egy sportlétesítményt is építettek. Az első úszó-Európa-bajnokságra, 1926-ban, elkészült a Császár új uszodái része, az 1928. évi kerékpáros világbajnokságra Hajós Alfréd tervei alapján átépítették a Millenáris-pályát, az akkori világ egyik legjobb kerékpárpályáját létrehozva. A jégkorong-Európa-bajnokság 1929-ben már a mesterséges hűtéssel kiegészített és a világ legszebb műjégpályájára érkezett, a főiskolai világbajnokságra, 1930-ra pedig megépült a ma már nem létező BEAC-pálya. 1927-ben elindult a közép-európai országok labdarúgói számára kiírt Mitropa-kupa, amelyet az osztrákokkal közösen alapítottunk: az első nemzetközi labdarúgókupa volt a világon, és hetven éven át létezett. A világ legrangosabb vízilabda-trófeája lett az 1928-ban alapított Klebelsberg-kupa, amelyet az 1928. évi olimpiai anomáliák után a magyar szövetség alapított meg, és amely a hat legeredményesebb vízilabdánemzet körmérkőzéses versenye lett. A vízilabda- és úszósportnak nem volt fedett létesítménye egészen 1930-ig, amikor megépült a margitszigeti sportuszoda, Európa akkori legnagyobb és legkorszerűbb uszodája, amely projekt a legnagyobb támogatást kapta minisztériumi adminisztrációtól. Klebelsberg minisztériumában egyébként mindössze három munkatárs végezte a sportesemények szervezését, a középiskolák testnevelő tanáraival karöltve, és világszínvonalú versenyrendszert dolgoztak ki, különösen atlétikában.

A már említett KISOSZ és Leventemozgalom adta a magyar sport tömegeit, és innen érkeztek a jövő bajnokai is. Meg kell jegyezni,

hogy ebből az időből származott egészen a rendszerváltásig a magyar sportinfrastruktúra túlnyomó része, különösen azok a vállalati sportlétesítmények, amelyek az 1921. évi testnevelési törvénynek köszönhetően jöttek létre. A sport elsősorban a focit jelentette akkoriban, amit a sportpályákon és a faluszéli letelepedéseken egyaránt lehetett űzni. A törvény értelmében minden egyes településen kötelesek voltak sporttelepet kijelölni és leventeegyesületet alapítani. Túlnyomórészt 1924-ben alakultak meg az első sportegyesületek, és jöttek létre az első sportlétesítmények. Az iskolai létesítményeket kötelezően a levente rendelkezésére kellett bocsájtani. A leventemozgalom, egészen a harmincas évek közepéig, a testnevelést jelentette, és a tömeges testedzésről szólt, de 1928-ban már olimpiai bajnokot is adott, a későbbi olimpiákon pedig szép számmal vettek részt olyan sportolók, akik a leventéből érkeztek, mint például Kocsis Antal, az első magyar ökölvívó olimpiai bajnokunk (Amszterdamban, 1928-ban). Klebelsberg a legkülönbözőbb helyekről és módon tudott forrásokat szerezni a sport számára: „...Mivel nem lehetett hadi kiadásokra fordítani a pénzeket, így máshova, elsősorban a kultusztárcához folyhattak be nagy összegek. Ha nincs Trianon, ha nincsenek a hadi megszorítások, valószínűleg nem így történik” – zárta előadását a múzeum igazgatója.

Az előadások és az előadókkal készített interjúk megtekinthetők: <https://klebelsberg-kastely.hu/klebelsberg-a-sportminiszter-sporttorteneti-konferencia-a-klebelsberg-emlekhazban/>.

Rubóczki Erzsébet

3.5 AZ OROSZORSZÁGI AKVARELL MŰVÉSZETI STÚDIÓ KIÁLLÍTÁSA

2019. augusztus 30–31.

A Klebelsberg Emlékházban augusztus 30-án izgalmas kiállítás nyílt: egy több ezer kilométer távolságból, Oroszországból, az Urál vidékéről, Novouralszk városából érkező művészecsoport munkáit láthattak érdeklődők.

Az Akvarell Művészeti Stúdiót Tatyjana Kolesznyikova festőművész, rajztanár hozta létre egy olyan városban, amelyet a szovjet atomipar központjaként kezdtek el építeni még a második világháború alatt. A település folyamatosan fejlődött és vált napjainkra egy fejlett infrastruktúrával, ám talán kevesebb múzeummal és művészeti kiállítóhelyiséggel rendelkező nagyvárossá. A 2012-ben alapított Akvarell Művészeti Stúdió mintegy ennek a hiátusnak a pótlására is vállalkozott, és lett néhány esztendő leforgása alatt Novouralszk egyik legjelentősebb művészeti-oktatási centruma, illetve kiállítóhelye. Ahogy az alapító fogalmaz, a stúdió „oktatói és diákjai lettek a művészeti értékek közvetítői az egész város számára”. A stúdió egyik legfőbb jellemzője, hogy kortól és nemtől függetlenül nyitott mindenkinek előtt, aki a művészet bármely ágának a művelésében képezni szeretné magát. Így talán nem is meglepő, hogy jelenleg mintegy százhetven fő – a négyévestől a nyolcvanas éveikben járókig – látogatja a művészek által vezetett foglalkozásokat. A stúdió rövid idő alatt kinőtte a városi kereteket, számos országos és nemzetközi fórumon állítja ki, mutatja be tagjai munkáit. Így most Magyarországon, több helyszínen is, például a Klebelsberg Emlékházban. Az itt közszemlére tett művek három művészeti ágat képviseltek: láthattunk csendéleteket és tájképeket, illetve bati-

kolással és bőrből készült iparművészeti munkákat, továbbá – talán a legfontosabakat – a stúdió elnevezésében is jelzett akvarelleket.

Ez utóbbiak, a most látott közel harminc vízfestmény különössége, hogy valamilyen azonos témát dolgoz fel, amely egyben a magyar történelemhez is kapcsolódik. Nevezetesen a 18. század végének és a 19. század legelejének egy eseményét, a József nádor feleségeként Magyarországra érkező Alexandra Pavlovna Romanova (1783–1801) orosz nagyhercegnő életét: az orosz földön töltött gyermek- és ifjúkorától a magyarországi tartózkodásán át a haláláig, illetve a földi maradványait ma is őrző (és napjainkban is látogatható) ürömi Szent Alexandra-kápolnában való temetéséig. Alexandra és József találkozására, szép szerelmi története és a nagyhercegnő korai halála mesészerűen jelenik meg az akvarelleken, ami nem is csoda, hiszen valamennyit a stúdió tizenkét-tizenhat éves növendékei készítették. Az akvarellekből kibontakozó történet visszarepít minket is a múltba, így tudunk meg „titkokat”, és érezzük át ennek a szerelemnek a varázsát, majd későbbi tragédiáját, s a képeknek köszönhetően figyelhetünk fel az ürömi Szent Alexandra-templomra (és esetleg látogathatjuk meg a későbbiekben).

A kiállítás a XXI. Pesthidegkúti Művészeti Fesztivál társrendezvénye volt.

Rubóczki Erzsébet

REFORMÁTUS ÉPÍTÉSZ TEMPLOMAI „A HIT REMÉNYSÉGÉVEL, A SZERETET EREJÉVEL...”

Idősebb Kálmán Ernő építész református templomai

2019. szeptember 13–20.

A kilencvenéves építésznek 2019-ben a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetését adományozta Áder János köztársasági elnök úr „a magyar református templomépítéssel egyszerre liturgikus térkialakítású és funkcionális új épületekkel, valamint számos műemlék templom rekonstrukciójával gazdagító, magas színvonalú munkája elismeréseként.”

Édesapja asztalosmester volt Tiszaszalkán, ezért nem tekinthető véletlennek, hogy az 1929-ben született Kálmán Ernő az első „mesterségéről”, az asztalosságról szóló bizonyítványát az Újpesti Felső Ipariskolában, Budapesten szerezte. Szülei református vallásban nevelték – a vallás gyökerei a szülői házig érnek –, de ő a Műgyetem Építézmérnöki Karára jelentkezett, ahol 1954-ben diplomázott. Ezt követően került Debrecenbe, a magyar református vallás „fővárosába”, ahol azóta is él. Itt lett alapító tagja a Hajdú-Biharban és általában a kelet-magyarországi megyék számára tervező nagyvállalatnak, a KELETTERV-nek, és itt alapított családot is.

Roppant hosszú a megvalósult épületeinek a listája, több mint százötven épület kötődik a nevéhez: középületek, lakótelepek, családi házak, iskolák és egyéb állami intézmények, illetve egyházi épületek. Gazdag munkásságában számszerűleg és a munkák összetettségét tekintve is előkelő helyet foglalnak el a református egyház számára tervezett épületei. A református vallás és a református egyház jelen volt élete minden pillanatában, végigkísérte és meghatározta a gondolko-

dásmódját. Több mint két tucat templom – műemléktemplom-helyreállítás és új építés – örzi építészként és egyben hívó, a vallását gyakorló reformátusként a szellemisége lenyomatát. 1962–1972 között a Magyarországi Református Egyház Zsinat Építészeti Bizottságának a tagjaként, 1992–1996 között pedig a Tiszántúli Református Egyházkerület Építési Bizottságának a vezetőjeként játszott meghatározó szerepet a 20. századi magyarországi református építészet alakításában. A Debrecen, Kossuth utcai Református Egyházközség presbitere évtizedek óta.

Kiemelkedő jelentőségű, és alighanem egyházi fő művének tekinthető a debreceni Nagyerdőben 1977-ben megépült Bolyai utcai református templom és parókia (bővítve: 2009–2011), amely innovatív térszervezésével mutatott új irányt a hazai református templomépítészetnek. Ez az épület összegezi mindazon elveket és gondolatokat, amelyeket az építész a mai napig fontosnak vél: építészeti gondolkodásmódját, a fa iránti szeretetét és a hitét. Az épület szimmetriára épülő térszervezése mellett fontos szerepet kapott a mennyezet közepén kialakított felülvilágító, amelynek az építész kiemelt jelentőséget tulajdonít: „Mindig hiszek abban, hogy ki kell bontani a teret, nézni kell

az eget és a földet, amit teremtettek. Ki kell tárulkozni, nem szabad betemetkezni.” Az első egyházi munkája a gacsáji református templom műemléki helyreállítása volt 1958-ban, az utolsó pedig, amelyhez terveket vetett papírra, 2018-ban készült el, és éppen Pesthidegkúthoz kötődik: fiával, a szintén építész ifj. Kálmán Ernővel (akivel 1990-ben alapították meg a mai napig működő REÁLTERV Építészetiroda Kft.-t) közösen vázoltak fel egy tervet Pesthidegkút-Ófalu új református központjára. Ez utóbbi azért rendhagyó, mert nem megrendelésre készült, hanem belső indíttatásra, református hitük ösztönzésére, annak felismeréseképpen, hogy a Pesthidegkúti Református Gyülekezet (amelyben évtizedek óta presbiter ifjabb Kálmán Ernő) kinötte a jelenlegi templomát. Ez a hír több mint örömdolgozat, hiszen a gyülekezet gyarapodását jelzi, egészen pontosan azt, hogy annak egyre több fiatal tagja van. A két építészben egy olyan gyülekezeti központ vízi-

ója rajzolódott ki, amely képes ennek a fiataluló közösségnek a mindennapjait nagymértékben támogatni. Így nemcsak egy új templomépületet vetettek papírra a régi, rossz állapotban lévő helyett, hanem egy újat, egy nagyobbbat, amelyet összekapcsoltak egy óvodával, egy napközivel és a közösséget összekovácsolni, összetartani képes egyéb terekkel is. Mi több, Pesthidegkút-Ófalu területén belül megtalálták azt a helyszínt is, ahol mindezt lehetséges lenne megvalósítani. Ennek az új szellemiséget tükröző épület-együttesnek a tervei és a makettje zárják a kiállítást, és ezeket tanulmányozva talán nem véletlen, ha a látogató egyfajta szellemi folytonosságot érzékel, egy tökéletes „stafétaátadást” a két református építész, apa és fia között.

A kiállítás az Ars Sacra Fesztivál társrendezvénye volt.

Rubóczki Erzsébet

V4 architectural foundation
 V4 Alapítvány
 Hungary
 Budapest
 http://v4fund.archi

Ars Sacra

MEGHÍVÓ

„Református építész templomai”
 az Ars Sacra Fesztivál 2019 keretében rendezett kiállítás megnyitójára, amely

id. Kálmán Ernő építész
 megvalósult templom épületeit
 és fiával, ifjabb Kálmán Ernővel közösen tervezett
 egyházi épületeit mutatja be.

Időpont: 2019. szeptember 13. péntek, 17 óra
 Helyszín: Klebelsberg Emlékház
 1028 Budapest, Templom utca 12.

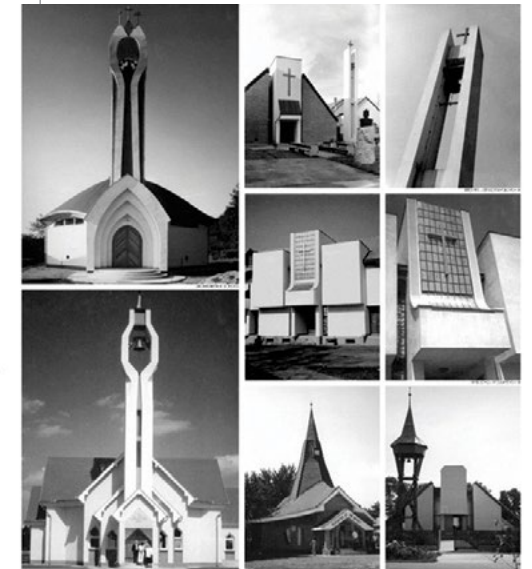
A megnyitón **Dr. Kovács Kálmán Árpád** történész
 a kádári idők református korrajzát vezolja fel

A kiállítás abból az alkalomból jött létre, hogy id. Kálmán Ernő több évtizedes, a magyar református templomépítéssel foglalkozó, magas színvonalú munkásságáért 2019-ben „Magyar Arany Érdemkereszt” kitüntetésben részesült.

A rendezvényt támogatja a **NKA**
 Nemzeti Kulturális Alap

Rendező: V4 Építészeti Alapítvány, 1013 Budapest, Attilau.15.
<http://v4fund.archi>, vd@v4fund.archi

A terem korlátozott befogadóképessége miatt kérjük szíves regisztrációját a vd@v4fund.archi címen, vagy a +36 70 398720-as telefonszámon Albrecht Beátránál

3.7 REFORMÁTUS KORRAJZ A KÁDÁRI IDŐSZAKBAN

Kovács Kálmán Árpád történész előadása idősebb Kálmán Ernő építész kiállításának megnyitójára alkalmából

Ars Sacra Fesztivál, 2019

2019. szeptember 13.

Tisztelt Ünneplő és Megemlékező Gyülekezet!

Idősebb Kálmán Ernő építésznek az 1960-as évektől papírra vetett tervrajzai és virtuális 3D-s rekonstrukciói előtt állunk. Engem ért a megtisztelő felkérés, hogy vázoljam fel a kádári időszak református egyházának a korrajzát. Tegyük fel tehát a kérdést: milyen egyházi és politikai környezetben készültek ezek a tervek?

1958. július 22-én született meg a vallásos világnézet ellen hozott párthatározat. Ez nyilván kimondta, hogy a szilárd marxista világnézet alapján a tudomány, a nevelés és a felvilágosítás minden békés eszközzel küzdeni kell a vallásos világnézet ellen. Egyszer már elhangzottak hasonló szövegek a magyar történelemben, 1919-ben: a Vallásügyi Likvidáló Hivatal felállításakor azt gondolták a kommünárok, hogy az egyházak anyagi létalapjának megvonásával a vallás három héten belül magától el fog halni. Az 1948-as úgynevezett egyezmény „megkötésével” ötévente 25 százalékkal csökkentendő fizeteskiegészítő lelkész államsegélyt (úgynevezett kongruát) állapítottak meg. Rákosi Mátyás szűk körben állítólag úgy nyilatkozott, hogy „ez az egyházak elsorvasztásának huszonöt éves programja”. A párt egyébként 1958. június 10-én megpendítette annak a lehetőségét, hogy az egyházak léte valameddig még biztosítható a vallásosság társadalmi szerepének elsorvasztása után is. Az állami céltételezés világos volt az egyházakkal és a szellemi alapjukat jelentő val-

lások világnézettel szemben. Ennek nyomán „társadalmilag” propagálták a névadó ünnepeket a keresztelők, a fenyő-ünnepet a karácsony, a nyusziünnepet a húsvét helyett. Az új típusú szocialista iparvárosokat a vallási térszervezés legelmeibb összetevői nélkül tervezték. A szellemi befolyásolás szempontjából kitüntetett tanári pályán szinte kizáró ok volt a vallásos világnézet. A szegedi József Attila Tudományegyetemen még 1989-ben is indoklás nélküli kizárás járt azért, ha egy diáknak az egyetemi könyvtári ruhatárban elhelyezett táskájában Bibliát találtak. Ismert az a vicc, miszerint egy távoli kis falu éjjeli miséjén összetalálkozva az egyik elvtárs azt mondja: „Akár a múltkor elmaradt vb-ülést is megtarthatnánk!” Közben 1959-től hivatalosan „megélnéltették” a Hazafias Népfront tevékenységét, amely végig az egyházakkal való „együttműködést” hangsúlyozta a szocialista építőmunka területén. Mintha állami elvárás lett volna, hogy az egyházak a szocialista társadalmi érdekek megfelelően működjenek közre a saját felszámolásuk érdekében. Ravasz László szavaival „az egyház felszámolása az egyház által” reális és folyamatos törekvésként artikulálódott. Ne feledjük el, a szocialista állam önértékéből ezt a metódust részesítette előnyben, de az 1960-as években a hatalom még azt is nyilvánvalóvá tette, hogy bármikor kész ezen túlmenően tényleges erőszakhoz is folyamodni. 1961-ben tervben volt a „Fekete Hollók” pere protestáns szálának a „realizálása”, 1966-ban pedig sor került az úgynevezett „kis KIE-per”-re, amely azon-

ban a rendszer gyengéit is megmutatta emberi jogi szempontból. A nemzetközi felháborodás hatására a hatalom visszafogta bírói pribékjeit. Végül nevetségesen enyhe ítéletek születtek a „gyülekezési joggal való visszaélés” címén.

Az 1956-os forradalom utáni visszarendezés vagy más néven az egyházkormányzati restauráció 1957 tavaszán indult meg. Ennek részeként 1958 tavaszára Bereczki Albert és Péter János „tandem” uralmát felváltotta az 1986-ig elhúzódó Bartha-korszak. Megkezdődött (pontosabban szöveg: valószínűleg visszatért) az ügynök püspökök, ügynök esperesek kora. (A református közvélemény sejtése szerint Bereczki Albert ÁVH-századosi rangot ért el, míg Péter Jánost 1954-ben valószínűleg a KGB tette „társadalmi kapcsolatává”). Az ügynökkérdés felmerültével tisztázni szeretnék egy félreértést. Az ügynök püspökök nem azért lettek ügynökök, mert püspökök voltak, hanem éppen ellenkezőleg: azért lettek püspökök, mert ügynökök voltak. A tartótisztek „vezették” és „nevelték” ügynök beosztottjaikat, és egyengették közben egyházi karrierjüket is. Az a kategória, hogy „ügynök”, vajmi keveset árul el egyébként a valós tevékenységről. Az állambiztonsági jelentésekben ugyanis az erőszakolt állambiztonsági koncepció, a többoldalú (állambiztonsági és ügynöki) érvényesülési, előnyszerzési szándékok vagy menekülési, hátrítási technikák és stratégiák óhatatlanul egyfajta alternatív valóságot képeztek. Mivel az ügynököknek az is a feladatuk volt, hogy „környezettanulmányaikkal” segítsék az állambiztonsági hálózat építését [értsd: beszerzéseket], a legkártékonyabbaknak azok az együttműködők bizonyultak, akik segítettek az ösztönös és tudatos pszichológiai módszerekkel dolgozó állambiztonságnak rést találni a célba vett személyiség integritásán. Sértettségek,

hiúság, becsvágy, magánéleti bűnök – mind hatalmas fegyverek lehettek az állambiztonság kezében. Nagyon nehéz kérdés mindez. Amikor Bartha Tibort a rendszerváltás után szembesítették ügynökmúltjával, azt válaszolta: „Egyszer még meg fogják érteni, hogy ezzel éppen én mentettem meg az egyházat!” Természetesen nem értünk vele egyet, hiszen Bartha Tibor ebben a megszólalásában „egyházon” egy organizációjában és liturgikus cselekményeiben külsődlegesen létező szervezetet, és nem egy igazi belső lelkiesség által éltetett organizmust értett. Az állambiztonsági, a különböző szintű pártbizottsági, az állami egyházi (amelynek Magyarországon 1989-ig saját hivatala volt), valamint az állami (minisztériumi és tanácsi) iratokból brutálisan feltárul annak a valósága, kik is diszponáltak valójában a Magyarországi Református Egyház ügyeiben. Ennek szemléltetésére hadd hozzak egy konkrét példát is. Amikor Mezey Gy. Lóránd tatabányai esperes 1960 nyarán tárgyalásokat folytatott az MSZMP KB egyházügyi előadójával, Köteles István osztályvezetővel, megbízást kapott tőle, hogy az egyházi baloldal nevében készítsen előterjesztést, hogy elvileg, gyakorlatilag és személyileg hogyan lehetne megerősíteni a baloldali egyházi vezetést. Mezeyt BM-illetékesek bátorították az előterjesztés elkészítésére, és beavatták őt a dunántúli püspökségre való állami kijelölés boszorkánykonyhájának a titkaiba is. Mezey ennek nyomán keresni kezdte a kapcsolatot a pártalapszervezeti vezetővé és nyugdíjassá visszaminősített korábbi dunamelléki főgondnok és konventi világi elnök Kiss Rolanddal is, mert így kívánta megnyerni Marosán Györgyöt terveit támogatására. Végül is a Finta István-féle vonal azért szenvedett vereséget ebben a kérdésben, mert a „Buci Gyuri”-féle (Marosán gúnyneve) kemény

vonaltól Kádár Jánossal szemben meggyengült, illetve Fintával szemben Békefi Benő nyerte el Bartha Tibor pártfogását. Ennek megfelelően inkább Békefit találták alkalmasnak arra, hogy 1) képes és kész lesz kíméletlenül kézzel erős és baloldali vezetést biztosítani; 2) kitűnő szónokként tud majd „az angyalok nyelvén szólani”; 3) hatalmas munkabírását és volt diakonisszáinak nyelvtudását, nemzetközi kapcsolatait országos és nemzetközi vonatkozásban, szervezési, tanulmányi, kormányzati és akcióindítási területeken is fel lehet használni; 4) erkölcsi foghatósága révén a Bartha Tibor-féle kollektív egyházvezetés részévé lehet tenni. Gaál István tiszántúli lelkesítő főjegyző, majd konventi tanácsnok sokat sejtetően utalt a Békefi körül halmozódó tisztázatlan (valójában tisztátalan) ügyek garmadájára: „magasról lehet igazán nagyot bukni”.

A „vörös jozefinizmus” romboló körülményei között az állítólagos belegyházi döntések gyakran egymást is gyűlölő tényezők szűk, klikkszerű grémiumainak az érdekegyeztetéseinek dőltek el. Megszavaztatásukra „jól előkészített módon”, előre lezsidózott körülmények között, lényegi választás nélkül, „hajbókoló Jánosok” szervilis asszisztálása mellett került sor.

Ezen a helyen röviden ki kell térnünk a református egyház államszocialista kategorizálására is. Hallottuk azt a kifejezést, hogy „baloldali”, amelyen leginkább a (nép)f(ri)ontos(k)odó békepapságot (első kategória) illették. Ez a társaság az úgynevezett „népi demokratikus államrendet” tartotta a létező világok legjobbikának, a reálisan megvalósulható legigazságosabb társadalomnak. Egyik képviselőjük állítólag így sóhajtott föl: „Ha Istenünk véget vetne szocializmusunknak, én még aznap így fohászkodnék hozzá: »Uram, vedd el az én lelkemet!«” Állambiztonsági, párt- és társadalmi vonalon támogatva

ügyüket, őket juttatták egyházvezető pozíciókba. Mint ilyenek, a legfrekvenciáltabb nagygyülekezetek lelkeszeivé váltak, amelyeket egyházas nyelvezetbe öltöztetett kommunista propagandaszólamaikkal általában sikeresen el is néptelenítettek. Dics- és hatalomvágyó, erőszakos és szeretetlen vezetési módszereik gyakran még az egyházon kívül is visszatetszést szültek. A békepapi vezetők a „szocialista munkaverseny ösztönzőivel” akarták lelki munkára kényszeríteni a népegyházi gyülekezeteket.

Az egyházi szatellit hatalom ennek a kikényszerített munkának a hasznát természetesen az „egyházszervezet” [értsd: leginkább ön maga] számára kívánta lefölözni. Ezzel óhajtotta az államhatalom számára demonstrálni, hogy az egyház képes a szocialista társadalomban is saját lábán megállni. Minderre az önfenntartásra azonban csak azok a bethánisták voltak képesek, akik elnyomott helyzetükből adódóan adományait nem az egyházszervezet, hanem az „igazi miszsió” céljaira tartották fenn. A második kategória volt a „bethánista szektás”. A Bethánia az angol Christian Endeavour és a német Gemeinschaftsbewegung mintájára 1903-ban alapított kegyességi egyesület volt, amely minden kísértő és kétségtelen túlzása, valamint modorosága ellenére is sikeresen vált a kibontakozó úgynevezett „magyarországi ébredés” lelki értelemben vett organizátorává és koordinátorává. Az ébredés hullámaira az 1930–1940-es években a kommunista egyházkormányzat későbbi embelei szinte kivétel nélkül felültek. Amikor 1947-1948-tól nyilvánvalóvá vált, hogy a berendezkedő kommunista hatalom semmiféle, tőle független társadalmi mozgást nem tűr meg, ugyanakkor az egyházon belül levezényli az „örésváltást”, az oportunisták hatalomvágyók átnyergeltek

egyházkormányzati vonalra, és 1950-1951-ben az ő segítségükkel történt meg az ébredés végső elfojtása. Az eredeti célkitűzésekhez hűen megmaradtakat a szitokszóval felőrö „bethánista” kifejezéssel illették, és nagyon gyakran száműzték őket városoktól távol eső kis- vagy törpegyülekezetekbe. Az ébredés pislákoló tüzeckéjét mindössze saját szolgálatukon és személyes kapcsolataikon keresztül (fél)illegális konferenciákon, gyermek- és ifjúsági kirándulásokon, táboroztatásokon, szamizdatnak számító, kézi sokszorosítású traktátusirodalom és később másolt hanganyagok terjesztésén keresztül tarthatták életben. Ezek az emberek hitbeli és szellemi frissességük révén elnyomott és perifériára szorított helyzetükben is meglehetősen sikeresek tudtak lenni, ami alapján újra és újra bebizonyosodott, hogy érdeklődést és aktivitást mutató tömeg leginkább az ő kedvükért tud megmozdulni. A harmadik kategória volt a „jobboldali reakciós lelkész”. Ezek általában olyan emberek voltak, akik vagy maguk, vagy családjuk, vagy feleségük családjá révén „sérülést” szenvedtek el társadalmi helyzetükben: leginkább úri, kulák- vagy polgári családok leszármazottai vagy ilyenek házastársai, a Horthy-korszak egyházi és polgári társadalmában fényes karrieret várományosai. Külön figyeltek az állambiztonságnál azokra, akik „magyarkodó”, nagymagyar-érelmú, „nacionalista” vagy „soviniszta” beállítottságuk révén sodródtak ehhez a csoporthoz.

Ha az állambiztonsági becslések szerint az egyházi békemozgalmak, bethánista szektások, jobboldali reakciósok arányát 10-10-10 százalékra tesszük, még mindig maradt a református egyháznak egy jó kétharmados arányú „szürke zónája”. Ez azokat a lelkészeket, presbitereket és egyháztagokat jelentette, akik semmiféle teológiai és szellemi jellegzetesség-

get, egyéniséget nem tudtak felmutatni, ennek megfelelően csapódtak ide vagy oda, és a tradicionalizmus szellemében gyakorolták vallásos igényeiket. Mivel azonban mégiscsak ők alkották az egyház legnagyobb számosságát, a református egyházi élet pedig formálisan továbbra is valamiféle többségi alkotmányos elv szerint rendeződött volna, érzékenységeikre és sérelmeikre valamilyen szinten tekintettel kellett lenni. A Békefi Benőről alkotott Bartha Tibor-féle „kádervélemény” kiemelt kérdésként utal az egyházi kérdés külpolitikai jellegére. Ennek két oka volt: 1) a kapitalista világ „kemény valutái” világgazdasági szempontból meghatározó szereppel bírtak; 2) 1947-ben megkezdődött a gyarmati világ bomlása. A két dolog mélyen összefüggött egymással. 1948-ban a Presbiteri Világszövetség jogutódjaként ökumenikus szellemben (1962-ig a katolikus egyház elutasította az ökuménit) létrehozták az Egyházak Világtanácsát. A szovjet blokk országainak protestáns egyházai (és ezen belül a magyarországiak különösen) hagyományosan kiváló kapcsolatokat ápoltak semleges vagy NATO-tagországok protestáns egyházaival. Mindez lehetővé tette, hogy 1954-ben a Magyarországi Református Egyházon mint trójai falovon keresztül bevigyék az orosz pravoszláv egyházat az EVT-be. A felvételi kritérium természetesen a történelmileg kialakult antikatolicizmus volt, mely szerint minden eszközzel ellensúlyozni kell Róma világbefolyását. Ez a tény az 1960-as évek újbaloldali reneszánszával együtt lehetővé tette az úgynevezett felszabadításteológia protestáns pandanjának meggyökereztetését és elterjesztését a gyarmati uralom alól felszabaduló országok függetlenedő protestáns egyházaiban belül. A hagyományosan kiváló nyugati kapcsolatok, az ottani gazdag protestáns

egyházak és a magyarországi református-ság tradicionális szegénysége elősegíteték a szocialista gazdasági tervek teljesülését a „konvertibilis (szabad árfolyamos) valutakitermelés” szempontjából. Amikor ugyanis nyugati segélypénzek érkeztek, állandóvá vált a huzakodás. Az állam ezeket kötött (értsd: a szabadpiachoz képest irreálisan alacsony) kényszerárfolyamon kívánta beváltani, de a szatellit egyházkormányzat is közalapi hozzájárulás címen igyekezett ezen pénzek egy részére (jellemzően 15 százaléka) rátenni a kezét. Nagyon érdekes „Do ut des!” (Adok, hogy adj!) játszmák alakultak ki. 1) A „bethánisták” és a „reakciósök” olyan nyugati kapcsolatokkal rendelkeztek, amelyek gyakran hatékonyabb „tökebevonásra” képesítették őket, mint amilyenekkel a nemzetközi protestáns szervezetek tisztségeibe előretolt „békepapok” rendelkeztek. 2) A nyugati adományozók a segélyeik rendeltetészerű felhasználását általában körutak, vendég előadások és igehirdetések formájában kívánták ellenőrizni. Ezekben az alkalmon demonstrálni kellett az élő és viruló református egyházi életet. Márpedig a fokozódó elvallástalanodás, ateizálódás és előregedés következtében látványosabb tömegek és önerejű adományok már csak „bethánista” hatásra mozdultak meg. Az a sajátos helyzet alakult ki, hogy a demonstratív egyházi rendezvényeken a tömeg nem az egyházi vezetőkért, hanem éppen az egyházi vezetők ellenére, egyfajta (az egyház melletti) demonstratív kiállítás részeként jelent meg. Mindezen bonyolult összefüggések a konventi külügyi bizottságot és annak titkárságát az összeszorított fogakkal folytatott udvariaskodás és a patikamérlegesen méricskélés állandó színhelyévé tették. Ha valaki kapott valamit, abból a többi érdekeltnek is kellett adnia, nehogy a túlzott

elégedetlenség így-úgy felcsapó lángjai az egész rendszer egyensúlyi állapotát felboríthassák. Lassan helyet kellett szorítani a templomok építésének is a népességkoncentráció új színhelyein. Mindebből az is következett, hogy egyházáruló és egyházrontó felsőbbbségek jól felfogott önérdékéből, gyakran saját baloldali (értsd: hithű kommunista) meggyőződésük ellenére is bizonyos védőernyőt voltak kénytelenek kifizíteni az egyházuk fölött. Ilyen körülmények között a kommunizmus idején több mint száz új templom épült fel. Ez a szám összességében nem tűnik kevésnek, de a kommunizmus uralmi éveire vetítve soknak sem nevezhető. A kommunizmus kori templomépítkezések igazából inkább kódolt vagy korrekciós rendszerhibának, mintsem természetes rendszerjellemzőnek tekinthetők.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy egy igazi kommunizmus kori egyházvezetőben a karrierdiplomata simulékonyságának kellett volna az akrobata kötélátúzó ügyességével párosulnia. Ennek az emberileg szinte lehetetlen feladatnak a kivitelezése esetén azonban a hit bizonyos életlehetőségei is kiküzdhetők voltak. „Voltak” – a valóságban leginkább csak „lettek volna”. A párthatalom a kívülről-belülről fogott egyházvezetők útján gondoskodott a számára megfelelő mértékű önfeladásról.

3.8

TRIANON UTÁN – HÁBORÚ ELŐTT UTAK A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETBEN Művészettörténeti előadás-sorozat a Klebelsberg Emlékházban 1. rész, Vissza a történelembe!

Előadó: Dr. Bellák Gábor művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa
2019. szeptember 18.

A Klebelsberg Emlékházban idén ősszel új sorozat indult. A V4 Építészeti Alapítvány meghívására dr. Bellák Gábor művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa egy négy részből álló előadás-sorozatban mutatja be a két világháború közötti évek magyar művészetében megfigyelhető változásokat és tendenciákat. A valamennyi előadás címében szereplő „vissza” szó a meglehetősen bonyolult és minden szempontból összetett korszak művészeinek az útkeresésére, a történelmi múlt és az akkori jelen közötti különös viszonyra utal, amelyre ki-ki a maga személyiségének, temperamentumának megfelelően adott válaszokat.

Az első előadás egy, a korszakot röviden összefoglaló felvezetővel és egy nagyon drámai képpel indult: a kivetítón Vaszary János számos Golgota-témájú festményének egyike tűnt fel, annak is egy kinagyított részlete: Krisztusnak a magyar nemzeti színekkel megfestett sebe. Az utalás egyértelműen dekódolható volt a kortársak számára (is): a Trianon okozta fájdalomra, mély sebre utalt. „Trianon után nagyon sok minden megváltozott a magyar képzőművészetben, amelyben a múlt, a történelem különös és a korábbiaktól alapvetően eltérő módon jelent meg” – hívta fel a figyelmet erre a művészettörténész. Az előadó szerint ez a két világháború közötti speciális tendencia nem is nevezhető stílusnak. Sokkal inkább egy sajátos látásmódnak, egy tematikus világnak, amelyről egyébként a nagyon modernistacentrikus magyar művészettörténet-írás mintha nem venne tudomást, de legalábbis amelyet még nem

tett a helyére. Eszerint, aki nem sorolható be a modern, avantgárd kategóriába, az gyakorlatilag kipottyan a magyar művészet történetéből. „Pedig a két háború közötti magyar művészetben többféle modernizmus létezik – jelezte a művészettörténész. – Létezik az avantgárd jellegű modernizmus, de létezik például a római iskola is, a két háború közötti hivatalos képzőművészeti vonulat, amely szintén egy modernista irányt képvisel, egy alternatív modernizmust. Ez szintén egy nagyon kiváló, magas színvonalú művészetet hozott létre, és a kettőt nem szabad szembeállítani. Korántsem biztos, hogy a kissé elfeledett, kipottyantott alkotók valamennyien jó művészek voltak, de érdekesek voltak, és képviseltek valami olyat, ami a kor levegőjében jól érzékelhetően ott volt. Továbbá azért is fontos tudnunk róluk, mert nagyon nehezen érthetnénk meg ennek a korszaknak a művészetét, ha kizárólag a modernekkel foglalkoznánk.”

A művészettörténész neohistorizmusként aposztrofálta azt a látásmódot, azt az újfajta történelemszemléletet és a történelemhez való újfajta viszonyt, amely számos művésznek már a világháború előtti, majd a két világháború közötti művészetében megjelent, és amely látásmódnak a vezérfonala az előadásnak a „Vissza a történelembe!” címmel szemléletesen leírható. A 19. század klasszikus történelmi festészetében megnevezhető, beazonosítható történelmi hősök (Hunyadi László, Dugovics Titusz, Rákóczi Ferenc stb.) és jól ismert események jelentek meg a vásznon, az adott kornak megfelelő üzenetet közvetítve. A 20. század

elején azonban megfigyelhető egy másfajta történelmi festészet is, amelyben semmi sem konkrét: sem az ábrázolt személy, sem az esemény – a képek sokkal inkább a történelemnek, a történelmi időknek a hangulatát idézik meg. Ez utóbbihoz sorolható Gulácsy Lajos művészete (1882–1932), aki 1920-ban már súlyos beteg, 1924-ben zártosztályra kerül, és ezt követően teljes „sötétségben” éli le életének még hátralévő éveit. „A tárgyalt korszak tehát nem igazán az ő korszaka, mégis ide kapcsolható, annak köszönhetően, ahogyan a történelmet a maga különös lelkületével tekintette és megfestette már a századforduló körüli évektől kezdve – hallottuk. – Gulácsy egész életében egy más kort festett, és egy más korba, többnyire a 18. század rokokó világába, a francia Watteau festményein megörökített időkbe, illetve Velencébe és Rómába vágyott, és a festményei is gyakran ekkor és ezeken a helyszíneken játszódnak.” Elvárásznak a képei és azok címei is, így a Vasárnap délután Comóban, a Menüett, a Régi instrumentumon játszó hölgy. Gulácsy az írásaiban említi, hogy mennyire szeretete ezt a historizáló, a történelem világát megidéző atmoszférát. „Nehezen állíthatnánk, hogy képei történelmi tárgyúak, és azt sem lehet mondani, hogy a történelemről szólnának; sokkal inkább a történelemről álmodoznak – vélte az előadó. – Szükségszerűen a jelenben lenni, de a múlt álomvilágában élni, és folytonosan oda vágyódnival – ez a kettősség az érzékeny idegrendszerű alkotót végül teljesen megroppantotta az 1920-as évekre.” Az előadó az est folyamán több alkalommal idézett Juhász Gyulától, aki Gulácsy közeli barátja volt, és aki Gulácsy Lajosnak című versében (1922) érzékletesen írja le a festőnek ezt a „történelemben élését”.

A történelem egész másképpen jelenik majd meg a két világháború közötti korszakban, így Vaszary Jánosnak (1867–

1939) a már említett Golgotáján, amely a korszak egyik fontos műve. 1919 körül készült, a művésznek a frontszolgálatból történő leszerelését követően, ahol haditudósító volt. Vaszary ebben az időben több Krisztus a kereszten-kompozíciót festett, amelyek között ez, a nemzeti színű sebbel megfestett a legdrámaibb. Krisztus sebei magyar sebek: 1918, 1919 után mindenki, aki ebben az országban élt, egyben fájdalokat is megélt a háborús, de még inkább a területi veszteségek okán, amelyek minden magyarnak fájtak, akár az anyaországban, akár az elszakított területeken kellett tovább élnie. Vaszary szépen foglalta össze a korszak elejének, a Trianon körüli életnek a lelkiállapotát ezzel a nagyon erős szimbolikájú, mégsem direkt politikizáló képpel. Gulácsy műveihez hasonlóan sajátos történelem jelenik meg a századelőn Iványi-Grünwald Bélának (1867–1940) a Bércek között című, 1901-ben készült festményén. A természeti környezetbe, hegyek közé helyezett jelenet szereplői történelmi kosztümben, 17. századi ruhákban tűnnek fel, amivel a régmúlta utalnak, és történelmi hangulatot idéznek meg. De valójában nem tudjuk, hogy kik ők, és azt sem tudjuk pontosan, hogy mit csinálnak ott, a bércek között – talán énekelnek, talán verset mondanak, talán a Bibliából idéznek... Iványi-Grünwald az első világháború után kanyarodik majd vissza a történelmi témákhoz. Sokféle változatban megfesti például a Tánc kompozíciót (1925), amely szintén történelmi hangulatú, mégsem nevezhető történelmi képnek.

A történelmi utalások erőteljesen jelennek meg a két háború közötti évek építészetében is – ezekre is kitért röviden az előadó. Ebben az időszakban kétségtelenül volt egy nagyon magas színvonalú modernista, Bauhaus építészetünk, de mellette eleve-

nen élt a historizáló tradíció is, amelyben a legerőteljesebben a neobarokk jelent meg. (Neobarokk társadalomban élünk, amelyet mélyen áthatott a vallásosság – fogalmazott a korszakról Szekfű Gyula történész.) Ebben a stílusban épült többek között Wälder Gyula temploma az akkor formálódó budapesti Szentimrévárosban (1937–1938), amely az építész és a megbízó tudatos döntése nyomán készült a 17–18. század katolikus vallásának a stílusában. De ő tervezte a Madách-házakat is (1938), amelyek szintén historizálóak: az építész az ókori asszír-babiloni építészethez nyúlt vissza, és egy elegáns, kortalan, ma is szerethető együttest tervezett. A korszak nagyszerű historizáló együttese a szegedi Dóm tér és templom, Rerrich Béla munkája (1933). Rerrich szintén a történelmi stílusokat vette elő: a 12. századi német romanikát, de megidézi a skandináv építészetet és a téglaeépítészet hagyományait is.

„Mindezeket a példákat a múlthoz való viszonyuk szerint érdemes értelmezni – jelezte az előadó. – Minden korszaknak van valamilyen viszonya a múlthoz, és a kérdés az, hogy mi mit tartunk abból a múltból fontosnak, követendőnek, illetve miről gondoljuk, hogy értéktelen, hogy talmi. A múlthoz való viszonyunk pedig időről időre változik, jó példákat találni erre a Magyar Nemzeti Galériában is, ahol most olyan festmény is látható, amely hatvan évig a raktár mélyén, elfeledve, értéktelenként porosodott, azonban egy újabb generáció olyan értékeket fedezett fel benne, hogy bekerülhetett az állandó kiállításba. Úgy is mondhatnánk: divatba jött, beérett.”

A történelmi stílusok újjáéledése a történelmi szituációnak tudható be: egy olyan korszakban következik be, amikor egy megcsönkített, lerombolt és kifosztott országnak az újjáépítését, újrászervezését kellett megoldani. Abban a keserű

történelmi helyzetben sokan gondolkodtak el azon, hogy mindez miért lett így, mit tehattunk volna másként, és feltámadt a nosztalgia a múlt iránt. Ez a nosztalgikus érzés nagyon sokféle formában jelenik meg a magyar képzőművészetben, de az irodalomban (Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond stb. írásaiban) és a zenében is (például Kodály Zoltán Hány Jánosában). A múlt nosztalgikus felidézése, előváraozsolása jellemzi Rudnay Gyula (1878–1957) művészetét, amit nem igazán tudunk besorolni sehova se. A szocialista időkben a Munkácsy-féle hagyomány folytatójának tekintették; a modern megközelítés szempontjai alapján viszont teljesen ódivatúnak számít, és valljuk be, valóban nehéz mit kezdeni vele, valójában a mai napig nem találja a helyét – miközben az egész életmű rendkívül érdekes. Az 1921-ben festett Kánai menyegző című festménye például egy történelmi hangulatkép: az alakok magyaros öltözetben és egy nagyon furcsa, korántsem bibliai jellegű térben jelennek meg. Rudnaynál az 1920-as évektől nagyon fontossá válik a történelem, jelenetei történelmi hangulatot tükröznek, így a Bohémek (1924) című képén. Ám a figurák és a helyszín itt sem azonosíthatók be, és a történelem mintegy álomként jelenik meg. A festőnek alighanem nehéz lehetett megélnie a Trianon utáni történelmet, a festészetében érezni a komor, búsongó világot. A naplójából is tudjuk, hogy számára a magyar festészet lényegét a sötét színek, a tragikus érzelmek fejezték ki a legjobban. Juhász Gyula Rudnaynak is címzett egy rövid verset, amelynek tömör pár sorában igen találóan és érzékletesen foglalta össze a művész festészetének a legjellemzőbb vonásait, az édes, bús Magyarországot megrajzoló művészetét (Rudnay Gyulának, 1925).

Az örök útkereső Kádár Bélánál szintén találunk történelmi jeleneteket az 1910-es évek végén, miként a korszak legizgalmasabb művésznél, Fényes Adolfnál is (1867–1945). Fényes napjainkban, az 1910-es években festett naturalista-realista enteriorképeiről és csendéleteiről a legismertebb. De az 1918-at követő korszakával a hagyományos kategorizálás nemigen tud mit kezdeni, mert nem illeszkedik az elfogadott, az egyedülinek kikiáltott avantgárdba. Fényes munkáiból 1918-ban, majd 1923-ban rendeztek egy-egy nagy kiállítást, és a kettő nagyon különböző volt. Az utóbbinak a katalógusbevezetőjét író Lázár Béla úgy fogalmazott, hogy egy csodás álomvilágot épített fel az eltelt öt év alatt Fényes – feltehetően a megélt traumák hatására. Emlékképek, képzeletben átélt történetek jelennek meg a képein, amelyeknek nincs közük a valósághoz, a korábbi naturalizmushoz. Miért változott meg a festészete? Mi vezette őt az álomvilágba? „Az, hogy valami elveszett, hogy történelmi gyökerű sebeket kaptunk Trianonnal. E sebek gyógyítása történik a képzeletbeli történelmi szituációkkal, jelenetekkel és a bennük szereplőkkel – fogalmazott az előadó. – Fényes bibliai tárgyú képekkel indult, majd rokokó, neorokokó hangulatú, szürreális környezetbe helyezett, mesebeli fényekkel megfestett képekkel folytatta. Az óriásira nagyított természeti elemek között parányi szereplők jelennek meg, és minden meseszerűnek látszik.” Fényes festményein keresztül a nézőt is elvarázsolhatta a múlt 1923-ban, az a múlt, amely a valóságban már nem létezett, amely elveszett. „Lehetnek más művészek is, akik hasonlóan festettek, de Fényes volt az, aki a legerőteljesebben, a legsokoldalúbban és a legérzékenyebben fejezte ki a korszaknak a történelemhez, a múlthoz való viszonyát, a neohis-

torizáló világot” – zárta le előadását a művészettörténész.

Egy hallgatói kérdés kapcsán megtudtuk, hogy Fényes Adolfnak ebből a korszakából jelen pillanatban egyetlen egy műve sem látható a Magyar Nemzeti Galériában. Így különösen hálásak lehettünk dr. Bellák Gábornak, hogy felhívta a figyelmet a művésznek erre az elfeledett-elhallgatott időszakára, miként azért is, hogy irodalmi idézetekkel, építészeti példákkal karakteresen kirajzolt egy olyan vonulatot a két világháború közötti magyar művészet történetéből, amely többet érdemelne, és alighanem új megközelítést kívánna a művészettel foglalkozó elméleti szakemberektől.

Rubóczki Erzsébet